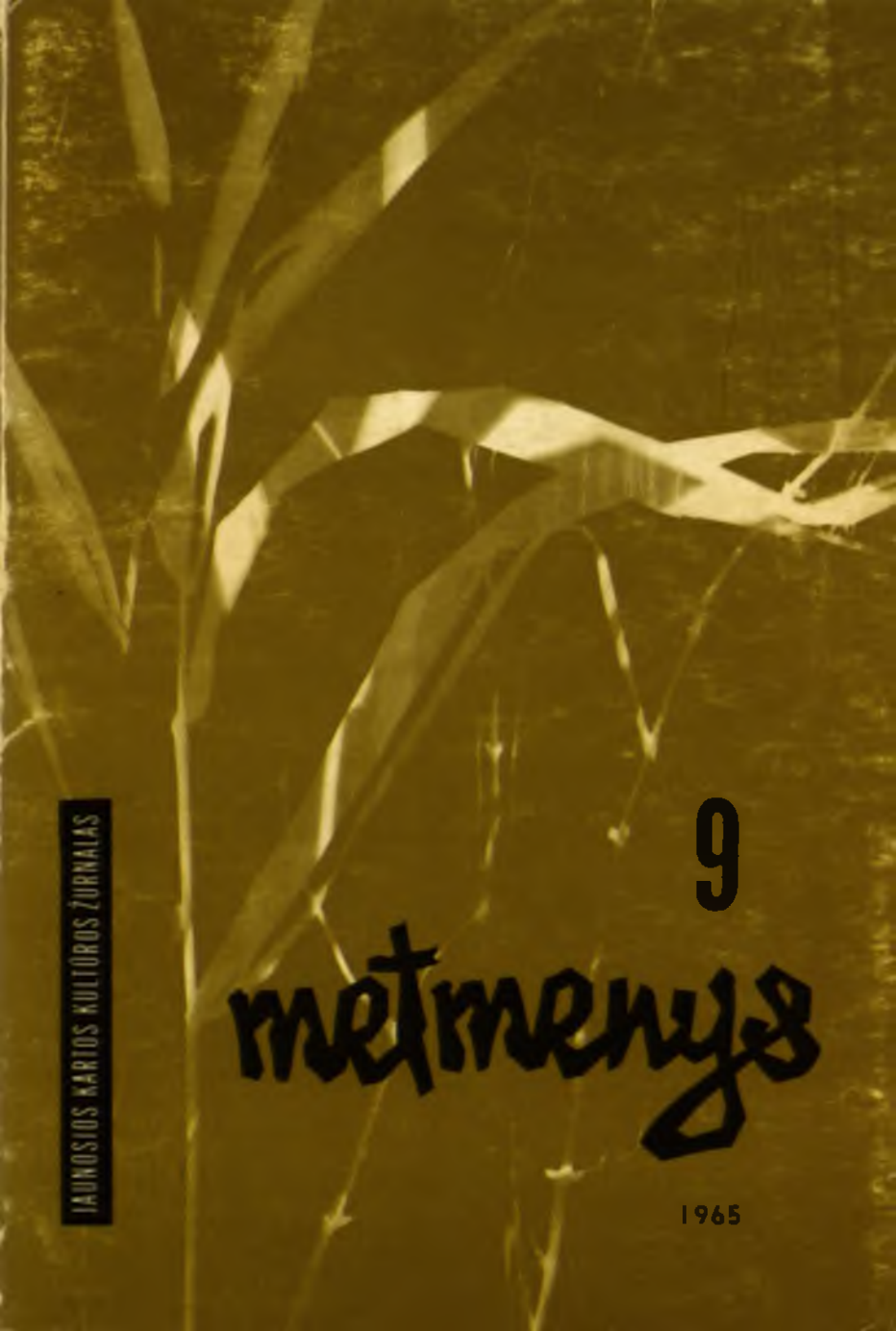
LAUMOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS
9
metmenys
1965

metmenys

Ne poetui, *Jurgis Blekaitis*, 5 * Neatsakyta, *Kazys Bradūnas*, 6 * Laisvės siekimas ir žemės trupiniai, *Algimantas Mackus*, 8 * Laiko linijos Algimanto Mackaus poezijoje, *Algirdas Landsbergis*, 21 * Dainuok, broli, savo likimą, *Vitalija Bogutaitė*, 35 * Simonas Daukantas — naujosios Lietuvos pradininkas, *Vincas Trumpa*, 40 * Sopulio užkeikta mįslė, *Rimvydas Šilbajoris*, 58 * Nepriklausoma Lietuva šiandieniu įvertinimu: IV, *Leonardas Dambriūnas*, *Teodoras Daukantas*, *Karolis Drunga*, *Jurgis Gimbutas*, *Vladas Jakubėnas*, *Juozas Kaminskas*, *Jonas Mulokas*, *Jonas Paplėnas*, *Vincas Rastenis*, *Vytautas Vaitiekūnas*, *Mykolas Vaitkus*, *Vytautas Vardys*, 81 * Prieangyje, *Antanas Škėma*, 90 * Gruodis ir pavasario pirmoji, *Marius Katiliškis*, 103 *

Y., Kelių laisvėn beieškant, 108 * *Jurgis Janavičius*, *Vytautas Janavičius*, *Marius Katiliškis*, *Zina Katiliškienė*, *Algimantas Mackus*, *Henrikas Radauskas*, Rašytojas egzilyje, 119 * *Algirdas Landsbergis*, Priedas prie įvado į egzilio rašytojo kūrybos pasaulį, 129 * *Jonas Puzinas*, Dr. M. Gimbutienės knygai apie baltus pasirodžius, 132 * *Vincas Trumpa*, A. Merkelio Smetona ir Smetonos Lietuva, 143 * *Civis Causensis*, Dėl įkonografijos ir bibliografijos Senajame Vilniuje, 146 * *Kęstas Reikalas*, 1964 m. grožinės literatūros apžvalga, 150 * *Henrikas Žemelis*, Mes esame dešimtmečiais atsilikę nuo gyvenimo, 168 *

Dailės darbai: *D. Juknevičiūtė* — 7, 20, 34; *Ž. Mikėys* — 118 131, 142, 149.

Algimantui Mackui

sąžinės ir skausmo kalbėtojui

NE POETUI

JURGIS BLEKAITIS

Ne poetui, Algimantai, noriu tarti sudie:
ir Tu, ir poezija Tavo
dabar saugiose amžinybės rankose.
Tik ji — gyva
žuvimo žaroje.
Sudie draugui,
kuriuo didžiavaus,
tarsi broliu jauniausiu.
Žadu sunkesniu pasauliu
eiti toliau, sukandęs dantis,
kaip Tu žengei į savo valandą,
lyg vėliavą, nešdamas nevilti,
nes Tavo siela žinojo lėmimą.
Sudie.

NEATSAKYTA

KAZYS BRADŪNAS

Skaitau Tavo naują knygą,
Kurią tik dabar berašai.
Ar užtenka naktį šviesos?
Tavo žodžiai man lapais bėga,
Drebėdami kaip lašai
Rasos.

Eilėraščių antraštės dega
Juodo puslapio gelmėje.
Tavo širdį — tirpstantį ledą
Kaip išlaikyt ugnyje?

Ir palieka neatsakyta...
Tik liečiu, kaip aklas žvaigždes,
Pirštais Tavo guolį kietą,
Tavo knygos raides...

Žodis, skaitytas 1965 m. sausio mėn. 1 d. Mažeikos - Evans laidotuvių koplyčioje, Čikagoje, atsisveikinant su velioniu Algimantu Mackum.

"Miegosiu per Viešpaties Angelą . .
. . . per, angele, juodą ir žalią . . ." *D. Juknevičiūtė* *litografija*

LAISVĖS SIEKIMAS IR ŽEMĖS TRUPINIAI

Fragmentai iš rankraštinio palikimo

ALGIMANTAS MACKUS

I

Kūrybinio žodžio pastanga yra įdomi ir tuo, jog niekada nežinai, ar naujausia tavo knyga nebus ir paskutinė. Todėl apie konkretų įsipareigojimą kalbėti būtų netikslu ir ne visai sąžininga. Telieka principiniai įsipareigoti atpažinti laiką, kada kūrybinės pastangos nebus ir kuklūs kūrybiniai rezultatai, gi tokiam laikui atėjus — padaryti reikiamas, kūrybą respektuojančias išvadas. Kada nebesugebėsiu išlaikyti ištikimybės susidarytai kūrybinei sampratai, laikas sugrįžti į privačią tylą bus atėjęs.

Kokiai kūrybinei sampratai noriu išlikti ištikimas?

Aš tikiu į absoliučiai laisvą kūrybą ir net į forsuotą, kitų vadinamą sokiruojančiu, kūrybinės laisvės pabrėžimą, jei gyvenama tariamai laisvoje visuomenėje, kurios didžiuma kūrybinės laisvės, kad ir kitos laisvės vardan, nenori pripažinti. Ir aš netikiu į absoliučią laisvę kūrybos geismui, nes manau, jog ir tuo atveju, jeigu Neronas būtų parašęs ir gerą eilėraštį, prieš sudegindamas Romą, jis turėjo dar vieną naktį apsimąstyti.

Esu įsitikinęs: kūrybinė laisvė į visuomenę privalo ateiti ir joje įsipilietinti kartu su kitomis laisvėmis, o ne vėliau, kaip dažnai atsitinka nuo senosios Graikijos iki modernios Amerikos laikų. Ir Kolumbo — nuo prievartos pasitraukusiųjų žemėje pirma gimė demokratinė konstitucija ir tik po to — kūrybinė laisvė. Ir dvidešimtajame amžiuje, tradiciniai laisvos ekonominės sistemos bendruomenėje reikėjo dešimtmečių kai kurių autorių laisvo pardavimo teisei iškovoti, kada tąja teise jau senai naudojosi, šalia aspirino tablečių, pornografinės bei kriminalinės atmatos. Ar visa tai reiškia, kad žmogus savo perversijai mažiausiai jautrus būna tuomet, kai toji perversija pristatoma tariamai normalių žmogaus polinkių pretekstu, o žymiai daugiau — kai žmonijos ir pasaulio perversija pristatoma skaudžiu, į tragediją gravituojančiu būdu? Jeigu akcentas krenta antroje klausimo dalyje, išvada liūdna: labiau už tiesą melas pripažįstamas tiesa.

Tikėdamas į absoliučiai laisvą kūrybą, priimu ir tikėjimo padiktuotą kūrybingos kovos dėl kūrybinės laisvės būtinumą, gerai žinodamas šią kovą neturint pabaigos tol, kol kūrėjas gyvena visuomenėj, nes ir laisvoje visuomenėje visada atsiras žmonių, kurie tą laisvę vienais ar kitais būdais bandys atšaukti. Visas pasaulis — Rytai ir Vakarai — ramia sąžine turėtų teisę paspausti atominio arsenalo mygtukus, jeigu absoliuti laisvė būtų įgyvendinta. Bet pati kūryba jau būtų mirusi prieš mygtuko paspaudimą.

Visuomenė visuomet bus jautri susidarytų vertybių apsaugos funkcijai — kūrėjas visuomet bus jautrus tų vertybių tikrumui kvestijonuoti. Tai nesibaigianti palaiminta krizė — tai sąlyga kūrybai gimti ir egzistuoti, tai nuolatinis kvietimas laisvėti.

Galima būti laisvam primestoje sistemoje, galima būti nelaisvam ir laisvai pasirinktoje ideologijoje ir net galima būti laisvam laisvai pasirinktoje iš esmės nelaisvoje sampratoje. Laisvės siekimas, kaip rodo ideo-

logiškai angažuoto Brechto atvejas, yra kūrybos sąlyga.

Kas lieka tiems individams, kurie vistik yra kūrėjai, nors ir neturi reikiamų duomenų kūrybinės laisvės absoliuto pasiryžimui? Kas lieka tiems, kurie nėra nei Genet, nei Milleriai, nei nei Brechtai, nei Ionesco? Kas lieka tiems, kurių laisvėjimas nėra, kaip čia suminėtų vardų, *viso kūrybinio makrokosmo laisvėjimo triumfas?* Tai yra ne tik minties, bet atskiro žodžio, kaip mažiausios literatūros instrumento dalies, išlaisvinimas iš trafaretinių, tik vieną prasmę turinčių varžtų; tai yra pats aukščiausias literatūrinės laisvės siekis.

Tiems, kurie nėra nei Genet, nei Ionesco, lieka labiau privačios, mikrokosminės laisvės kūryboje tikslas.

Priklausydamas pastariesiems, aš taip pat turiu teisių į tam tikras laisves. Aš turiu teisę vienodai tikėti į laisvę visoms religijoms ir į laisvę nuo visų ir betkurios religijos. Aš turiu teisę tikėti į Dievą ir turiu teisę *į Jį netikėti. Aš turiu teisę mylėti* žmogų, bet taip pat turiu teisę kūryboje ir jo neapkęsti. Aš turiu teisę savo asmeniu kuriai nors ideologijai angažuotis, bet aš taip pat turiu teisę savo kūryba nuo tos ideologijos disangazuotis. Aš turiu teisę tikėti ir abejoti. Abejonė man yra pagrindinė, laisvės principe išnokusi, kūrybinė sąlyga.

Kai nelieka jokio tikrumo, kai abejoju ir visais paprasčiausiais dalykais, net kasdieniais gamtos reiškiniais, — tik tuomet ryžtuosi kūrybiniam procesui.

Ar iš tikrųjų patekės saulė, kai manęs nebus? O gal mūsų gyvenimas ir mirtis iš tikrųjų neturi jokios įtakos į saulės užtekėjimą ir į saulės laidą? Gal jinai pasiliktų karoti ant dangaus siūlo ir priėjus žmonijai atominės katastrofos, nors dievai žino, kam ji tuomet būtų reikalinga.

Ir taip lieku ištikimas tai abejonei, kuri gauna pavidalą, arba tai, kurią atpažįstu pavidale. Aš lenkiuosi formos meisteriams, lenkiuosi formai, duodančiai turinį. *Aš esu įsitikinęs, kad religingi* žmonės dažniau garbina

Dievą už suteiktą pavidalą, — už tai, jog Dievas nepasitenkino siela.

Ar iš tikrųjų patekės saulė, kai manęs nebus? Ar iš tikrųjų ji bus reikalinga medžiui užauginti, žolei sudygti, kai manęs nebus?

Pasilieku teisę ir išdidžiai abejonei. Ir šiai teisei manifestuoti pasilieku teisę šokiruoti, nes toji teisė yra tūlo teisė gintis.

Kas tai yra šokiruoti? Pavartoti poezijoj nenormalaus seksualinio santykiavimo terminą? Net ir tuomet, jeigu terminas egzistuoja anapus seksualinės minties, savarankus savyje, kiek savaranki yra tam tikron tvarkon sudėstyta atskirų raidžių ar garsų grupė?

Šokiruoti reiškia pasakyti, kad esama tiktai dviejų kelių — vienas į Romą, kitas į Maskvą.

Taip atsakytų į klausimą kita visuomenės dalis, ištraukusi kitą detalę iš kitos visumos.

Taigi, kas tai yra šokiruoti? Išties, gal tai labai paprasti dalykai: daugumai ar daliai gerai įprastas žodis neįprastoje vietoje, neįprastoje situacijoje, neįprastu laiku. Gal tai neįprastas kūrybinis išsisakymo būdas, neįprastą visumą, kuriai dėl jos neįprastumo tenka pasipriešinti, o pasipriešinimui konkretizuoti — suradus labiausiai neįprastas detales, paneigti tą, ko nesuprantama. Lengviau prasmukti visa kam nors nepriimtina visuma, negu priimtina visuma, bet nepriimtina detale.

Aš pasilieku sau visumos ir detalių laisvę. Aš nežinau, ar patys tinkamiausieji žodžiai reiškiniui ir daiktui nusakyti būtinai yra tie, kurių esame labiausiai įpratę. **Marios**, su plačia, atvira a, mano ausiai yra tinkamas žodis didžiulei vandens lygumai nusakyti. Dangus man yra per trumpas, per staccato žodis aukštumo begalybei išreikšti. Poezijos žodis yra abu: raidė ir garsas. Gal todėl, kiek išgaliu, lengvai pasiduodu aliteracijos sedukcijai. Pasiduodu ir atskiram žodžiui: Ionesco įrodė, jog tasai pat žodis, garsiai tariamas gali turėti daugybę, net pačiai pirminei žodžio reikšmei priešingų prasmių. An-

gažamentas struktūrai, angažamentas formai yra toks pat angažamentas, kaip angažamentas ideologijai. Arba Ionesco ir Brechtas — abu vienodai angažuoti, arba iš jų nėra angažuotas nei vienas. Jei sugebėčiau, angažavimosi prasme, norėčiau būti ir vienas, ir antras.

Tikiu į literatūros tęstinumą internacionaliniu ir tautiniu mastu. Ir lietuvių poezijoj matau tvirtą grandinę: nuo liaudies dainų, nuo bereikšmių, vienok poetinių, autentišką poezijos klausą rodančių žodžių "sadauto rūto sadauto" iki Donelaičio hegzametrų; nuo Putino ir Aisčio iki Radausko ir Žemės kartos, sofistikuotai išnaudojusių lietuvių poezijos minties raidą ir lietuvių prozodijos laimėjimus. Tai, ką padarė jie, įgalina ir mus, jaunesniuosius lietuvių bardus, daryti, ką darome šiandien. Mums nereikėjo sugrįžti ir baigti kitų neatlikto darbo. Todėl mes galime didžiuotis lietuvių poezijos tradicija ir viltis, jog kada nors ir mes būsime tos tradicijos dalis.[1])

II

Jeigu šioji premija reiškia naujos lietuvių išeivijos rašytojų kartos įvertinimą, tąją negausią kartą ištariu Liūnės Sutemos žodžiais: alkanieji bežemiai.

Jeigu esame alkanieji bežemiai, ar viltis, kad būsime pasotinti žeme, kuriai turėjome priklausyti ir kuri turėjo priklausyti mums, nėra absurdiška?

Jeigu tos vilties nesama, belieka įsiprasminti pasinėrus į pačias egzilės gilumas, kad po mūsų ateinantiems sąžiningai ištartumėm: jokia egzistencija nėra tiek reikšminga, kad ją fiziniai vertėtų pratęsti žemės palikimo kaina.

Iš tikrųjų aš siūlau beprasmišką egzilės gyvenimą, nes daugiau negu žodžiai kalba gyvenimai, ir siūlau išdidumo kupiną egzilę, nes tokioje egzilėje palieka vietos ir mūsų karčios egzistencijos ironijai, skausmui ir tiesai išsakyti. Nuolatinis sau išdidumo priepuolis tegul baigiasi tik tuomet, kai baigsis mūsų gyvenimai.

Jeigu iš tikrųjų esama naujos lietuvių egzilų rašytojų kartos, tegul būna niekuomet nepamirštama, jog jinai mažiau nauja yra savo amžiumi, o daugiau nauja savo situacija.

Tegul būna nepamirštama, jog ateis, jeigu dar nėra atėjęs, liūdnas egzilės laikas — nuolaidų metas, kada bus džiaugiamasi paties lietuviško žodžio faktu.

Iš tikrųjų aš siūlau ir kūrybinės vertės atpažinimo išdidumą be jokių sentimentų.

Tegu būna nepamirštama ir antrosios tobulos ironijos medalio pusės: esame išvakarėse absoliutaus egzilo rašytojo vienišumo — rašytojo be skaitytojo, o po to — rašytojo be kalbos.

Mes privalome būti sąmoningi savo situacijai, ir todėl privalome įprasti į tuštumą.[2])

III

Praėjus šimtmečiui nuo Kudirkos gimimo, mes ir vėl atsistojame prieš tą pačią lietuvybės žlugimo arba nežlugimo problemą. Mūsų kova dėl lietuvybės išlaikymo daug kuo yra lengvesnė, bet daug kuo ir sunkesnė. Anuo metu ji buvo vedama, atsišliejus gimtosios, ne svetimosios žemės. Gimtoji žemė jiems buvo realybė; mums ji yra, Antano Škėmos Živilės žodžiais, svajonė, o kovoti dėl svajonės mūsų laikų žmonės nebemoka. Mūsų karta, kalbu apie kartą, kuriai pats priklausau, yra tragiška kryžkelės karta: mes esame per jauni, kad būtume galėję su visomis šaknimis įaugti ten ir esame per mažai jauni, kad su visomis šaknimis galėtume įaugti čia. Nenoriu būti pesimistas, tačiau aš negaliu tikėti, kad iš mūsų išaugtų nauji kudirkos, nes mes, Balį Sruogą parafrazuojant, "per toli stovime nuo bedugnės krašto"; mūsų lietuviškas darbas nėra susietas su jokia, išskyrus dalinio piniginės nepripildymo rizika. Pasilikdami lietuvybėje be gimtosios žemės, mes atsiduriam ne tik prieš nutautimo, net ir prieš tuščio pat-

riotizmo galimybę, kuri, man regis, nėra daug kuo menkesnė už nutautimą. Todėl Vinco Kudirkos metus, manyčiau, tinkamiausia būtų įprasminti ne skambiom kalbom apie tėvynės meilę, o realiu pažvelgimu į save. Prisipažinti prie savo menkystės (jos mūsų gyvenime pakanka), nežiūrint kaip būtų nemalonu, yra didinga.[8])

IV

Antano Škėmos buvimas mūsų tarpe man rodosi tarytum sugrąžinimas to, ko esu netekęs ir ko, tur būt, labiausiai ilgiuosi. Tojo ilgesio vardas — Vilnius. O Antanas Škėma jau buvo Vilniaus dalis. Todėl aš jaučiu, kad kuklus šio vakaro prisiminimas yra prisiminimas ne tiktai vieno mūsų kūrybai reikšmingo žmogaus, bet prisiminimas, skausminga atsiminimų juosta slenkąs į Vilnių, į miestą, girdėjusį ir stebėjusį Antaną Škėmą. Žmonės, kurie yra surišti anuo miestu — negali būti vienas kitam visai svetimi.

Dvidešimties penkerių kūrybinio darbo metų sukaktį minįs asmuo, savaime aišku, nebus skiriamas tai grupei, kuri paprastai vadinama jaunųjų vardu. Tačiau Antanas Škėma, ir literatūrinį darbą pradėjęs prieš beveik tokį patį metų skaičių, ir šiandieną tebestovi lietuvių literatūros avangarde. Kuomet kai kurie kiti jo kartos literatai saugiai pasitraukė į vadinamąsias klasikų pozicijas, Antanas Škėma tokiom pozicijom intereso neparodė. Avangardas pirmoje eilėje kreipiasi į žmogų, nesukaustytą konvencijom, nesukaustytą štampais. Todėl ir nėra atsitiktinumas, kad jūs, kaip savo šiltais plojimais paliudijot vakar vakare, Antano Škėmos žodį vertinat, priimat ir jo laukiat. Gi žodžio įvertinimas, jo supratimas kiekvienam rašytojui yra didžiausias atpildas už tai, ką jisai net ir fizine prasme paaukoja kūrybinio proceso metu.

Antanas Škėma "Saulėtose dienose" — vienoje **Šventosios Ingos** dalyje — duoda troškinantį, pikto skausmo kupiną pasažą: "O kaip velniškai kepina saulė.

Kurganai artėja. Vienas kryžius, antras kryžius, trečias kryžius. Mažas žmogus, mažas vežimas, mažas arklys. O kaip velniškai kepina saulė. Mes niekur nenuvažiuosime. Mes niekada nenuvažiuosime iki vakaro".

Aš nežinau, ar mes kur nors nuvažiuosim. Bet aš žinau, kad mes išvažiavome ne tušti. Mūsų tuštuma tapo užpildyta tokiais žmonėmis, prie kurių priklauso ir Antanas Škėma. Mes išsivežėm dalį Vilniaus, mes išsivežėm dalį savo gimtojo ploto. Gal būt, į tą patį Vilnių, į gimtąjį plotą mes patys nebesuspėsim sugrįžti, nes iki vakaro anksčiau ar vėliau privažiuojama.

Pagaliau gal tai nėra svarbu. Bet svarbu, jog kada nors — o tuo aš neatšaukiamai tikiu — pakils toji raudono aksomo uždanga Antano Škėmos veikalui. Vaisius bus sugrįžęs į savo miestą. Ir tada Živilei ir Gluosniui skambės tikrieji Vilniaus varpai. Vaidinimas bus pasiekęs savo kulminaciją — tapęs tikrove. Tegul šioji mūsų netikroji tikrovė nebūna troškinanti tai gyvajai Vilniaus daliai — Antanui Škėmai, rašytojui, aktoriui ir žmogui.[4])

V

Antano Škėmos atsiskyrimo aplinkybės peržengė visas absurdiškumo ribas. Jo atsiskyrimas buvo daugiau, negu pats labiausiai rafinuotas likimo, atsitiktinumo arba dievų triukas. Bet šisai kartus triukas jiems nepavyko. Jie nugalėjo tik Antano Škėmos kūną: jie pralaimėjo Antano Škėmos Živilei, Šventajai Ingai, Pabudimui, Baltai Drobulei, jie pralaimėjo Čelestai. Jie pralaimėjo visam, kuomi Antanas Škėma yra Antanas Škėma. Šia prasme žodžiui "būti" jie niekada neturės teisės duoti būtojo laiko formos. Antanui Škėmai netinka žodis "buvo" — Antanui Škėmai tinka žodžiai "yra" ir "bus".

Vos prieš penketą dienų sveikinant Antaną Škėmą buvo pasakyta, kad Jisai visada tvirtai stovėjo lietuvių grožinės literatūros avangarde. Antanas Škėma hero-

jišku paprastumu išliko tiesus ir teisus prieš savo kūrybinio žodžio tiesą. Savo tiesai, esu giliai įsitikinęs, Antanas Škėma likosi ištikimas ir tąją sekundę, kurios ilgio niekas nežino. Toji sekundė sujungė rašytoją ir jo žodį, bet toji sekundė skausmingai atšaukė progą su Antanu Škėma pasikeisti lūpomis tariamais žodžiais. Todėl, ir tik todėl toji sekundė yra skausminga.[5])

VI

Visa tebėra taip pat. Baltas balandis prie basų batų valytojo kojų, Kristaus veidas raukšlėtoj Veronikos skaroje, atsisveikinime įšalusi motina, iš naujų metų nakties nesugrįžęs miestas ir tas pats akordas klouno mandolinoj.

"Lydia Cabrera papasakojo mums, kad tąjį rytą prieš Teresės de la Parra mirtį, Lydia, kuri tiek daug rūpesčio jai visada rodė, išvirė truputėlį kavos. Ir jinai paklausė jos, ar jinai nenorėtų bent trupučio tos kavos paragauti. Teresė de la Parra (aš atsimenu jos balsą, galiu įsivaizduoti jos balso toną) atsakė: 'Aš suvalgysiu truputėlį žemės'. Taip, mes visi prieš mirdami turime suvalgyti tą žemės truputį, ir mes niekada nežinosime, kol būsime gyvi, kur tai įvyks, kur tai mūsų lauks — sumaišytas su oru, tasis žemės truputėlis, kurį mes valgysim, užkandis prieš didįjį valgį, — žemė, kuri tol kol patys netapsime žeme, niekada negalės nebūti mūsų lūpų kampe".

Ramon Jimenez. Teresa de la Parra, Venecuelos rašytojas, pomirtinėje kaukėje.

Parabolė: "Aš suvalgysiu truputėlį žemės" ir šie darbai šiose sienose: tas pats batų valytojas, tas pats Kristaus veidas, ta pati atsisveikinime įšalusi motina, tas pats fajerverkų užhipnotizuotas miestas ir toji pati vieno akordo tikrovė. Lūpos ir rankos, kuriose nėra žemės, niekada neturėjo ir kūrybos. Princai ir princesės, dumble ir sulytoj žemėj neieškoję karalystės, už-

griebė per daug optimizmo ir toje nelaimėje susižavėjo sentimentaliais pastoraliniais vaizdeliais. Gal būt, savo gilumoje jie žinojo ir jautė, kas iš tikrųjų skiria tikra nuo netikro, bet jie buvo per bailūs patirti pralaimėjimą. Jie nepasiryžo egzaminui: atsistoti prieš žemę nuogiems ir pradėti egzamino dialogą. Jie savo veidus, kaip ir dera princams ir princesėms, apibarstė pudra, ištepė kvepalais, kad užslėptų savo negalią juos parodyti tikrus. Arba baimę. Nes jų veidai nėra veidai, o tiktai paprasta kūno dalis, pagal tam tikrus dėsnius pas visus būnanti toje pačioje vietoje.

"Lydia Cabrera papasakojo mums, kad tąjį rytą prieš Teresės de la Parra mirtį, Lydia, kuri tiek daug rūpesčio jai visada rodė, išvirė truputėlį kavos". Bet Teresė de la Parra norėjo žemės.

Jai skirtą kavą išgėrė prie jos lovos susirinkę populiarūs kolegos.

Ir šie darbai šiose sienose, daugiausia negražūs, liūdesy ir vienatvėj priartėję, kaip taria impotencijos ir spekuliacijos princai, šizofrenijos, — kavą paliko išgerti kitiem. Ar šie darbai šiose sienose, dar taip pilnose žmogaus meilės, humanizmo, taip mažai moderniam pasauly palikusių normalių normų ir nenormalių, nes normalių, proporcijų, — ar šie darbai šiose sienose nesijaučia išvogę laimingųjų popietei priklausančią ramybę, aiškumą, problemų nebuvimą ir visas kitas miegui palankias sąlygas? Nes jie taip pasiutusiai paprasti ir nuogi stovi atvirame dialoge su žeme. Jie laiko egzaminą. Bet jie laiko. Ir jų egzaminas tenebus pamatuotas tuo, kuo yra matuojamas kad ir nuspalvintų drobių išpardavimas. Išpardavimo garbės karūnos per dažnai tebėra svetimos tiems, kurie nesinaudoja išbandyta ir saugiausia priemone — žemės ir artimo meile pridengta netiesa.

* * *

Yra siūlas, rišąs viską, kas buvo bandyta ištarti, su

Ramon Jimenez eilėraščiu Poezija.

Kada ji pirmą kartą pas mane atėjo, apsisiautusi tiktai
nekaltybe, aš ją tikrai mylėjau kaip mažą mergaitę.
Ramon Jimenez . . .
Kada jinai pradėjo grožėtis savimi, pasipuošusi
ir apsirengusi, aš neapkenčiau jos, nežinodamas kodėl.
Pagaliau jinai tapo karalienė, neskoningai apsidengusi
brangenybėmis. Kokia karti priešingybė ir koks beprotiškumas!
Bet jinai dar sykį pradėjo nusirengti, ir aš jai nusišypsojau.
Ji paliko tiktai viename rūbe — savo buvusioj nekaltybėj.
Ir aš dar kartą įtikėjau į ją.
Ir jinai nusimetė paskutinį rūbą, ir jinai tapo nuoga . . .
O nuoga poezija, mano viso gyvenimo geisme,
dabar tu esi mano per amžius!

Ramon Jimenez, poetas, apleidęs Ispanijos diktatūrą, ir Vytautas Ignas, dailininkas, apleidęs Lietuvos netiesą. Tasis žemės trupinėlis, kurį mes valgysim, užkandis prieš didįjį valgį, žemė, kuri tol, kol patys netapsime žeme, niekada negalės nebūti mūsų lūpų kampe.

Mes dažnai linksniuojame žemę, tąją mažesnę, kuri mūsų buvo apleista. Ir jos vardu, ir jos atminimu, ir jos gamtovaizdžiu dažnai norime pridengti mūsų tariamų brangenybių pigumą. Mūsų akys, apsvaigusios nuo tokio blizgesio, tėra gėdingas melas, ir rankos, tą melą kuriančios, yra ne mažiau gėdingos.

Šie darbai šiose sienose yra be blizgesio. Melas jiems yra neegzistuojanti tikrovė. Juose nėra melo todėl, kad jie nebuvo sukurti visų džiaugsmui ir visų malonumui". Džiaugsmas ir malonumas nuo jų yra taip toli, kaip toli nuo išminties yra išsigandę isteriški bal-

sai, dar ir šiandien nespėję atsikvošėti nuo Picasso arba nuo šešiasdešimties parašų. Tiesos ar melo pasirinkimas per dažnai tebėra apsprendžiamas malonumo laipsniu.

Kol rankos, kurios sukūrė šiuos darbus, dumble ir sulytoj žemėj ieškos karalystės, tol tie darbai bus gyvi. Bet jeigu kada nors tos pačios rankos savo veidą apibarstys pudra, išteps kvepalais, tų rankų atlikti darbai tebus gražiai ir pigiai išbalzamuotas lavonas.

Iš naujų metų nakties nesugrįžęs miestas, tas pats akordas klouno mandolinoj ir Teresės de la Parra: aš suvalgysiu truputėlį žemės.[6])

---

1) Iš žodžio, tarto **Neornamentuotos kalbos generacijos ir Augintinių** pristatymo vakare Čikagoje 1963 m. kovo 9 d.

2) Iš žodžio Vinco Krėvės literatūrinės premijos gavimo proga Montrealyje 1964 m. sausio 25 d. Ištisai išspausdintas **Nepriklausomoje Lietuvoje** 1964 m. vasario 5 d.

3) Iš paskaitos 1959 m., Vinco Kudirkos Metuose, Santaros suvažiavime Tabor Farmoje.

4) Iš žodžio, minint Antano Škėmos 25 m. teatrinio darbo sukaktį Santaros suvažiavime Tabor Farmoje 1961 m. rugsėjo 9 d.

5) Iš žodžio Antano Škėmos laidotuvėse New Yorke.

6) Žodis atidarant Vytauto Igno dailės parodą Čikagoje 1959 m.

"— Ką nešu stikliniam karste?" *D. Juknevičiūtė* *litografija*

LAIKO LINIJOS ALGIMANTO MACKAUS POEZIJOJE

ALGIRDAS LANDSBERGIS

Laikmečio atspindys aštuoniolikmečio Algimanto Mackaus pirmajame poezijos rinkinyje tėra paviršinis; benamiškumo motyvus jame glaudžiai gaubia įprastinių elegiškų frazių šilkverpinis lizdelis. Bet rašyt apie mūsų laikmetį ir mūsų laikmetyje reiškia iš žodžių pluošto pint kabantį tiltą virš chaoso, irimo ir tuštumos. Kai kurie rašytojai vaidina, lyg to chaoso nebūtų. Kiti ieško ir randa patvaresnių medžiagų savo tiltui religijoje, tradicijoje, visa apimančioje filosofijoje. Mackus savo vėlesniuose rinkiniuose nusprendė žvelgt nuogomis akimis į chaoso ir tuštumos akių kiaurymes. Jo posmų pagrindinė gaida tampa poeto šauksmas, šauksmas laikmečio šiurpiam kirtime.

Šiolaikinės poezijos žemėlapis ruduoja dykumų vaizdais. "Nevaisingoje žemėje" (The Waste Land), vienoje centrinių dvidešimtojo amžiaus poemų T. S. Eliotas taip kalba apie savo laikmetį, tuoj po pirmojo pasaulinio karo:

> Nes miręs medis nebedengia, nei svirplys neberamina,
> ir akmeny sausam vandens nė garso.[1])

[1]) A. Nykos-Niliūno vertimas.

Mackus, įdėmiai skaitęs Eliotą, taip aprašo savąjį laikmetį, po antrojo pasaulinio karo ir po totalitarinių sukrėtimų:

Šią vasarą nelijo:
Sausi miškai
supleišėję dirvonai...

Po suaižėjusia žeme,
girdėdamos pernykštį
lietų ošiant,
iš lėto
ima vysti šaknys.

Abiejų gamtovaizdis nevaisingas, ištroškęs gyvybės lietaus. Mackaus posmuose pasirodo ir Elioto mitologinių užuominų apie karaliaus mirtį (ar nukryžiavimą), atnešantį lietų. Tačiau Elioto montažinėje poemoje dabarties suirutė ir sausra nuolat kontrapunktiniai sugretinamos su praeities tvarkos ir vaisingumo vaizdais. (Tuomi Elioto pasaulėvaizdžiui artimesnė Niliūno poezija, kurioje dabarties bergždumą iš dalies atsveria Vakarų kūrybinės patirties visuma.) Elioto dykuma atranda gyvastį religijos sode — parafrazuodamas Dantę, jis pareiškia "Pelenų Dienoje":

Mūsų taika yra jo valioje.

Mackaus dykumoje lietaus pažadas neišsipildo. Poetas yra visas dabarty. Jo dykuma nesusijungia su religijos sodu; sodo vaizdas palieka tolumoje, apsnigtas.

Iš praeities Mackaus poezijon teatplaukia senojo lietuvių animizmo aidai, liaudies dainų nuolaužos — žmogaus ir pasaulio sandaros užuominos. Panašios sakralinio — pašvęsto, įprasminto — pasaulio salelės Antano Škėmos **Baltosios Drobulės** romane grynos gaidos kontrastu įsiterpia tarp dabarties vakarų (košmariško viešbučio) ir Rytų (kankinimų rūsio). Jų paskirtis dažniausiai kontrastinė ir Mackaus eilėse; vaizdą:

...kūną mąstantieji kūnai guli
sudraskyti karo cirko laukuose

netrukus seka:

> ... girelėj augo
> žalia liepelė;
> Tai ten laivelis tavo,
> tai ten irklelis klevo.

Toli, Lietuvos poezijos upės versmėje, klesti archaiškas sakralinis pasaulis. Ar senovės aistis tikrai įautė sandarą su pasauliu ir buitim? O gal tos sandaros vaizdą sukūrė mūsų pačių ilgesys? Koksai kada nors bebūtų galutinis atsakymas, mums šiandien tasai pasaulis yra tikrovė, nes jis dar spalvina mūsų pasaulėjautą ir poeziją ir egzilyje, ir tėvynėje.[2])

Sakralinio pasaulio bruožai, istorijos įšaldyti mūsų izoliuotoje liaudyje, lietuvių poezijoje išsilaikė ilgiau ir ryškiau, negu Vakarų Europoje. Suoliu į egzilį, išsiplėšdama iš gimtosios žemės prieglobsčio, mūsų poezija staiga pasivijo dabar visą pasaulį apimantį nusakralinimą. Todėl išeivijos poezijos susidūrimas su nusakralintu Vakarų pasauliu taip sukrečiančiai dramatiškas. Animizmo ir krikščionybės dar maitinamam lietuviui poetui tasai pasivijimas ir susidūrimas sukėlė šiurpą, kaip anajam archaiškam žmogui žvilgsnis anapus jo sakralinio pasaulėlio — į grėsmingą nesakralinę sritį, į "nevaisingąją žemę", į chaosą. Išeidama tremtin avangardinė mūsų poezija pagreitino savo akistatą su Nieku — akistatą, kurią Vakarų civilizacija išgyvena šiame šimtmetyje. Pas Niliūną:

> Širdyje veriasi beribės platumos.
> Be galo platumos. Be krašto. Be prasmės.

Asmeninis namų praradimas virto metafiziniu bena-

---

[2]) Prisiminkime žemės motyvą Justino Marcinkevičiaus poezijoje. Arba prancūzų savaitraščio **L'Arts** filmų kritiką, kuris nusistebėjo, kad tas "jaunas amerikietis" Adolfas Mekas yra santarvėje su gamta, kai paprastai kiekviename amerikiečių jaunųjų avangardistų filme tarp žmogaus ir gamtos žioruoja praraja.

miškumu.

Egzilio literatūros akistatoje su Nieku, Mackus ir kai kurie jo bendralaikiai buvo patys nuogiausi. "Žeminėnkų" grupę nuo Nieko prarajos dar dengė jų "gilus patriotizmas" žemei. Tokio patriotizmo dar pasigirsta ir Mackaus poezijoje, bet daugiausia jo ankstesniuose ir mažiau originaliuose eilėraščiuose. Jo žodžiais:

> ... netvirtai prie žemės buvo prisišlieję
> jo klumpantis ir kruvinas šešėlis.

Jo poezija neturi juodžemin tebesisiurbiančių Bradūno šaknų ar Niliūno eilių lietuviško peisažo, susijungiančio su tebepulsuojančia Vakarų kūrybine tradicija. Todėl iš mūsų poetų Mackus gal toliausiai yra nužengęs į nusakralintą sritį.

Lietuvių poetinėje tradicijoje, nežiūrint jos esminės sandaros su gamta, glūdi grupė dainų, savaip giminingų Mackaus padėčiai svetimoje, uždaroje gamtoje. Tai — liaudies dainos apie našlaičius. Jiems gamta yra atšiauriai kurčia ir nebyli:

> Kurčias miškas be gegutės —
> Taip aš jaunas be motutės.

Veltui našlaitė savo nevilty meldžia ąžuolo virsti jos tėveliu, šakelių — baltomis rankomis, lapelių — meiliais žodeliais. Tasai gamtos atokumo motyvas skamba ir Mackaus poezijoje:

> Ne man nukritęs sniegas aplinkui baltavo...
>
> Lietau, aš netikiu tavim...

Atsiskirdamas nuo gamtos, Mackus seka šiolaikinės literatūros kreivę, taip ryškiai išbrėžtą Samuel Becketto romanuose ir dramose — į vienumą, užsidarymą ("Hermetiškoji daina su refrenu") ir, galiausiai, į tylą ir nejudėjimą. Kai kurie būdingiausių jo posmų yra prie tylos ribos:

> Norėjau gyventi — o mirštu.
> Norėjau kalbėt — o tyla.

Beviltiško statiškumo vaizdinys yra Jureko medinis žirgas, ant kurio neįmanoma pabėgt — kaip kiekvienas mėginimas pabėgt yra bergždžias.

Gamtos, visatos siaubus abejingumas Blaise Pascaliui buvo akstinu dialektiniai prieiti prie dievybės egzistencijos įrodymo. Mackaus poezijoje siaubas palieka sušalęs, joje nėra dialektinio judėjimo. Savo itin įžvalgiame straipsnyje apie Mackaus poeziją **Metmenų** Nr. 7 Algirdas Greimas paminėjo "anti-frazę" kaip vieną pagrindinių poeto priemonių. Mackaus eilėraščiuose religinėmis temomis anti-frazė nuolatos išbraukia jo "frazę", neidama *prie sintezės*. "*Prisikėlimo operacijos*" baimę panaikina žinia, jog "prisikėlimas atšauktas". Poetas sakosi norįs išlaikyti "prisikėlimo dienai... pelėsių žaliuojantį kvapą... liaudiškuos senolių kapuos" — bet savo veikėjui John'ui jis paskelbia:

... nėra kapo akmens — nėra prisikėlimo.

Ta pati "frazės" — "anti-frazės" švytuoklė panaikina sprendimą ir Dievo egzistencijos klausimu: "Aš žinau: Jis buvo Dievas" — "Aš nebežinau, ar jis buvo Dievas." Retkarčiais švytuoklė užkliūva už abejonės: "Gal *tu ir gimei...*"

Mackaus "anti-frazės" geometrijos nesuardo maištas, suliepsnojąs Nykos-Niliūno religinėje poezijoje. Poemoje "Inferno" Niliūnas sapnuoja, kaip jis "tolimose laiko erdvėse" pavys plasnojantį Angelą, "nešantį pas Dievą jo artimųjų kūnus" ir po sunkios kovos jiems sugrąžins "prarastąjį dangų". Kitoje poemoje jis sušunka:

> Tegu užmiršta ir tegu palieka jis mane savam likimui,
> Ir išdidi naktis mums taps išsivadavimo šviesa.

Šie dramatiški Niliūno posmai yra romantinės tradicijos seka egzistencializmo rūbe. Mackus, tačiau, išžengia iš romantinės tradicijos. Jo pokalbiuose su Dievo potencija įvairiuose pavidaluose nėra maišto, nei dramos, nes poetui Dievas nepasiekiamas:

Mūsų nesujungs aštri dievnamių gotika
ir sodrios baroko linijos;
nei kraujas,
nes gyslos yra stangriai uždaros;
nei šaknys,
nes jomis alsuoja žemė.

"Mūsų vasaros praslinko nesusitikusios" — taip pavadintas **Jo yra žemė** rinkinio skyrelis religine tema. Kaip Becketto veikėjai, belaukią Godot, Mackus nesusitinka Dievo, nors jin kreipia savo žodžius. Net ir vanduo, gyvybės ženklas "nevaisingoje žemėje":

užnuodytas...
ruošiasi potvyniui: nepaliks nei vienos
misijonieriaus koplytėlės, sulaukusios Dievo.

Mackaus religinėse eilėse vyksta nuolatinė dievybės metamorfozė, tarsi poetas vardintų jos kaitą istorijoje ar savo spėjimuose: Dievas Afrikos primityvioje sąmonėje; Kristus "forsuota šypsena"; Dievas generolas; Viešpats, aistringai kuriąs "absurdiškus kūrinius". Vienoje savo inkantacijų poetas iškalbiai atvaizduoja Dievo mirimą Vakarų pasaulyje — iš refreno "Išgelbėk mus, Viešpatie", pereidamas į refreną "Gelbėkis, Viešpatie".

Savo minėtajame straipsnyje Greimas pavadina Mackų "absoliučiu netikėliu". Religinės temos svarbą ir tūrį Mackaus poezijoje Greimas paaiškina, kaip "giliai išjausto krikščioniškojo simbolizmo panaudojimą ir išnaudojimą" pavaizduoti visiems "keliams ir šunkeliams" į viltį. Ar "**absoliutus** netikėlis" gali "**giliai**" išjaust krikščioniškąjį simbolizmą? Patsai Mackus į šį klausimą yra atsakęs teigiamai, nurodydamas į netikinčiojo prancūzų dramaturgo Henry de Montherlanto sugebėjimą įsijausti į katalikybę. Bet kažin ar žodis "absoliutus" čia tikslus: Mackaus nesugebėjime pasiekti Dievo kartais suvirpa nerimastis, pasigirsta frazė apie Kristaus jam paliktą "aštrų savo karūnos erškėtį" — dabarty.

Laikas Mackaus kūryboje, kaip būdinga moderniajai literatūrai, nėra išorinio įvykio laikas, bet visos sub-

jektyvios visatos vidinis sąmoningumas. Poemos **Chapel B** fragmente negrė Marija, tarnaitė iš Lomžos, Vilnius, plantacijos, kasyklos — žmonės, vietovės, likimai, laikai — susijungia į vieną "erdvinį laiką". Kitame fragmente Antano Škėmos, ispanų poeto Lorcos herojaus ir paties Lorcos mirties valandos susilydo į vieną mirtį. Tai simboliškas įvykių visalaikiškumas ir vienalaikiškumas.

Antropologas Mircea Eliade pastebėjo modernioje mąstysenoje "pasipriešinimą istorijai, sukilimą prieš istorinį laiką, mėginimą atnaujint tą istorinį laiką, — apsunkintą žmogiškąja patirtimi, — kosminiame, ciklliniame ir begaliniame laike". Pasak jo, Elioto ir Joyce'o kūryba "yra persunkta nostalgija amžino pasikartojimo mitui ir, baigminėje išdavoje, laiko panaikinimui".

Pas Mackų ši mūsų laikmečio nostalgija suskamba viename iš nedaugelio šviesių žvilgsnių ateitin, anapus laiko:

> Jonukas gimtąja tarme
> šneka namus,
> šneka tobulesnio gyvenimo sampratą.
> Tai saulės atėjimo metas,
> tai namų amžinumas,
> tai vaikystė be eilėraščio.

Tačiau didžiuma jo "anapus laikinių" poemų nešviečia tokiu mačerniškoms vizijoms gimiringu žėrėjimu, o žalsva to, kas jau įvyko, šviesa:

> Žaliame vandeny
> mūsų kūnai yra užgeseęs gaisras,
> ir žaliame vandeny
> mes esame mirę svečiai.

Tai ne žmogiškojo gyvenimo, bet savotiškas skaistyklos laikas, ypač kai poetas kalba apie du savo mirusius veikėjus, seserį Teresę ir brolį Jonuką:

> Jaunas Teresės liemuo
> negyvas keliasi iš žemės
> apsidairyti šimtmečio.

Jonukas išėjo vakar
pasitikti motinos
intuityviai atpažintos
protėvių dausose.

Kaip ir archaiškame laike, viskas iš anksto apspręsta, ir tėra amžinas pasikartojimas:

Iš *mirusios* jūros dugno
aš vis dar iškeliu
ant deginto molio plytelių
užrašytus hieroglifus:
tavo kapo vieta...
Ant tų marių mariųjų
supasi lovos,
laukiančios kūno.

Iš liaudies dainos paimta frazė "ant marių mariųjų" labai taikliai nusako poemos laiko archaišką pobūdį.

Kartais Mackaus laikas pakrypsta į eschatologiją — istorijos baigmę:

prieš vienintelę
tobulą *įtampą*
paskutiniojo teismo.

Kai poetas įžengia į istoriją, jo žingsnį visuomet lydi siaubas, riksmas, kliedėjimas, tragedija. Jureko:

... motina pagimdė rėkdama
auką istorijos išmaldai.

Štai, kaip antlaikiškumo iliuzijoje gyvenęs auginti-nis įstumiamas į istorinį laiką:

Angelo plaukus glostius ranka
visais įsakymais ir sakramentais
atgal sugrąžina
tavo kliedintį kūną į erdvę,
kad tobulai iškentėtum, augintini,
apelsino ironiją.

Baisėdamasi istorija, Mackaus poezija nuolat kreipia žvilgsnį atgal į vaikystę — tobulą laiką — ieško vaikystės ženklų dabartyje:

Lietaus prašnekinta gėlė dar glosto
panašų į vaikystės valandą
raudoną sviedinuką.

Apvalumo, t. y. organiškos pilnumos, sąvoka kartojasi kalbant apie vaikystę. Vaikystės netekimas reiškia:

išsunktą akių mėlynumą,
užgriautą žaislų apvalumą.

Bet kai poetas (kaip Niliūno "Inferno" veikėjas) grįžta

atgal į vaikystę,
į mirusį miestą,
kurį laikas apklojo anglim,

tasai grįžimas yra beviltiškas. Ir vaikystės geismas "Augintinių" pabaigoje išsiveržia šauksmu:

— Grąžinkite apskritimus!
— Grąžinkit augintinį miestą,
palaidotą mėnulio ir saulės šviesoj,
grąžinkit mane, —
ištariau vienas.

Kokiais žodžiais išreikšti šauksmą iš nevilties dugno? Dalis atsakymo yra Mackaus poemų ir rinkinių pavadinimuose: "Neornamentuotos kalbos generacija", "Dvi grubios variacijos iškankintam plotui" ir kt.

Mackaus poetinės kalbos grubumą ir neornamentuotumą iš dalies paaiškina egzilis — jo žodis formavosi toli nuo savo žemės, nešildomas ir nelyjamas gimtosios kalbos Kasdienybės. Bet yra ir kitų priežasčių. Susikurti naują poetinę kalbą paprastai skatina lūžis su tradicija ar poetinės tradicijos jaunumas, žalumas. Todėl Anglijos poezijoje, palyginant, maža eksperimentinio šuoliavimo, o Amerikos — tiek daug. Savo vienkartinėje situacijoje, pergyvendamas lūžį tarp savo poetinio pasaulio ir lietuviškosios poetinės tradicijos, Mackus neišvengiamai turėjo susikurti sau naują kalbą.

Jau "žeminiukai" atsiribojo nuo "dailaus", "dainuojančio" žodžio. Tokį žodį įtarė ir iš savo eilių šlavė po-

kario jaunieji vokiečių poetai ir šiandienos avangardistai aplamai. Kaip ir jie, Mackus atmeta "dailųjį" — nutekintą, išbaigtą — žodį. Su tuo požiūriu galima nesutikti; galima įtikinamai argumentuoti, kad mene iškalbiausia yra įtampa tarp klasiškai marmurinio žodžio ir situacijos chaoso (pvz. Euripido **Trojietės**). Bet Mackaus ir jo bendralaikių laikyseną nesunku suprasti. Niekad istorijoje žodis nebuvo taip suniekintas, kaip tarp 32-jų ir 64-jų metų — Mackaus gyvenimo metų: nuprasmintas politiniai, piktnaudotas komerciniai, o egzilinėje visuomenėje sugroteskintas idealistinių šūkių perpynimu miesčioniškais prietarais.

Rimas Mackaus eilėse taip pat retai teužtinkamas, nes rimu menama harmonija, tęstinumas, ryšys tarp daiktų prieštarauja poeto skeveldriniam pasauliui. Kaip įprasta šiuolaikinėje poezijoje, vienijantis elementas Mackaus eilėse yra ritmas, ypač ryškiai suskambąs Vachel Lindsay "Congo" ritmiką primenančioje Afrikos temoje:

> auginu auginu auginu
> anūką kalbančiam būgnui.

Nors Mackaus poezijos detalės nėra įprastiniai muzikalios, "Augintinių" ar "Neornamentuotos kalbos generacijos" struktūra — jungianti liturginius bei liaudies dainų motyvus, atonalines frazes, magiškas inkantacijas — primena moderniosios muzikos oratorijas. Tas oratorijas vienija ne melodija ar pasakojimo tęstinumas, bet simbolinės ir metaforinės dimensijos nuoseklumas.

Mackaus karta, kaip ji begerbtų vyresniuosius lietuvių poetus, nesugebėjo juose atrasti pilnutinai autentiško savo padėties atvaizdavimo, pilnos savosios tikrovės. Tuose poetuose jiems daug kas buvo egzotiška — nors ir sava, nors ir brangu, bet egzotiška:

> Šermeninė giesmė tik nuaidi —
> ilgas mirštančios rasės žodynas,
> akyse jums pasipila raidės
> iš egzotiško gimto žemyno.

Su "Neornamentuotos kalbos generacija" Mackus imasi savo kartos kalbėtojo vaidmens — nenoriai, drauge stumdamas jį į šalį:

> kad naktimis neieškočiau namų
> visai prakeiktai, iškrydusiai generacijai.

Jis negali nusigręžt nuo savo kartos, "patetiškai" besiglaudžiančios prie "seno istorijos herbo", nuo jos nebylių akių, kurioms ir pilnutinė tragedija buvo paneigta:

> Nespėję dedikuoti savo mirties
> tobulai tragedijos atomazgai,
> negyvenę nei didvyrių nei namiškių žemėse...

Tajai kartai jis suteikė balsą ir simbolius.

Algirdas Greimas pagrįstai pabrėžia Mackaus kraštutinę poziciją mūsų poezijoje: jo "demistifikatoriaus" funkciją, jo statiškumą — visuotinos nevilties išdavą. Tačiau Mackaus vėlyvoje poezijoje matosi judėjimo ir kita linkme. Jis nepasilieka grynai asmeniškas poetas, bet ima kalbėti savo kartos vardu. Jo poezijos slinktis į tylą, į akliną uždarumą, tarsi, sustoja, ar net pasisuka kita puse. **Chapel B** fragmentuose šalia nusilenkimo mirčiai pasigirsta ir protesto gaida. Paaštrėja ne tik jo ironija, bet ir etinis užsiangažavimas, kursai nesuderinamas su aklinai uždaru statiškumu:

> Kodėl tau pardavė karstą,
> o man, Jurekai pardavė duonos?

Regėdamas Jureką nepalaidotą, Mackus nepasilieka Becketto veikėjų orientališkame sustingime, bet imasi žmogiško solidarumo veiksmo, imasi jį palaidoti savo poezijoje:

> — į sidabrinį lietų,
> į nušyno vėją,
> kad oštum, Jurekai,
> metu aš tavo žalią karstą
> ir kniumbu.

* * *

Mirtis turėjo aukštai pasistiebt, kad nukirptų Mackaus poezijos augmenį jo žuvimo akimirką. Palyginus rinkinį **Jo yra žemė** su **Neornamentuotos kalbos generacija** ir **Augintiniais**, ar fragmentais iš **Chapel B**, ryškus metaforos tikslėjimas, išraiškos tamprėjimas, griežtėjanti kontrolė, žodžio neišvengiamumas ir, kartu, didesnis įvairumas, ritmiškumas. Ankstesniųjų eilėraščių eilutėmis sulaužytas filosofavimas, skolintas patosas darėsi vis retesni. Ir šiandien, stebint jo poezijos dar, tarsi, nesustojusį sruvimą, augimą, sunku tikėt, kad jos gija jau nutrūkusi, kad jau niekad nebeteks skaityt naujų jo poemų.

Dabar jo poezija žels, kis, vaisins, keis, gyvens mumyse. *Todėl atidarykime jam savo širdis, protus, vaizduotes.* Algimantas Mackus nėra kokios miglotos mažumos, bet Lietuvos poetas — savo poezijos autentiškumu, ištikimybe savo kalbai, savo gyvenimu įrodyta meile savo šaliai.

Tėvynėje oficialiai negzistuojąs, egzilyje daugumos nesuprantamas, nelietuvių visai nežinomas, jis žvelgė Niekui į akis, keliavo absurdiškomis gatvėmis, gėrė "*juodąjį pieną*". *Jo poezija svirduliuoja prie fatalizmo* ir nevilties briaunos, bet savo publicistikoje ir veikloje jis buvo aktyvus humanistas. Suderint tuos prieštaraujančius impulsus, šiandienos vakariečio intelektualo dilemą, reikėjo taurios asmenybės.

Ar jis buvo nihilistas, nuo kurio reikia saugoti jaunimą? Kažin. Greičiau jis mums bylojo, jog žmogaus nevilties bedugnės ir erdvių tylos akivaizdoje beveik visi mūsų žodžiai yra tušti. Tačiau jis pats nepasidavė nei Nieko nirvanai, nei madingam ir patogiam istorijos sudievinimui, kaip kai kurie jo bendralaikiai.

Ar jis buvo nuodingas ateistas, kaip tvirtino pilietis, pasipiktinęs Mackui ruošiamu minėjimu viename Amerikos didmiesčių? Tie, kurie neliestų jo eilių, kad nesutepus savo religijos svarumo, tejsiklauso į protes-

tantų ortodoksinio teologo Karl Bartho tvirtinimą, jog "tikra viltis gimsta tada, kai visai nebelieka vilties". Užuot sekę karingais, bet mažasieliais moralistais, tenukreipia jie savo dėmesį į tuos krikščioniškuosius filosofus, pasak kurių atviras žvilgsnis į buities tragiškumą be religijos ramsčių, paradoksiškai, suteikia naujos gyvybės religijai.

Mes dažnai atsigręšime į Algimantą Mackų: patikrinti savo viltį pagal jo bekompromisinį žvilgsnį, savo žodį pagal jo autentiškumo reikalavimą, savo veiksmą pagal jo etinį imperatyvą.

Mūsų širdys, vaizduotės, protai liks jam atviri — kaip broliui, kokio niekad nebeturėsime.

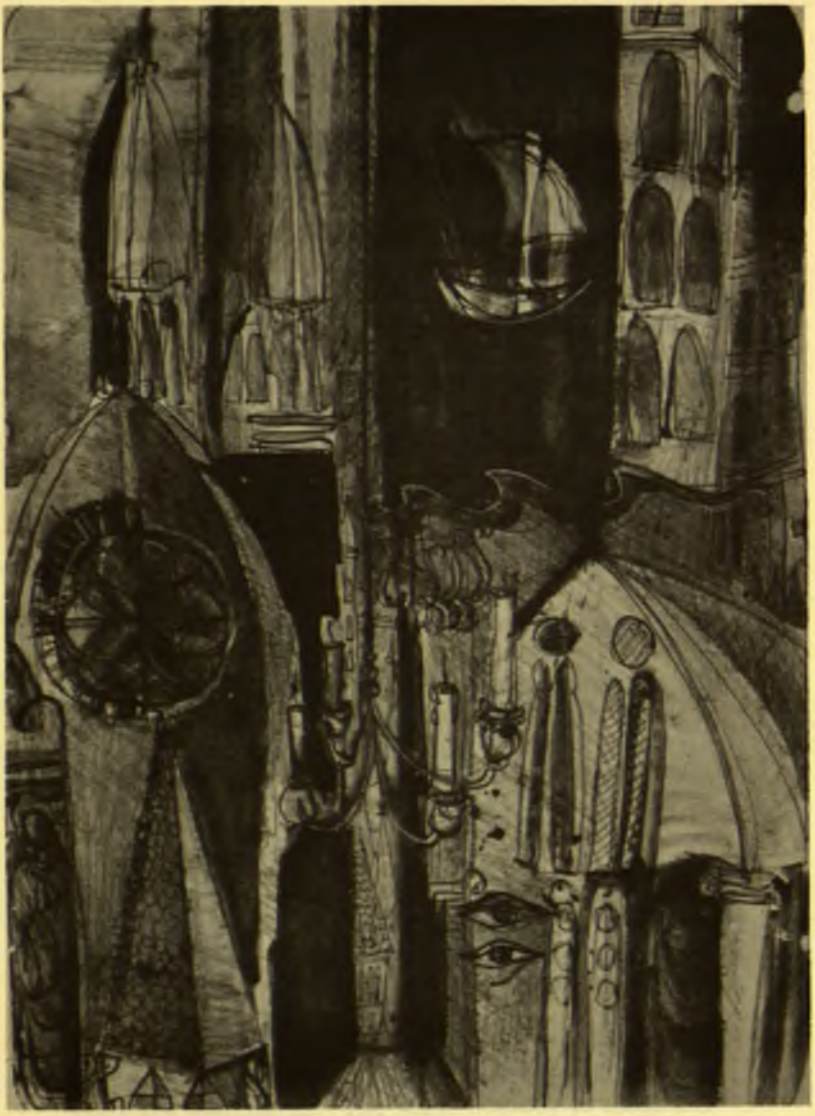

"Į seną miestą tvinsta laikas..." *D. Juknevičiūtė* *litografija*

DAINUOK, BROLI, SAVO LIKIMĄ

VITALIJA BOGUTAITĖ

1.

Rudeniop, kada prinokę vaisiai
lenkia pertemptas šakas,
kada prinokusi mėnulio pilnatis
nužengia žemėn naujam prisikėlimui,
skausmas ir mirtis tampa mūsų kasdienine duona.
Šventa, laukuos nokinta,
rudens derliaus duona.

Nežadinkit. Mirę miestai miega.
Viskas miega, tik mėnesienos šviesoj
garuoja įkaitęs metalas.
Kalsim kardus.
Ruošimės kelionei,
ilgai, lemtingai kelionei.

Apeliaciniam teisme
užvedė bylą bežemė karta.
Dainuok, broli, savo likimą —
žūsta palaimintas miestas.
Knygoj parašytą valandą
atėjo miesto mirtis.

Neklausk, ar sprendimas teisus.
Knygoj seniai parašyta,
angelų ir šventųjų paliudyta,
žmonių paklausyta.
Gaudžia bažnyčių varpai,
laukiant sprendimo.
Ištroškusi gentis
neranda vietos kapams.
Pavargusi gentis
ieško nakvynės.

Aleliuja, Aleliuja, Dievo duota naktis,
žuvies ir duonos padauginimo naktis,
alkanųjų pasotinimo naktis,
bet jie prašo daugiau, nei duonos.
Jie prašo daugiau, nei žuvies.
Apeliaciniam teisme atmesta
mano kartos byla.
Didžion kelionėn traukia
klajoklių pulkai.

Paslėpkit, piemenys, avis.
Užkelkite vartus.
Išalkusi traukia laukais
nepasotinta minia,
nieko negalinti prarasti,
nieko *negalinti surasti*.
Nunokusių vaisių audroj,
saulės užtemime,
keliauja, neradus vietos kapams.

2.

Į neapgyventą salą tik šventieji sugrįžta numirti.
Į neapgyventą salą neatplaukia laivai,
tik pilkos žuvėdros
palydi praplaukiantį laivą,
tik pilkos žuvėdros
sminga jūron.
Bet mes kiekvienas savaip sugrįžtame.
Kiekvienas jaučiam *vienumos šaltumą*, lyg ledą,
lyg akmenį, sukaustantį sielą ir kūną.
Po daugelio metų,
kai sutrūniję ir apsamanoję kaulai
ieškos savęs prisikėlimui,
kai raumenys virpės nauju gyvenimu,
mūs pabudimas bus šviesus ir tikras.

Sunku yra užmigti.
Dar sunkiau yra jausti sąnarių atsipalaidavimą
ir nykimą.
Dulkė iš dulkės,
dulkė į dulkę —
Tik šventieji sugrįžta numirti
į neapgyventą salą.

Išvesk, mokytojau,
išvesk į pažadėtą žemę.
Apeliaciniam teisme
pralaimėtą bylą tęsia bežemė karta.
Nenorėtumėm mirti
neužbaigę kelionės,
nenorėtumėm mirti
nesurinkę avių.

Laukai žaliuoja,
vaisiai prinokę
laukia rinkėjų —

Vesk, mokytojau, į pažadėtą žemę.
Sauk pralaimėjusius į kovą.
Paženklinti avinėlio krauju,
naujosios sandaros krauju,
paveldėjom teisę į žemę.

Vesk per tyrus,
vesk į pažadėtą žemę —
mirties balsu šaukia
nieko prarasti negalinti,
nieko surasti negalinti,
išklydus gentis.

Tebūna paskutinis jų atodūsis,
tebūna paskutinis kraujo lašas
kaltės prisipažinimas — raktas į sugrįžimą,
žemės ir genties susiliejimą,
šventųjų pagarbinimą,
namų suradimą,
vienatvės mirtį —
nes, palaidoję vienatvę,
palaidosim ir skausmą,
palaidoję skausmą, palaidosim mirtį.
Vientisą, nepadalintą,
šventųjų mirtį neapgyventoj salo].

SIMONAS DAUKANTAS — NAUJOSIOS LIETUVOS PRADININKAS

VINCAS TRUMPA

1. Kristijono Donelaičio šešėlyje

Praėjo 1964 metai, kai kurios emigrantinės spaudos vadinami Kristijono Donelaičio metais.*) Plačiai ir gražiai paminėjome to didžiojo Prūsų Lietuvos poeto sukaktį, poemas ir eiles jo garbei surašydami, jo veikalus spektakliais paversdami. Ir beveik visiškai pamiršome, kad tais pačiais 1964 metais sukako lygiai 100 metų nuo Simono Daukanto mirties. Vienas kitas skurdus straipsnelis spaudoje, kuklūs prisiminimai Vašingtone ir Čikagoje — štai beveik ir viskas.

Kas buvo Simonas Daukantas, kad jis dar ir po šimto metų turėtų būti minimas? Pratarmėje į savo **Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje** Daukantas pats save pavadino "vargo pele". Tuo žodžius vėliau, po jo mirties, 1884 m. kun. Ignas Vaišvila iškaldino ant antkapinio akmens Papilėje, kur buvo palaidotas Daukantas. Toje pačioje Pratarmėje, kaip ir kituose veikaluose, Daukantas aiškinosi ir beveik teisinosi, kodėl tokia vargo pele esant yra sunku pasidaryti

*) Paskaita, skaityta Vašingtone ir Toronte.

dideliu istoriku, ir prašė, kad ypač mokyti rašto žmonės jo nepasmerktų. Pagaliau, ne jiems jis juk ir rašė. Jeigu jiems būtų rašęs, jis būtų rašęs gražiai išdailinta lenkų kalba, o ne žemaitiškai. Jis rašė tai motinai žemaitei, kuri prie ratelio sėdėdama mėgdavo pasakoti savo vaikams apie veikalus senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių, o, neturėdama iš ko pasiskaityti apie tuos veikalus, dažnai suklysdavusi. Jos klaidomis, o ne mokytų žmonių klaidomis, rūpinosi Simonas Daukantas, nors, kaip matysime toliau, šių pastarųjų klaidos, Daukanto akimis, buvo daug didesnės negu anos motinos klaidos.

Taip Daukantas žiūrėjo į save ir į savo darbą. Taip į jį žiūrėjo ir jo vienalaikiai, kurie visiškai jo nesuprato. Nesuprato jo nei triukšmingi Vilniaus universiteto studentai, nei aplamai visas vadovaująs ano laiko Lietuvos sluoksnis. Nesuprato jo net jo draugas Žemaičių vysk. Motiejus Valančius, pavadinęs jo istorinius veikalus girto žmogaus darbu. Kad vadovaujantieji to laiko Lietuvos sluoksniai nesuprato Daukanto, rodo ir tas faktas, kad išskyrus **Būdą senovės lietuvių**, visi kiti pagrindiniai jo veikalai nebuvo išleisti prie jo gyvos galvos. Nebuvo išleista net jo paruošta žemaitiška maldaknygė.

Taigi mirusio Daukanto pamiršimas iš mūsų pusės visiškai sutampa su gyvo Daukanto pamiršimu iš savo vienalaikių pusės. Iš tikrųjų Daukantas savo vienalaikių buvo žiauriai pamirštas. Dėl to nenuostabu, kad jo kelionę į paskutinę poilsio vietą Papilėje palydėjo vos keletas kaimiečių.

Tad gal ir neverta iš viso Simonas Daukantas prisiminti šiandien po šimto metų nuo jo mirties? Kad Lietuvoje buvo daug lengviau iškilmingai atšvęsti Kristijono Donelaičio sukaktį negu Simono Daukanto, nesunku suprasti. Jis per daug lietuviškas, jis per daug mylėjo laisvę ir tiesą.

Bet ir čia, emigracijoje, gal Simonas Daukantas nėra tokios rūšies didvyris, kuris labai jautriai atlieptų

į mūsų širdis ir protą. Visų pirma, jis buvo daugiau tėvynės mylėtojas negu kovotojas. Nedalyvavo jis nei Vilniaus universiteto studentų sąmoksluose prieš rusų valdžią, nesikapojo jis su jais kardu ar šake nei 1831 m. sukilime, nelaimino jis, jau visiškas senelis būdamas, 1863 m. sukilimo. Net ir žodžiu ar raštu jis vengė šaukti tautą į kovą. *Jis tik jai nuolat ir be atvangos dirbo.*

Antra, mūsų laisves supratimas taip pat daug kur skiriasi nuo Simono Daukanto liuosybės supratimo. Daukantas, išaugęs šviečiamosios gadynės ir Didžiosios prancūzų revoliucijos idėjų sūkuryje, buvo už visų žmonių laisvę. Tai jis savo raštuose nuolat kartojo. Svetimoji priespauda jam buvo tiek pat nepriimtina, kaip ir savoji. Savo gražiausiame veikale, **Būde senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių**, kuris gali būti laikomas pirmuoju mūsų tautos filosofijos kompendijumu, aprašęs Lietuvos valstybės žlugimą XVIII a. pabaigoje užbaigia šiuo labai filosofišku pastebėjimu: "Ant galo, kad svetimos tautos ėmė mauroti Lietuvos ūkėje, jos vyresnybė atsibudusi suskato rėdytis kaip reikiant ir ėmė piles globoti . . . , bet jau nebebuvo laiko, kaipogi susiedai antpuolusys išsidalijo Lietuvos ūkę, svietas tuo tarpu nuvargęs vampsojo tam dedantis, vildamas naujus ponus malonesnius dėl savęs rasiąs" (J. Talmanto red. **Būdas**, perspausdintas 1954 m. Čikagoje, 310 psl.). Nei žodžio nei apie Kosciuškos nei apie Jasinskio sukilimą.

Tuo tarpu mes šiandien daugiau rūpinamės tik savo laisve, tiesa, dažnai mėgindami ją sutapdinti su savo tautos laisve. Bet laisvė aplamai, visų žmonių ir visų tautų laisvė dažnai mums visiškai nerūpi. Kitaip, kodėl, daukantiškai tariant, reikėtų kelti tokį ermyderį, kai kas nors prisimena Missisippi ar Angolos negro "liuosybę"?

Trečia, Daukantas, pats visą amžių vargęs, labai jautrus buvo kiekvieno vargšo žmogaus bėdoms ir nelaimėms. Tuo atžvilgiu, savo laiko mastu matuojant, jis buvo liberalus, pažangus ir stovėjo tų laikų visuomeni-

nės diferencijacijos skalėje beveik pačioje kairėje. O kaip baisūs visi tie žodžiai pasidarė šiandien mums.

Toliau, Daukantas buvo tiesus žmogus, ir lietuvius, senovės ir savo laikų, norėjo matyti teisybę ir liuosybę labiau vertinančius už visa kita. Tai jis savo raštuose nuolat kartojo. Nebijojo jis net ir skaudžios teisybės. Negalėčiau pasakyti, kad mes labai smarkiai pasižymėtume tomis dorybėmis.

Pagaliau, mes pasidaréme kartais šventesni už patį popiežių. Įsivaizduokite tik sau, kad tam tikros mūsų bendruomeninės organizacijos kreiptųsi į tam tikrus mūsų vadinamus veiksnius, kad šieji nutartų, kad krikščionybė Lietuvoje buvo įvesta ne XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje, bet mindauginiame XIII amžiuje, o gal dar anksčiau. Vadinas, mes patys norime išbraukti bent pusantro šimto metų iš savo pagoniškosios istorijos, kuria privalėtų žavėtis ne tik patys lietuviai, bet kuria žavisi daugelis ir užsieniečių. Prisimenu, kaip prof. Leonas Karsavinas, savo daugiatomėje **Europos kultūros istorijoje**, kalbėdamas apie viduramžines imperijas, su nuostaba minėjo pagoniškąją Gedimino ir Algirdo Lietuvos imperiją. Simonas Daukantas tikrai turėtų grabe apsiversti išgirdęs tokias kai kurių mūsų bendruomenininkų ir neva istorikų nuomones. Daukantas pratarmėje į pirmąjį savo veikalą **Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių**, kurį parašė dar studentu būdamas Vilniaus universitete ir kuris pirmą kartą tik 1929 m. buvo brolių Biržiškų paskelbtas, jau atsakė tokiems dabartiniams rašytojams ir visokių naujų teorijų autoriams: "Ne vienas skaitytojas, skaitydamas mano raštus, rūgos, jog aš anuose lietuvius ir žemaičius daugelyje vietų giriu, o darbus ir karus krikščionių peikiu, kaipo neteisingai daromus. Bet jei romėnai ir graikai, nors pagonys, taip šiandien yra garbinami visų krikščionių už savo dorybę ir kantrybę, dėlkogi žemaitis arba lietuvis negali būti giriamas, jei kantriai gynė savo namus ir liuosybę nuo neprietelių, mylėjo dorybę, o neapkentė nedorybės? Aš

tam nekaltas, jei krikščionys tų amžių buvo užmiršę tą prisakymą Viešpaties Išganytojo: Mylėk artimą savo kaipo patsai save".

Iš šių ir panašių Daukanto pasisakymų nereikia pasidaryti išvados, kad jis buvo kažkoks bedievis ar priešiškai nusistatęs krikščionybės atžvilgiu. Visiškai ne. Simonas Daukantas buvo giliai tikintis žmogus, pats paruošė žemaitišką maldaknygę ir stengėsi ją išleisti, tik, gaila, nei vysk. Giedraitis, nei jo įpėdinis Motiejus Valančius nerodė didelio susidomėjimo tokios maldaknygės išleidimu, kaip matytis iš Daukanto susirašinėjimo su šiais bažnyčios dignitoriais Lietuvoje.

Kaip ten bebūtų, dėl tų ar kitų priežasčių apie šimtmetinę Daukanto mirties sukaktį buvo beveik visiškai tylima. Gal čia šiek tiek kaltas ir Kristijonas Donelaitis, sau vienam užsigrobęs visus 1964 metus. Nieko negalima pasakyti prieš atitinkamą Donelaičio paminėjimą, juoba, kad ir pats Daukantas laikė jį "pagirtinu dainiumi". Bet, gal būt, nereikėtų visiškai pamiršti ir Simono Daukanto.

2. Daukanto laikų Lietuva

Kas iš tikrųjų buvo Simonas Daukantas? Norint jo asmenį ir jo vaidmenį geriau suprasti, reikia bent keliais bruožais apibūdinti, kas buvo Daukanto laikų Lietuva.

Keistu likimo supuolimu, S. Daukanto gimimo ir mirties metai sutampa su dviem labai reikšmingomis datomis lietuvių tautos istorijoje. Jis gimė 1793 m. spalio 28 d., mirė 1864 m. gruodžio 6 d. Tas septynių dešimčių metų laikotarpis trumpai galima apibūdinti, kaip senosios istorinės Lietuvos visiško sugurimo arba subankrutavimo laikotarpis.

Kaip žinia, 1793 m., vadinas, Daukanto gimimo metais, Maskvos ir Prūsų kariuomenės okupavo visą Lenkijos ir Lietuvos respubliką, atsikirsdamos sau nuo jos didelius žemės gabalus, panaikindamos visas tuo metu

bandytas pravesti reformas, pirmoje eilėje Gegužės 3 d. konstituciją, ir palikdamos Varšuvos Lenkiją ir Vilniaus Lietuvą visiškoje savo priklausomybėje. Tiesa, galantišku Kosciuškos ir Jasinskio sukilimu Lenkija ir Lietuva dar paskutinį kartą bandė gelbėti, kas jau nebebuvo galima išgelbėti, tuo tik pagreitindamos galutiną Respublikos pasidalinimą 1795 m. Nežinia, ar Tadas Kosciuška, po Maciejovicų mūšio pralaimėjimo, kur jis pats buvo sužeistas ir paimtas į nelaisvę, ištarė ar ne žodžius "Finis Poloniae" (Lenkijos galas), bet tuos žodžius daug kas tuo metu būtų galėjęs pasakyti, nes jie buvo beveik ant kiekvieno žmogaus lūpų. Tadas Czackis, tų įvykių liudininkas ir Lietuvos teisės istorijos tyrinėtojas, savo veikalą **Apie lietuvių ir lenkų teises**, kuriuo daug naudojosi ir Simonas Daukantas, pradėjo žodžiais: "Już Polska wymazana jest z liczby narodów" (jau Lenkija ištrinta iš tautų skaičiaus). Visi su tuo sutiko, ir niekas dėl to sau galvos labai nekvaršino. Kaip matėme, Daukantas labai stojiškai pastebėjo, kad gal nauji ponai malonesni bus žmonėms už senuosius ponus.

Tačiau likimas žaidžia savo žaidimą kaip su atskirais žmonėmis, taip ir su tautomis. Netrukus Napoleono sujudinta Europa sukėlė viltis ne tik tarp gausių to laiko Lietuvos ir Lenkijos emigrantų, bet ir pačiame okupuotame krašte. Lenkijos ir Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės atstatymas pasidarė pagrindinis visų rūpestis. Prieš karą studijuojant Paryžiuje teko perskaityti tris storulius tomus prancūzų konsulų Karaliaučiuje ir Klaipėdoje pranešimų savo vyriausybei iš 1808-1812 metų. Tarp kita ko ten, tarp tų dokumentų, buvo ir išverstas į prancūzų kalbą tekstas poterių į Napoleoną, kuriuos tada esą plačiai kalbėję Lietuvoje, laukdami prancūzų - rusų karo. Tas karas be begalinio vargo ir vadinamos prancūziškos ligos nieko gero nedavė.

Bet laisvės siekimo idėja nemirė. Ji buvo gyva Vilniaus universitete studentų sluogsniuose, ji gaivališ-

kai pasireiškė 1831 m. sukilime, Simono Konarskio sąmoksluose, pagaliau 1863-1864 m. sukilime. Tačiau nors visa ta kova vyko ir Lietuvoje, ir joje dalyvavo ir Lietuvos bajorai ir jos mužikai, ji nebuvo kova už Lietuvos laisvę ir Lietuvos nepriklausomybę. Niekas, o niekas, per visą tą 70 m. aštrios kovos laikotarpį neįsivaizdavo Lietuvos nesurišusios savo likimo su Lenkija. Simonas Daukantas buvo vienų vienintelė išimtis, bet dėl to jis toje kovoje ir visiškai nedalyvavo. Man atrodo, ligi šiol visi mūsų istorikai ir šiaip jau raštininkai be reikalo išleidžia šį faktą iš akių ir iškreipia visą mūsų XIX a. istorijos vaizdą.

Jau XVIII a. antros pusės Lietuvos domininkonų provincijolas Kantas Baginskis savo **Choriografijoje arba šventosios Žemaitijos aprašyme** rašė: "Žemaičių kalba — nei šis nei tas. Ja kalba kiekviename paviete, beveik kiekvienoje parapijoje vis kitaip ... Štai kame glūdi didžiausia jaunų žemaičių prastumo ir neišsiauklėjimo priežastis. Jie nenori mesti savo absurdiškos (balamutnos) kalbos ir pasirodyti pasauliui" (cit. L. Gineitis, **K. Donelaitis ir jo epocha**, 1964, 25-26 psl.). XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios žemaičių poetas Antanas Klementas sakėsi tik juokais ėmėsi eiliuoti lietuviškai, o garsiosios "Arklio ir meškos" pasakėčios autorius Simonas Stanevičius laikė tiesiog stebuklu, kad lietuvių giminės dar sveikos liko.

Peržiūrėję visą XIX a. pirmosios pusės lietuvių tiek krašte, tiek emigracijoje veiklą, niekur, išskyrus pas Simoną Daukantą, negalėjome užtikti už tautinę Lietuvą pasisakymų. Nei vienas to laiko lietuvių veikėjas, ar tai būtų žemaitis, kuris gal dėl nenoro pamiršti savo "balamutnos" kalbos, grojo pirmuoju smuiku, ar aukštaitis, ar suvalkietis, niekas nei įsivaizduoti neįsivaizdavo nepriklausomos tautinės Lietuvos idėjos. Iš kur Mykolas Biržiška surado toje kovoje tiesiog litvomanišką Lietuvos bajorų kultūrinio ir literatūrinio gyvenimo kryptį (ž. **Lietuvių tautos kelias**, I t., 1952, 202 psl.), vie-

nas Dievas težino. Simonas Daukantas tikrai čia buvo vienintelė išimtis ir vien dėl to jis nusipelno naujosios tautinės Lietuvos pradininko vardą. Visi kiti negalėjo įsivaizduoti Lietuvos be Lenkijos. Ir visa kova dėl laisvės ir nepriklausomybės ėjo Lietuvos likimo sujungimo su Lenkija ženklu.

Kaip žinia, toji kova buvo didžiai nesėkminga. Vienas pralaimėjimas sekė kitą, vienas smūgis po kito krito ant karžygiškai, bet dažnai ir beprotiškai, kovojančios Lietuvos sprando. Po 1831 m. buvo uždarytas Vilniaus universitetas, po Konarskio sąmokslo buvo panaikintas Lietuvos statutas, po 1863-64 m. sukilimo buvo ne tik uždraustas raštas lotyniškomis raidėmis, bet užginta Lietuvoje viešai kalbėti lenkiškai. Aišku, kai visi tie smūgiai silpnino ir šiaip jau išgverusius Lietuvos vadovaujančius sluoksnius. O juo tie sluoksniai daugiau gvero, juo daugiau progos atsirado kilti ir augti naujai revoliucinei kartai, kuri, iš šiaudinės pastogės išaugusi, baudžiavos užgrūdinta, ims vadovauti naujai Lietuvai, kuri per **Aušrą** ir **Varpą** nuves tikrai į laisvos ir nepriklausomos Lietuvos rytojų.

Kaip 1863-64 m. sukilimas buvo paskutinis ir lemiamas smūgis senajai Lietuvai, taip baudžiavos panaikinimas buvo lyg naujosios Lietuvos krikštas. Teisingai Mykolas Roemeris baudžiavos panaikinimą pavadino Lietuvos atgimimo Jonu Krikštytoju. Tokiu naujosios Lietuvos Jonu Krikštytoju galima laikyti ir Simonas Daukantas, kuris dar gerokai prieš naujosios Lietuvos gimimą skelbė ir aiškino apie jos atėjimą. Jo mirtis toje baudžiavos panaikinimo ir 1863-64 m. sukilimo sankryžoje tikrai buvo simbolinė.

3. Daukanto gyvenimas ir darbai

Gal būt, ne pro šalį prisiminti keletą Simono Daukanto gyvenimo faktų ir pagrindines jo veiklos sritis. Jis gimė Kalvių kaime, Lenkimų parapijoje, dabartiniame Skuodo rajone, vadinamų karališkųjų valstiečių šeimoje. Mykolas Biržiška spėja, kad Daukanto tėvas

galėjęs būti suvalstietėjęs bajoras, tačiau jokių duomenų tam savo teigimui paremti nenurodo. Pastaruoju metu Lietuvoje surasta tam tikrų duomenų tai hipotezei paremti. Daukanto tėvas be savo ūkio ėjo dar ir miško eigulio pareigas. Šie keli faktai daug paaiškina S. Daukanto gyvenimą ir jo veiklą. Būdamas eigulio sūnus, jis ypatingai pamėgo mišką, ir jo raštuose istoriniai Lietuvos miškai ir rūpestis dėl jų nykimo buvo vienas pagrindinių rūpesčių. Antra, Skuodas ir Lenkimai yra netoli Baltijos jūros, kuri taip pat užėmė didelę vietą Daukanto raštuose ir svarstymuose. Šia prasme jis pralenkė daugumą kitų Lietuvos istorikų, kurie, kažkaip nuklydę į tolimas rytų ir pietų lygumas, pamiršo Lietuvos pajūrį, kur iš tikrųjų ir slėpėsi tikroji lietuvių tautos stiprybė. Įdomu, kad Daukantas buvo beveik vienintelis Lietuvos istorikas, kuris rūpinosi tokiais klausimais, kaip Amerikos atradimo reikšmė Lietuvos ūkiui, kalbėjo apie lietuvių pastangas kolonizuoti kai kurias vidurio Amerikos salas (Tobago), Šventosios uosto reikalus ir t.t. Jau vien šiuo atžvilgiu jis mums, gyvenantiems Amerikoje, *turi* būti *įdomus*.

Toliau, Lenkimai ir Skuodas yra pačiame Latvijos pasieny, bet taip pat nelabai toli nuo prūsų, kuriuos Daukantas vadino Parusne, o jos gyventojus parusnėnais. Tuo, gal būt, galima paaiškinti jo simpatija ir meilė šioms abiem lietuvių giminėms. Tur būt, iš mažens jis jau mokėjo latviškai, o vėliau, tarnaudamas Rygos generalgubernatoriaus raštinėje, jis ir gerai tos kalbos išmoko, ir tiesiog su pasigardžiavimu latviškus žodžius pynė į savo raštus. Trumpai jam teko gyventi ir Karaliaučiuje, vadinas, betarpiškai susipažinti ir su Rytprūsių Lietuva. Savo istoriniuose raštuose Daukantas labai aiškiai ir kategoriškai latvius ir prūsus laikė tais pačiais lietuviais ir beveik nedarė tarp jų jokio skirtumo. Žinoma, šiandien latviai, tur būt, priešintųsi tokiai Daukanto pažiūrai, tačiau jie, tur būt, ne daug sunkiau galėtų suprasti jo raštus, negu dzūkai ar zana-

vykai. J. Basanavičius, dar būdamas Maskvos universiteto studentu rašė, kad studenčiokai "su didele ukvata" skaitė Daukanto būdą, net net jis pats sunkiai suprantąs daugelį jo žodžių (ž. Varpas, 1926 m., 32-33 psl.). Lietuvių, latvių ir prūsų vienybės idėja, kurią taip kategoriškai skelbė Daukantas, vėliau buvo primta aušrininko Jono Šliupo, ji rado pasekėjų tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje nepriklausomybės metu. Gal būt, ji nėra mirusi ir šiandien. Kaip ten bebūtų, man atrodo, ypač mūsų kalbininkai kartais per daug stengiasi pabraukti lietuvių, latvių ir prūsų kalbinius skirtumus, ypač kalbėdami apie istorinį šių kalbų išsivystymą.

Baigęs šešių klasių Kalvarijos domininkonų mokyklą, Simonas Daukantas, sakoma, pėsčias ir su keliais rubliais kišenėje iššygiavo į Vilnių, tuos šiaurės Atėnus, kur tuo metu kaip saulė švietė imperatoriškasis Vilniaus universitetas, į kurį, baigęs vidurinę mokyklą, įstojo ir Daukantas. Ten tuo metu mokėsi nemaža žemaičių bajoraičių (formaliai ir Daukantas turėjo susidaryti bajoro dokumentus), taip kad tuo pat metu studijavęs Simonas Stanevičius galėjo dainuoti apie "Vilniaus miestą nuog žemaičių apsėstą". Studijuodamas filologijos, moralinius ir teisės mokslus, Daukantas čia turėjo progos klausytis tokių garsenybių, kaip klasikinės filologijos tūzo Gabrieliaus Grodeko, istoriko Joachimo Lelevelio, teisės istoriko Igno Danilavičiaus. Ypač didelės įtakos jam turėjo iškalbusis istorikas Ignas Onacevičius, kurio ugningos paskaitos iš Lietuvos istorijos, tur būt, daugiausia paveikė Daukantą.

Be galo gyvas buvo tuo metu studentų gyvenimas Vilniuje. Už Daukantą ketveriais metais jaunesnis Adomas Mickevičius rašė savo masonišką Odę jaunystei, Vėlines ir Gražiną, veikė slaptos filomatų ir filaretų organizacijos, klestėjo masonų ložės ir karbonarų sąjūdžiai, į kuriuos buvo įsitraukusi net aukštoji katalikų dvasiškija, sklido Voltaire, Rousseau ir kt. bedieviškos ir revoliucinės idėjos. Bet Simonas Daukantas maža te-

sidomėjo visu tuo verdančiu Vilniaus universiteto ir miesto gyvenimu, jis jam atrodė svetimas, nes lenkiškas, jis jautėsi ten lyg svetimame krašte gyvendamas. Gal jis šiek tiek palaikė ryšius su kitais žemaičiais studentais, bet daugiausia užsigulęs rašė savo pirmąjį istorinį veikalą **Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių**, kuriame jau dėstė savo filosofiją, kad "lietuviai žemaičiai, pagonimis būdami, giriose gyvendami, drąsūs kare, laisvi namuose, daugiau turėjo dorybės ne kaip jų kaimynai krikščionys".

Baigęs universitetą "pilosopijos" magistro laipsniu Daukantas, tur būt, I. Onacevičiaus paragintas, kiek laiko rinko medžiagą Karaliaučiuje, paskum ilgus metus dirbo Rygos generalgubernatoriaus raštinėje, o nuo 1835 m. gyveno Petrapilyje, tarnaudamas senato kanceliarijoje, kur tarp kita ko turėjo progos prieiti prie Lietuvos metrikos ir kitų svarbių Lietuvos istorijos šaltinių. Petrapilyje gyvendamas Daukantas parašė pagrindinius savo istorinius veikalus **Istoriją žemaitišką, Būdą**, kuris vienintelis prie jo gyvos galvos buvo išspausdintas Jokūbo Laukio slapyvardžiu, ir **Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje**. Petrapilyje gyvendamas jis parašė arba išvertė ir daugelį praktiškų knygelių apie apynių ir tabokos auginimą, apie bites ir sodus, apie medžių sėklas ir kaip apsisaugoti nuo ugnies, apie pašarines žoles ir girių kirtimą (šias dvi pastarąsias išleido jau gyvendamas Lietuvoje). Kaip daug jis tuo metu dirbo ir kaip vargingai gyveno, Daukantas pats vaizdžiai aprašė viename laiške didžiajam Lietuvos istorikui Teodorui Narbutui, su kuriuo jis palaikė artimus korespondencinius ryšius ir talkino jo istoriniams darbams. Laiške iš 1846 m. birželio 24 d. jis rašė: "Mano likimas buvo ir yra labai liūdnas, todėl ir atsakau taip sutrukęs. Sėdėdamas per dešimtį metų drėgnam ir šaltame archyve, po 8 arba 9 valandas beveik nesikeliant nuo vietos, taip baisiai nutirpdavau, kad paskui einant visą laiką nejausdavau kojų, taip gyvendamas

gavau ligą, kurios patys daktarai neatspeja. Trijų Karalių vigilijoje šoko man kraujas į galvą taip baisiai, jog man rodėsi, kad aš pasiusiu arba kitos dienos nebesulauksiu, ir vos ne vos, daktarų padedamas, per keturis mėnesius tiek pasitaisiau, kad galėjau vaikščioti. Nuo tos ligos taip nusilpo nervai, kad žirnis krisdamas mane gąsdina, ir kojų sopulys, ypač vienos, toks didelis, kad negaliu toliau eiti per kelis šimtus žingsnių. Ir taip aš tebesikankinu lig šios dienos. Gydytojai sako, kad tai esanti podagra, bet savo gyvenime aš neišgėriau vyno nė pusės gorčiaus ir jokių ištaigų nemačiau. Po kiekvienų mano pietų būčiau galėjęs suvalgyti dar kitus, jei būtų pasitaikę. Nei mano tėvas, nei senelis, miške gyvendami, ne tik nematė, bet ir girdėti negirdėjo podagros" (ž. **Mūsų senovė**, 1922, 760-761 psl., cit. Z. Ivinskis, **Aidai**, 1964 m. Nr. 9, 386 psl.).

1850 m. dėl sveikatos buvo priverstas mesti tarnybą *ir grįžti į savo mylimuosius žemaičius. Čia kiek laiko* gyveno pas vysk. M. Valančių, vėliau pas įvairius pažįstamus, o pastaruosius savo gyvenimo metus praleido pas Papilės kleboną kun. I. Vaišvilą, kur ir pasimirė. Ant jo kapo akmens buvo iškaldinti žodžiai: "Ateivi, minėk sau, jog čionai palaidotas Simonas Daukantas, pirmas iš tarp mokytų vyrų rašytojas senovės veikalų Lietuvos, Žemaitijos ir kitų naudingų knygelių. Jis per savo gyvenimą it vargo pelė be paliaubos tenorėjo vienutiniai žemaitiškai rašyti dėlei naudos vientaučių".

4. Daukanto naujosios Lietuvos samprata

Vincas Kvieska, kalbėdamas apie lietuvių tautinį judėjimą ir varpininkus ligi Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. ir peržvelgęs įvairias XIX a. politines ir tautines tendencijas, kurios privedė prie **Aušros, Varpo, Tėvynės Sargo** ir socialistų, rašė: "S. Daukantas visai išvysto tautininkų darbų programą" (**Dr. K. Griniaus jubiliejinis Varpas**, 1926, 31 psl.). Be abejo, būtų per daug pasakyti, kad S. Daukantas būtų sukūręs ar juo

labiau išvystęs kokią nors tautinę ar tautininkų programą.

Simonas Daukantas atokiai stovėjo nuo visų didžiųjų savo laiko problemų. Jis nešaukė tautos, bet taip pat nesėdėjo rankas sudėjęs "po šakom akacijos baltos". Jis nesukūrė naujosios Lietuvos programos, bet jis neabejotinai turėjo viziją, kokia ta naujoji Lietuva turėtų būti. Reikės dar ilgus dešimtmečius po jo mirties laukti, kol atsiras Basanavičiai ir Kudirkos, Maironiai ir Šliupai, Vaižgantai ir Višinskiai, Smetonos ir Kairiai, kurie sukurs tą naujosios Lietuvos programą ir ją įgyvendins 1918 m. vasario 16 d. aktu.

Bet iš visų Daukanto darbų, iš jo monumentalių Lietuvos istorijos veikalų, iš jo liaudies dainų ir tautosakos rinkinių, iš jo žodynų ir abėcėlės, iš jo žemaitiškos maldaknygės ir praktiškų knygelių apie apynių ir tabokos auginimą, visur matyti, kad jis kalba į naująją Lietuvą — žemaičių ir kalnėnų Lietuvą, jos kaimynų prūsų ir latvių Lietuvą.

Kiekvienas naujas kultūrinis ar idėjinis, politinis ar socialinis, tautinis ar tarptautinis sąjūdis pirmiausia pasireiškia senojo režimo kritika. Be tokios kritikos nebūtų galima suprasti, kodėl toks naujas sąjūdis yra reikalingas. Toji kritika dažniausiai būna labai aštri, ne visados pilnai pagrįsta, dažnai ne visiškai teisinga. Bet ji būtina. Todėl pirmiausia kiekvienas naujas sąjūdis yra prieš ką, o tik paskum už ką.

Simonas Daukantas labai gerai žinojo, prieš ką jis buvo ir prieš ką kovojo. Žinia, savo laiko romantizmo idėjų paveiktas, jis labai aukštino senovės, ypač pagonišką Lietuvą. Jam toje senojoje žemaičių ir kalnėnų praeityje atrodė viskas gražu, gera, teisinga ir dora. Manau, kad ir dabartiniai kai kurie mūsų karštakošiai neva istorikai ir šiaip raštininkai ne daug kuo galėtų pralenkti Daukantą praeities idealizavimu. Žinoma, jis tokių nesąmonių nerašė, kaip kai kurie dabartiniai daktarai, kad senovės lietuviai būtų jau važinėję į antikinę

Graikiją ir pas Platoną ir Aristotelį mokinęsis valstybės valdymo ir kitokios išminties. Negynė jis ir karalių Lietuvos, nes karalius jam jau buvo Lietuvos smukimo ženklas.

Bet Daukantas, dažnai būdamas nekritiškas senosios praeities atžvilgiu, buvo labai kritiškas savo gyvenamosios dabarties ir netolimos praeities atžvilgiu. Jis matė ir suprato, kokioje apverktinoje padėtyje atsidūrė tas kilnusis ir gražusis žemaičių ir kalnėnų kraštas, jis žinojo, arba tarėsi žinąs, kas buvo viso to kaltininkai ir nepasigailėjo jų adresu pačių aštriausių žodžių. Savo Būde keletą paskutinių skyrių jis paskyrė Lietuvos nuopuolio (dabar pasakytume, nuosmūkio) kaltininkams apnuoginti ir jiems kailį išperti. Ir peria jis be jokio pasigailėjimo, net išviršinę jų išvaizdą, apvalkalą, valgį ir gėrimą išjuokdamas. Štai keletas jo posmų: "Kas kokį šaldrą kame pamatė, tas jam tuojau apdaru pavėdauti norėjo, ir taip, rankoves savo kaboto perskėlę, ant pečių susvarstė, galvas sau nuskuto it bepročiai, kelnes it dumples užsimovė, dažytais batais apsiavė, it tarsi ketėdami iš trobos neišeiti, o idant prikimštas jų skilvis visokiais skaniniais neperplyštų, minkšta šilkų juostele *pajuosė* . . . ." "*Lietuvos senovės kardas, kalavijas* ar ragotinė sunkūs rodėsi tiems vyrams", rašė toliau ne be ironijos Daukantas, "kurie šoblelę it skalelį ant šilkelio pasijuosę, vieni tarškino po pilių gasus, žvirblius ūlyčioje gandindami, kiti medaunyčių užstalėse sirpo uostus sukdami, it tarsi minėdami savo senovę ir norėdami dar vyrais, ne mergomis būti . . ."

Į tokių rankas pakliuvus Lietuvos vairui ne daug ko gero galima buvo laukti. Daukantas labai skeptiškas buvo savo laikų riterių ir didvyrių atžvilgiu. Nei Napoleono armijoje dalyvavusių Lietuvos karių drąsa, kurie savo ir savo žirgų kūnais padarė gyvą tiltą per Nemuną, nei Vilniaus universiteto studentų deklamacijos, nei 1831 m. sukilėliai nelabai težavėjo S. Daukantą, nes ne už tą Lietuvą jie kovojo, kuriai dirbo ir rašė

Daukantas. Kai Teodoras Narbutas, suradęs XVII a. kauniškio istoriko jėzuito Vijuko Alberto Kojalavičiaus Lietuvos herbyno rankraštį ir nesurasdamas leidėjo skundėsi Daukantui, šis jam rašė: "Jeigu Pats neįsigalėtum, tai ar nerastum kur kokio Vytauto kareivio, kuris tamstai padetų pabaigti tą didelį darbą — argi jau būtų visų senovės getų širdyse užgęsęs kraujas? Argi nepasigailėtų Dievas, ar neatsibustumėm kada, atsiminę žinomąjį priežodį: kas save gerbia, tą ir kiti gerbia" (**Mūsų senovė**, 1922, 719 psl.). Jau pats tokių klausimų statymas rodo, kad Daukantas nelabai betikėjo savo laiko "Vytauto kareiviais". Po teisybei, nei Narbutas nei pats Daukantas nesurado tokių kareivių savo veikalams leisti, kurių kai kurie turėjo laukti daugiau kaip šimtą metų, kol buvo atspausdinti.

Antras dalykas, kuriam Simonas Daukantas nepagailėjo savo aštrios kritikos plunksnos, tai buvo lenkų įtaka Lietuvoje. Visuose savo raštuose jis buvo kategoriškai ir griežtai antilenkiškas. Dėl to jam ir kliuvo nuo lenkų. Toks Aleksandras Brueckneris, tarp kita ko ir Lietuvos mitologijos tyrinėtojas, rašė, kad Daukantas gėdą darė senajam Vilniaus universitetui. Kadangi dėl lenkų įtakos Lietuvoje išplėtimo jis nepasigailėjo ir bažnyčios, tai ir Valančius ne vieną kitą skaudų žodį jo adresu yra paleidęs. Nemėgo Daukanto ir kai kurie bajoriškai romantiški naujosios Lietuvos kultūros ir literatūros istorikai.

Nors ir teigiamai vertindamas krikščionybės įvedimą Lietuvoje, Daukantas smerkė dalį Lietuvos bažnytinės hierarchijos, kad ji atsiknojo nuo savo tautos reikalų. Savo **Istorijoje žemaitiškoje** jis rašė: "Nesang kad lenkų vyskupai savo tautos laban viską gaubė, tad Lietuvos pralotai vėpsodami žiovavo".

Šiandien mums, ypač tiems, kurie ėjo antilenkišką Lietuvos mokyklą ir išgyveno kovos dėl Vilniaus psichozą, tas Daukanto antilenkiškumas (pavyzdžiui, kalbėdamas apie laikus po Liublino unijos jis rašė, kad Zig-

mantas Augustas "pats šiokių tokių lenkų ubagų atvedė į Lietuvą ir Žemaičius, kuriuos tenai žemėmis ir tėviškėmis apdovanojo ir su Lietuvos bei Žemaičių žemlionimis sulygino") gali atrodyti labai lengvai suprantamas dalykas. Bet iš tikrųjų Daukanto laikais tai buvo kažkas nepaprastai naujo, tikrai beveik revoliuciška. Unija su Lenkija buvo lyg dogma, kuria niekas, bet tikrai niekas, išskyrus S. Daukantą, nedrįso ir abejoti. Nei Poška, nei Valančius, nei Stanevičius niekur atvirai prieš ją nėra pasisakę. 1863 m. sukilimo išvakarėse visur Lietuvoje buvo iškilmingai su procesijomis apvaikščiojama Liublino unijos sukaktis, Mikalojus Akelaitis, anas chlopas iš Marijampolės, vertė į lietuvių kalbą neoficialų lenkų himną Bože cos Polskę (Dieve, gelbėk Lenkiją), o Anykščių šilelio autorius Antanas Baranauskas gali sakyt tiesiog išplūdo visus tuos, kurie neva norėjo įvaryti kylį į lietuvių-lenkų santykius. Ką bekalbėti, jeigu dar 1919-20 m. ne kas kitas, o Lietuvos kariuomenės vadas dalyvavo Pilsudskio organizuojamajame ir Auštuolaičio vykdomame prolenkiškame Lietuvos perversme, kuriuo Lietuvos likimas turėjo būti surištas su Lenkija.

Bet Daukantas ne tik kritikavo. Nežiūrint tos, rodos, beviltiškos padėties, jis nebuvo pesimistas, nes jis tikėjo lietuvių tauta ir jos ateitimi. Ir to jo tikėjimo pagrinde buvo ne tik senovės Lietuvos didybė, bet ir jos, kad ir labai skurdi, dabartis. O toje dabartyje jis matė ypač du gyvus daiktus: tai lietuvių kalbą ir lietuvių liaudies kūrybą, dainas, pasakas, patarles ir priežodžius. Kol tie du dalykai yra gyvi, tol ir tauta yra gyva

Simboliškai Simonas Daukantas tai pavaizdavo pratarmėje į savo gražiausią veikalą **Būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių**, kuris 1845 m. buvo išleistas Petrapilyje ir kurį godžiai skaitys būsimieji aušrininkai ir varpininkai. Pasisakęs, kad nuo seno lietuviai turėjo skirtingą nuo kitų kalbą, "aiškesnę ir skaistesnę už vi-

sas šiandien kalbamas", ir kad ta kalba seniau kalbėję visi viešpačiai, rikiai ir kunigaikščiai, toliau Daukantas rašo: "Vienok viso to šiandien nebėra: kaipogi pati aptvinusi svetimomis tautomis, jos viešpačiai, karaliai, kunigaikščiai ir patys jos kunigai kalbą jau svetima kalba, svetimą rėdą, svetimą tiesą sakanti, trumpai sakant, savo pavasario žalių lapelių nieko nebeturinti, tiktai vienus minavojamus savo veikalus senovės raštuose, it giria žiemos laiku savo žagarus rodanti, **tarp kurių tiktai viena pati kalba, it žalia bruknelė, nuo speigų apšarmojusi, lig šiai dienai tebežaliuoja**, kaipo ženklas viso to buvusio". Gražiau savo laiko Lietuvos, tur būt, niekas nei eilėmis nei spalvomis nebūtų sugebėjęs pavaizduoti.

Bet kol toji kalba, toji žalia bruknelė, tebėra gyva, tol ir tauta gyvena. Ir, tur būt, niekas labiau nesirūpino tos kalbos, tos žalios bruknelės gyvybe ir jos puoselėjimu kaip Daukantas. Jis atsisakė bet ką rašyti kita kuria kalba, jis atmetė Vilniaus lenkiškų žurnalų kvietimą bendradarbiauti. Ir nieko, nei vienos eilutės, jis neparašė kita kalba, išskyrus laiškus, kuriuos jis ne tik istorikui T. Narbutui, lietuvių kalbos nemokėjusiam, bet ir Žemaičių vyskupui Giedraičiui ir jo įpėdiniui Valančiui buvo priverstas lenkiškai rašyti. Prisiminus, kad lenkiškai tarp savęs korespondavo ir Jonas Basanavičius, ir Povilas Matulionis, ir Petras Vileišis, galima suprasti kokia silpna buvo tos lietuvių kalbos — tos žaliosios bruknelės — gyvybė. Bet ji buvo gyva ir su ja gyva buvo ir lietuvių tauta.

Ir jos gyvybė daugiausia rėmėsi ne Lietuvos syvais, bet prūsų, arba daukantiškai sakant parusnėnų syvais, kur lietuvių kalba buvo daug daugiau rūpinamasi, kur pagaliau ta kalba rašė ir didysis Donelaitis. Kalbos grynumo ir visais kitais atžvilgiais negalima nei palyginti to laiko didžiosios ir mažosios Lietuvos raštų. Daukanto bendraamžis, bet iš bajorų kilęs, Simonas Stanevičius, 1829 m. Vilniuje perspausdintos lietuvių

kalbos gramatikos įžangoje, palygindamas, kas daroma lietuvių kalbos kultūrai Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje, rašė kad šioje pastarojoje leidžiamos lietuviškos knygos "prilygsta sodnams, kur medžiai ranka žmogaus po tiesumu ir patogiai susodinti yra", o D. Lietuvos "tolygūs yr miškams per save augantiems, be sargo ir be jokio pridabojimo" (cit. J. Lebedys, S. Stanevičius, 1955, 171 psl.).

Daug buvo darbo kalbos kultūrai pakelti, ir Daukantas jį dirbo be atvangos, rinkdamas žodžius, rašydamas abėcėlę, rengdamas žodynus, rinkdamas tautosaką. Ilgus metus gyvendamas užsienyje (pagal jį ir Vilnius buvo toks užsienis, nes ir ten jis maža lietuviškai begirdėjo), jis rūpinosi, kad ir jo kalba jau skurdo, nebebuvo tokia turtinga ir žodinga, kad į ją jau veržėsi visokios svetimybės. Ir dėl to Daukantas jaudinosi ir kentėjo. Grįžęs į savo gimtuosius Žemaičius, nors jau senas ir palieęs, jis ligi pat mirties tą žalią bruknelę laistė ir ugdė. Nes, anot Daukanto, jei lietuvių kalba liks gyva, gyvens ir lietuvių tauta. Štai yra pirmasis ir pagrindinis Daukanto naujosios Lietuvos sampratos teiginys.

Knygose yra pasakyta, kad pradžioje buvo žodis. Nuo žodžio prasideda visa kūryba. Bus lietuviškas žodis, bus ir lietuviška kūryba. Gėrėdamasis lietuvių liaudies dainomis, pasakomis ir patarlėmis, kuriomis jis gausiai išmargino savo raštus, Daukantas suprato, kad kaip gyvas tebėra lietuviškas žodis, taip gyva tebėra ir lietuvių tautos kūryba. Savo Istorijoje žemaitiškoje, kalbėdamas apie lietuvių kalbą ir liaudies kūrybą, Daukantas prisiminė garbingą išminčių Lessingą, kuris, esą, vos dvi Lietuvos daineli teperskaitęs, pasakė: "Lietuvių tauta kurią dieną galės didžiuotis visų didžiausiais dainiais". Anot Daukanto, Lessingas pavėlavo, nes Lietuva jau turi tokį dainių Kristijono Donelaičio asmenyje.

Štai kur susitiko XVIII a. poetas ir XIX a. istorikas, naujosios Lietuvos idėjos pradininkas. Ties tuo susitikimu norėčiau ir baigti šiuos savo svarstymus.

SOPULIO UŽKEIKTA MĮSLĖ

Jono Aisčio poezija

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Yra pas Joną Aistį tokių eilučių, apie kurias nieko labai gilaus ir išmintingo "barzdoti kritikai" nepasakys, bet kurios vis dainuoja ir dainuoja širdyje, ir užburia visas dienas savo krištoliniu skambėjimu. Štai, paprastai sudėstytas tėviškės peizažas:

Laukas, kelias, pieva, kryžius,
Šilo juosta mėlyna,
Debesėlių tankus ižas
Ir graudi, graudi daina.

Galima įsivaizduoti, kaip poeto sąmonėj pirmiausia pradėjo skambėti lakus, žaismingas ritmas, kuris paskui pavirto jo matomų daiktų vardais, o popieriun užsirašė ne ritmas ir žodžiai, bet daugiau pats jausmas, pats momento pergyvenimas. Ir šitas skambus jausmas yra kūrėjo magiška dovana skaitytojui, nes kiekvienas žodis, kartą pajustas, iššaukia širdy daugybę nesibaigiančių aidų, ir tada jau posmely užburtas tėviškės vaizdas mums atrodo kaip visų mūsų dainon sukauptas ilgesys.

Dėmesį patraukia paskutinėj eilutėj glūdįs vienitelis viso ketureilio jausminis epitetas: "graudi, graudi daina". Tai yra lyg užslėptas skausmo geluonis, kuris gali bet kada užnuodyti visą posmelį, sielvartingai iškraipyti žaismingą ritmą, ir gausis ne daina, o šauksmas. Reikia tik vieno skaudaus įvykio, ir paprastutis peizažas katastrofiškai išsiplėtos į kitas, tragiškas, žmogaus gyvenimo dimensijas:

Rytas. Takas. Gėlės.
Ašaros žieduose gailios.
Paskutiniai žodžiai gėlė —
Mater Dolorosa su septyniais peiliais!

Jau pati pirmoji eilutė nebėga taip linksmai, kaip aukščiau cituotam posmely, nors chorėjų ritmas abiejuose yra tas pats. Ten kablelių trumpos pauzės, lyg pasišokėjimai, skatina eilutę pirmyn, o čia taškai padaro atskirą *sakinį iš kiekvieno žodžio, priverčia sustoti, susimąstyti.* Toliau, jausmui stiprėjant, aštrėjant, ilgėja, iškrypsta ir pačios eilutės. Tuo būdu forma Aisčio eilėraščiuose visuomet yra organiška turinio dalis. Ir ne tik, kad ritmas yra glaudžiai susijęs su jausmo dinamika, bet ir patys kalbos garsai dažnai praturtina žodžių prasmę jau vien savo skambėjimu. "Orientalės" eilėrašty nuostabi pirmoji eilutė, simetriškai pakartodama garsus **e** ir **au**, sujungia dangaus ir žemės spalvas su rytų pasakų žydrai auksiniais tonais, tuo būdu iškart perduodama visą fantastišką ir tolimą tos šalies grožį: "Mėlis tik ir auksas, tik skliautai ir smėlis". Ta pati garsų kombinacija, dar praturtinta pasikartojančiomis balsėmis **y** ir **a**, įkūnija savy skaidrų auksiniai melsvą rudens gamtovaizdį:

Štai ateina giedras, linksmas rudenėlis...
Visas skliauto mėlis, miško pievų žalis
Gyvas ir spalvingas, it brangus emalis,
Tik upeliuos tyli tyras vandenėlis...

Visiškai kitokią nuotaiką perduoda negailestinga ir pikta raidė **k** šioje eilutėje: "Krito žodžiai kieti, pikti, skaudūs, kaip kirčiai" (raidė **k** negailestinga ne todėl, kad ji

pati savyje tokia būtų, bet todėl, kad nuolat pasikartodama piktuose žodžiuose ji pabrėžia jų prasmę; poeto talentas ir glūdi sugebėjime taip parinkti žodžius). Arba vėl, švelnių l, a ir l garsų supamas pavasaris:

Ar tai širdy ar marių gylyje
Pasaka nuskendus?
Vigilijų vigilija,
Pavasarinis gandas!

Šitoks sąmoningas garsų kartojimas ne tik sudaro svarbią eilėraščių prasmės dalį, bet papildo ir jų ritmiką. Susidaro vientisa grandinė: jausmas, ritmas, garsai, žodžiai, mintis. Tikroj poezijoj taip, žinoma, ir turi būti, nes tai, ką vadiname įkvėpimu, visuomet būna vientisas, nedalomas pergyvenimas, ir talentingas kūrėjas sugeba jį taip nedalomai ir perduoti skaitytojui. Aisčiui labai dažnai pasiseka šitaip visam, pilnumoj atsistoti prieš skaitytoją — savotiškas poeto "ecce homo"; tada visa gausybė minties ir jausmo "pustonių", daugialypių pergyvenimų, išsiveržia kaip viena versmė ir įtraukia patį skaitytoją, padaro jį lyg ir tos poezijos dalim. Paties autoriaus žodžiais tariant:

Nei griaustinis kur toli užkimęs,
Neaiškus šauksmas žodžio pirmapradinio, —
Po to, lyg lava, meilė ir troškimai
Išsineria, kaip saulė, sueiliuotu sakiniu.

Tai yra tuo labiau nuostabu todėl, kad Aistis toli gražu nerašo negalvodamas, instinktyviai, "taip, kaip paukštis čiulbėtų", bet anaiptol, labai sunkiai ir su priešginybėmis pergyvena tiek savo santykį su tikrove, tiek ir patį kūrybos vyksmą. Visur pas jį matyti rūpestingas, skausmingas rakto į dainos ir į gyvenimo mįslę ieškojimas, kova su pasauliu, su meilės sopuliu, su skaitytoju, su pačiu savim. Dėka šios savo giliai asmeniškos, labai specialios vidujinės įtampos, Aistis tapo vienu iš pačių originaliausių lietuvių poetų, kurio žodžių magika yra nepakartojama, savita tik jam vienam. Jo poetiniai vaizdai kartais apstulbina skaitytoją, išmuša iš vėžių tuo,

kad labai tiksliai pastebėta, tik mūsų dar niekad taip neįsivaizduota tikrovės smulkmena, pavyzdžiui, kad žėrintis stiklas kažkaip atrodo kartu ir šiltas ir šaltas, sujungiama per vieną kokį objektą su visai nelauktu palyginimu, turinčiu savo logiką kažkokioj gilioj "pirmapradėj" emocijoj:

Yra tokios akys, kaip rudenio
Gervių ištiesti kaklai,
Ir tokios, kaip saulė vidudienį
Šiltos, ir šaltos kaip stiklai.

Rudens saulės žėrėjimas, kristaliniai dangaus toliai ir skrendančios gervės — visa tai gyvena akyse ir liejasi į sielą jausmu, kuris yra tų žodžių ir vaizdų pagimdytas, bet jau tiesiogiai nebeaprašomas. "Taigi", poetas sako, "yra nuostabios akys — šilkinis gervių ilgesys". Yra pas Aistį daugybė tokių vaizdų: smilgos, kur "aikčioja", skujos kur šnabžda "anatema", toks vakaras, kuriam "danguj kraujai ir vaškas, žaizdos ir šašai"; gamtovaizdžiuose yra "opūs lapai ir upės", nakčia "ištrykšta tyra lakštingala", ir saulėlydžiai kaip katastrofos, kuriose:

Suiro saulė, pasipylė jau
Rausvai marias nukando.

Žodžiai ištempiami iki kraštutinių savo galimybių ribų, kur jie įgyja prasmę, kaip Aistis sako: "kaip kurpiaus laimė, vos įmanoma".

Jei prileistume, kad žmogus yra apribotas pačios kalbos savybėmis, reikalaujančiomis "euklidinės" logikos, tai poeziją galėtume suprasti, kaip pastangą pasiekti kalbos metamorfozę, peržengti kasdieninės žodžių prasmės ribas, tam, kad kiekvienas žodis, o tuo pačiu ir žmogus, pasidarytų atviras į begalybę. Šito galima atsiekti su netikėtų vaizdų ir metaforų pagalba taip pastatant žodį, kad jis būtų visų savo galimų prasmių ir implikacijų sankryžoje — šitaip stovi žodis "akys" anksčiau minėtose eilutėse. Kitas būdas yra visiškai priešingas — taip sumažinti galimų žodžio prasmių skaičių , kad jis, neapsunkintas nei simbolių, nei metaforų

našta, išsakytų tik patį jausmą. Aisčio poezijoj dažnai *taip atsitinka*. Kartais *ten* būna tik nuogas šauksmas:

Pabodo man šis tuščias namas
Ir ilgos, rūsčios dienos.
Nepalik manęs vieno, mama,
Nepalik manęs vieno!

O kartais tas pat pasiekiama ir vartojant daugybę žodžių, lyg turtingų baroko ornamentų, kurių prasmė yra antraeilė, o tikslas — sukelti nuotaiką. Pavyzdžiui, iš "Lopšinės":

Padangėm skrajosi, sietyną pasieksi...
Karaliūnas tau naktį atneš dovanų:
Atneš jis tau viską, o viską, ką mėgsti —
Lėlių, saldumynų, margų kaspinų...

Kitą sykį Aistis ypatingai daug pasako savo "neišsakymais", savo savotišku kapituliavimu prieš jausmo antplūdį. Štai, ištrauka iš meilės laiško:

Tau — agato naktis, tau — fontano perlus
Ir rasas, ir žvaigždes, *kur nukrinta*.
Liūdi eglė rami, lūžta žodžiai perpus —
Ne naktis, o klaikus labirintas.

Kažkaip ta liūdinti eglė staiga sujaukia visą puošnią, aistringą retoriką, užima poetui žadą, paklaidina jį siaubu tamsėjančioj nakty. Kaip tik tuo metu, kada žodis "lūžta perpus", jis būna visų iškalbingiausias, nes tada tampa pasiekta jo galimybių riba, ir poetas stengiasi ištiesti *mums ranką* jau iš visai kitos, žodžiais nepasiekiamos, dimensijos. Bet ar mes jį ten surasim, jis žinoti negali. Kiekvienas tikras poetas skaudžiai jaučia šitą prarają tarp išgyvenimo ir jo perdavimo, ir galėtų sakyti su Aisčiu, kad: "Žodis — žiedas, pumpure nuvytęs. / Jis numiršta į pasaulį pakeliui." Dėl to nenuostabu, kad ateina valandos, kada pats Aistis prisipažįsta:

Ir gaila man širdies, ir rašalo man gaila,
Ir noriu viską mest, bet vėlu — negaliu:
Ak, kaip būtų gera šiam margam pasauly,
Ak, kaip būtų gera gyventi be eilių...

Kas man, ar negaliu tylėt, kaip žemė,
Širdy viską paslėpt, kaip marių gilumoj!
Bet ta širdis... Ją vis ištroškusią neramią
Nešiok krūtinėj ir nakties glūdumoj...

Tiktai poetui tokią širdį nešioti per sunku, ir jis geriau jau prisiima kitą naštą, kaip Sizifo prakeikimą, vis iš naujo *risti akmenį į kalną tik tam, kad jis vėl nudardėtų* žemyn; vis iš naujo mėginti taip savo gėlą "rašalu išspausti", kad būtų pasakyta ir tiesa, ir visi ją pajaustų, ir viskas būtų viena. Aisčiui gal daugiau, negu kitiems poetams, būdinga yra tai, kad jis, kartodamas savo pastangas pasiekti kūrybos versmę, kartoja ir kai kuriuos vaizdus, metaforas, vis priduodamas joms kiek kitonišką prasmę, lyg jis jaustųsi dar galutinai neišsėmęs visų vaizde glūdinčių galimybių, lyg tai būtų durys, atsivėrusios į platesnius tolius ir didesnes gelmes, negu pats kūrėjas tikėjosi. Savo eilėse jis vaikščioja po jam nežinomą, nors ir jo paties sukurtą, žemę.

Viena iš nuostabiausių tos Aisčio žemės paslapčių yra jos kruvini, tragiški saulėlydžiai. Ir šiaip jau vakaras daug kam iš mūsų yra neaiškių svajonių, troškimų laikas, kada ypač norėtųsi ką tai suvokti, ką tai pasakyti, o Aisčiui tada atbunda skaudus poeto įkvėpimas, kaip "milžinas troškimas, įkaitęs vakaro liepsnoj". Ko trokšta poetas? Pirmiausia gal tik išsakyti ir perduoti keistą vakaro nuotaiką visiems, kas jį skaitys, kad jie ten savo ilgesį atpažintų ir tuo būdu taptų poetui broliais. Paskui gal šviesos lėta mirtis jam kaip niekad ryškiai, iki skausmo, atskleidžia jo paties aistringą, fanatišką meilę šviesai, gyvybei, viskam, ką saulės rankos liečia žemėj, jo sopulingą troškimą paaiškint, kaip baisu, kad turi ateiti naktis. Saulėlydis tada įgyja kosmines proporcijas, tampa lyg ir nukryžiavimo tragiška metafora, ir vakaro spalvose žemė atsiveria kaip didžiulė metafizinė žaizda.

Keistą vakaro nerimą, surištą su poetiniu įkvėpimu, Aistis kartais bando perduoti tiesioginiu šauksmu: "O

Viešpatie, koks vakaras, koks nerimas, / Koks sielvartas mane apėmęs!" Paskui jis supranta, kad saulėlydyje glūdi ne tik sopulys, bet ir keistai neramus džiaugsmas, kuris pripildo visą širdį, netelpa joje:

> Tą vakarą ištvino upės,
> Tą vakarą krantuos netilpo,
> O saulė užmarin be rūpesčio
> Nuėjo aukso tiltu.

Bet vis dažniau vakaro metaforos slepia savyje tamsią grėsmę: "Tai vakaras, tai mariose prigeseęs, / Tai slibinas užčiaupęs degančius nasrus". Palaipsniui poetą suima kokia tai metafizinė "neišpasakyta prieblandų baimė", tartum Kierkegaardo baimė ir drebėjimas, ir poeto žvilgsnis nukrypsta į religinį pergyvenimą, kur dieviškos kančios lyrika ir sopulingas grožis pavirsta poetiniais vaizdais žmogaus dvasios įtampai išreikšti. Kartais vakaras būna lyg giesmė, lyg skausme pasvirusi Dievo motina, ta jau anksčiau Aisčio eilutes aplankiusi "Mater Dolorosa su septyniais peiliais":

> Ten voratinklių šilkinės gijos,
> Ten vakaras — žaizda, ten kraujas alma,
> O saulėj tvyro aštrūs kalavijai —
> Septyni sopuliai, septynios psalmės!

O kartais kruvinas vakaras atneša tą pačią kentėjimų taurę, kurią Kristus regėjo prieš savo Kalvariją: "Prasiskiria vakaro mantijos sunkus, kruvinas aksomas / Ir saulė krauju prakaituoja, it Kristus Alyvų Darželyje". Bet ar Kristaus kančia išgelbės mus nuo vakaro agonijos, nuo netikėjimo nakties?

> Antai tenai ant vakaro raudono
> Vaidenasi man Kristus dyvinai:
> Tos rankos, kojos, tas atvertas šonas,
> Tie erškėčiuoti smilkiniai,
>
> Ir klausia, rods: — Ar tu mane pažįsti?
> Ar žinomas tau kelias ir tiesa? —
> Tu mano Viešpats, Jėzus Kristus,
> Ir akina mane Tavo akių šviesa.

Tikiu, o Viešpatie, padėk man,
Padėki netikėjime manam!
Tau yra žinomas mano krūtinės rėksmas,
Tau yra žinomas vienam!

Taip per poetinį vaizdą mes prieiname prie pagrindinės tragiškai dviprasmiškos žmogaus situacijos. Šita evoliucija nuo specialios vakaro nuotaikos iki religiniai poetiško išgyvenimo sutelpa eilėraštyje "Šv. Pranciškus":

Vakaro toks asketiškas vaizdas.
Liūdna ir gera, Dieve mano!
Aplink saulę Pranciškaus žaizdos,
Alyvos trenkia "l'origan'u".

Keliuosi žmogus žvėriškas, paleolitinis,
Rudenio gervių kaspinu...
Už marių, už vakaro — kažkur toli tenai
Kvepia Pranciškaus žaizdos jazminu.

Kodėl mano kančia medinė? Kristau,
Lunatiškos meilės mane išmokei!
Su balandžiu ant rankos, nepažįstamas
Praslinksiu taip, žeme ir meile apsijuokęs.

O alma kojos, rankos ir žaizda krūtinėje,
Jucdo kraujo lašai po erškėčių kaktoje...
O, meile — sopulingos vakaro linijos,
O alyvų svaiginantys kvapai gegužės naktį!

Šitame eilėraštyje skamba ir kitų pasikartojančių Aisčio poetinių vaizdų aidai. Randame subtiliai pasikeitusią kūrybinio impulso metaforą: "Keliuosi žmogus žvėriškas, paleolitinis", kurią reikia palyginti su ankstyvesniu: "neaiškus šauksmas žodžio pirmapradinio". Randame "rudenio gervių kaspiną", kuris yra mums jau žinomas "šilkinis gervių ilgesys", randame ir "medinę kančią", kuri vėliau išaugs į portretą lietuvės motinos, "dievdirbių Madonos". Kaip tipiškas Aisčio paradoksas, miesčioniškas manierizmas "alyvos trenkia 'l'origan'u'" sujungiamas su jazminų ir visos žemės ilgesingu kvepėjimu (prisimena iš eilių, rašytų tėvynei: "Tujen man viskas: sesuo ir motina, ir mylima — / Švelni linų žiedais ir jazminų kvepėjimu"). Paskutinėj laidoj šį eilėraštį

peržiūrėjęs, autorius jį kiek pakeitė tam, kad ten atsispindėtų jo pasaulėžiūros nukrypimas daugiau karčia, tragiškai ironiška linkme, ir tuo būdu gavosi lyg tai užslėpta vaizdų evoliucija — reikia prisiminti tai, kas buvo išbraukta, kad geriau suprastume tai, ką dabar skaitome. Ankstyvesnėj eilėraščio redakcijoj buvo: "Praeisiu taip žeme nuo visako atokiai", o dabar: "Praslinksiu taip, žeme ir meile apsijuokęs". Romantiškas ir orus "Praeisiu... atokiai" pavirto į karčiai pajuokiantį: "Praslinksiu... apsijuokęs".

Tragiška vakaro paletė yra tik vienas iš Aisčio poezijoj pasikartojančių vaizdų. Yra ten dar ir mėlynas ilgesys, kuris išsitiesia horizonte kaip "šilo juosta mėlyna", arba susikaupia tik vienam lino žiede: "Buvo atsimerkęs žydro lino šilkas, / Buvo praregėjęs ilgesio akim". Yra rūškanas ruduo, kuris kartais susilieja su ilgesinga, skaudžia rudens gervių virtine: "Iš ūkanoto, rūškano rudens / Paklydęs gervių sielvartas skardėjo", o kartais dvelkia gedulu ir prarastos tėvynės sopuliu: "Jos buvo rūškanos, sentimentalios / Tos paskutinės mano vėlinės Kaune". Dažnai kartojasi ir skausmingos baltos spalvos, kaip balti žiedai gegužy, kurie širdį užgula nepakeliamu savo sielvartu. Čia stokoja vietos smulkiau aptarti šituos pasikartojančius vaizdus, kurie nuolatinėse *savo metamorfozėse įgyja vis naujas prasmes, kol* skaitojas pradeda jausti tam tikrą pačių tų vaizdų ritmiką, kaip poeto širdies dūžiai, einančią per visą Aisčio kūrybą ir daugialypiais aidais atsiliepiančią į kiekvieno atskiro eilėraščio ritmą ir rimą, sujungiančią viską į vienalytę prasmės, jausmų ir ritmo muziką. Aistis yra toks pat organiškai pilnas ir nedalomas vienam sukauptam vaizde, kaip ir visoj savo poezijoj; jis kalba į skaitytoją visu savim. Dėl to reikia džiaugtis, kad neseniai Romuva išleido vieną knygą, apimančią visą jo kūrybą, nes Aistis nustoja daug savo poetiškos jėgos, jei būna skaitomas išbarstytas atskirose knygelėse ar antologijose, kurios neparodo viso horizonto, neduoda pajusti vientisu-

mo ir pilnumos.

II

Vienam eilėrašty Aistis perspėja skaitytoją: "Nespręskite iš žodžių, šilo, lauko / Apie mane — juk ten *ne aš, ten mano kaukė*". Galima būtų atsakyti, kad menininkas mums ir tėra įdomus tik tuo savo specialiu veidu, savo "kauke", kuri jį padaro ypatingu žmogum. Mes visi turime savo *sielvartus ir ilgesius, ir mylime, ir mirštame*, bet kūrėjo kaukė yra lyg savotiška eilinio žmogaus transfiguracija, simbolizuojanti mūsų gyvenimo užslėptą prasmę. Tai, kas netikra, išgalvota, uždėta ant veido, yra kažkaip paradoksiškai ir pačių sielos gelmių, galutinės žmogiškos tikrovės, ištikimas atspindys. Kur slepiasi raktas į šį paradoksą, kur yra menininko kaukės magiškoji jėga? Niekas, įskaitant ir pačius poetus, į tą klausimą tikrai neatsakys, bet spėliojimai tęsis, kol bus menas, kol bus žmonės. Kaip vieną tokį spėliojimą, galima pasiūlyti mintį, kad meno burtai glūdi labai specialiame, nepakartojamame tikrovės pergyvenime ir nemažiau ypatingame to pergyvenimo išsakyme. Įsižiūrėkime intymiau. Visi mes matome, girdime, liečiame tikrovę. Tą patį daro ir poetas, bet jau skirtingai:

> Einu šilan be kirvio ir be pjūklo,
> *Ne žagarau — stebėt einu.*
> Randu kur žodį, o kur kuklų
> Sakinį dainon.

Pušies šaka, sakykime, *virsta sakiniu dainoj*. Tai poeto alchemija, kur ne akmuo pasikeičia į auksą (tai ne taip jau įdomu, nes įvyksta toj pačioj materialinėj tikrovės plotmėj), bet materijos faktas pavirsta į dvasinį faktą. Perėjimas iš vienos tikrovės dimensijos į kitą galimas ir atvirkščiai:

> Ko jūs, atminimai, šitą naktį keliatės,
> Ko jūs, pakaruokliai, kylat iš kapų?
> Trupučiukas ilgesio, senų žodžių keletas,
> Praeitis pakvipus jazminų kvapu...

Tai, kas buvo dvasios pergyvenimas, dabar jau daiktinė tikrovė — kvepia jazminai. Tarp kitko, tai be abejo tie patys jazminai, kuriais kvepėjo Šv. Pranciškaus žaizdos; taigi, turime dar vieną transfigūraciją — poezijos sukurta daiktinė tikrovė pavirsta į metafizinę.

Aisčio poezijoje ypač įdomu tai, kad jis ne tiek linkęs giliai įsižiūrėti į kurį vieną reiškinį — sakykim, kaip Buda į lotoso žiedą — bet daugiau vis renka, kaupia įvairius vienos ar kitos dimensijos tikrovės faktus ir juos taip sujungia, kad rezultatas yra didesnis, negu dalių suma. Tame skirtume ir glūdi jo paslaptis — poetinis visumos pergyvenimas sudėtas iš emociniai reikšmingų "nuotrupų". Pats Aistis šitaip aprašo tą vyksmą:

> Aš iš margo svieto smulkmenų, detalių:
> Lauko, pievų, miško, skliauto ir žvaigždžių
> Susikūriau savo pasakišką šalį —
> Pats nepasidžiaugęs perdaviau žodžiu.

Menininkas pajėgia sau tą pasakų šalį sukurti todėl, kad giliausi jo pergyvenimai ir aštriausi būties klausimai jam nepasilieka apčiuopiamų formų neturinčiomis abstrakčiomis sąvokomis, bet, taip sakant, "vaizduojasi", apsireiškia konkrečiais pavidalais. Ilgesys yra gervės, metafizinė kančia yra žaizdos vakaro danguj — visi daiktai pasikeičia, peržengia normalių savo galimybių ribas. Tuo būdu mene įvyksta kažkas panašaus į stebuklą, ta prasme, kad šiame specialiame pasaulyje lyg ir suspenduojami visi gamtos dėsniai. Kūrėjas jokiu būdu negali apsieiti be tokio stebuklo, nes jis jaučia, gal daugiau negu kiti, būtiną reikalą išsiveržti iš gamtos įstatymų diktuojamos žmogiškosios izoliacijos. "No man is an island entire unto itself" — šis John Donne šūkis galėtų būti įrašytas kiekvieno poeto vėliavoj. Ir negana to, kad kūrėjas taptų mūsų pačių sąmonės dalim, tuo būdu, žinoma, įtraukdamas ir mus visus į savo buvimą; reikia dar, kad šita nenutraukiama grandinė tęstųsi ir į daiktus, į gamtą, iš vienos pusės, ir į transcendentinę tikrovę — iš kitos. "O jūs melsvi šilai, jūs lygios platumos! /

Aš jūsų sielvarto, jūs sopulio dalis", sako Aistis, ir tiki, kad nuo Rūpintojėlio žodžių "anodijom švelniai pakvipo laukas".

Bet ar tikrai žodžiai gali įvykdyti stebuklą? Ar nepasilieka jie galų gale tik žodžiais, tik fikcija, taigi, labai tragiškai ir ironiškai — tiktai menu? Kas mažiau siekia, mažiau ir praranda. O poetas, siekęs stebuklo ir pralaimėjęs, ar nepraranda visko, ką galima prarasti? Ar nėra jis tada tik pasigailėtinas juokdarys, kuris praslinks taip "žeme ir meile apsijuokęs"? Aistis, kaip retas kuris iš mūsų poetų, nuolatos sprendžia panašius klausimus, stebi, svarsto savo kūrybos procesą — svarbi jo poezijos dalis susideda iš apmąstymų apie poeziją. Kūrybinis įtempimas, įkvėpimo versmė, jos prasiveržimas, išsekimas, poezijos reikšmė skaitytojui ir pačiam poetui — visa tai jam yra lyg "sopulio užkeikta mįslė", nuo kurios jis gal norėtų išsivaduoti, "pabėgti nuo eilių lyg nuo vaiduoklio", bet kurios neišsprendęs jis palikti negali. Poetas yra žodžio vergas, arba, kaip pats Aistis sako eilėrašty "Narcizai", poetas yra žodis:

> Taip lygiai ir poetų širdys godžios
> Nulinkusios užsižiūri į žodžius,
> Jog pačios žodžiais nejučiom pavirsta...
>
> Skaitytojui, kai varto paliktus lapus,
> Svajonių jų gražus, džiaugsmingas ir kvapus
> Anas — gyvybės balsas — pasigirsta...

Didis ir džiugus yra poeto pašaukimas perduoti skaitytojui gyvybės balsą. Tas balsas turi stebuklingą galią kurti ištisus pasaulius. Laimingas tas, kuris gali užmiršti, kad tai tik išgalvoti pasauliai, tik graži iliuzija. Aistis negali, jis žino, kad nors pradžioje buvo žodis, tas žodis priklausė Dievui, o ne poetui, tam scenos aktoriui, pamėgdžiojančiam Sutvėrėją:

> Atėjo vakaras, suraukęs antakius.
> Kaip žmogžudys, krauju rankas sutepęs...
> Klajojau mintimis tuo meilės sentakiu,
> Turėjau galios tarti "tapk!" ir —tapo.

Deja, nebuvo vakaro nei antakių...
Tai vakaras netikras — mano sukurtinis,
Bet tu klajosi mano meilės sentakiu
Nuėmęs knygą nuo lentynos.

Bet iš tikrųjų tai gal svarbu ne tas meilės sentakis, o tik pats jausmas, kurį poetas širdy nešiojosi juo klajodamas. Ar skaitytojas sugebės tai suprasti? Iš kartaus patyrimo peršasi atsakymas — ne, nesugebės. Pergyvens, gal susižavės, bet ne tuo, ką poetas norėjo pasakyti. Ir prasiveržia senas, kaip žemė, kūrėjo pasipiktinimas kritikais:

Paskaitai kur radęs, ir taip būna pikta:
Nieko nesuprato — baisiai apmaudu.
Taip norėtųs šičia nieko nepalikti
Ir gyvent du vienu, vienu du.

Aš sakiau, mieloji, kad tai buvo eilės,
Rašalas tik juodas ir mintis juoda.
Rado jau tave ten, rado mano meilę:
Tavy širdį kietą, o many — žaizdas.
— — — — — — — —
Rašalas tai buvo, ir man daros pikta...
Tai ne mūsų meilė — baisiai apmaudu!
Taip norėtųs šičia nieko nepalikti
Ir gyvent du vienu, vienu du!..

Taigi, meilė, kančios buvo tik rašalas. O kas buvo tiesa? Jeigu netikrais vakarais išgalvotos saulės skęsta į rašalo marias, tai kaip dabar užmegzti dialogą tarp poeto ir skaitytojo? Šičia jaučiasi, kad autorius ant savęs gal nemažiau pyksta, negu ant kritiko, nes jo tikras ir gilus pergyvenimas kažkaip pakeliui į eiles rašalu pavirto. Būna ir, kad Aistis lyg tai tyčiojasi, pusiau iš savęs, pusiau iš skaitytojo. "Tu patikėk manim, manimi niekas netiki", šaukia jis, o paskui prideda: "Kvailut, aš tik pasijuokiau, o tu ir patikėjai". Tiesa, tas eilėraštis yra apie "antrąją meilę", bet jis tinka ir poezijai. O vis dėl to visoj to iliuzijoj yra kažkas tikro ir amžino. Tik jau menininko toks likimas, kad reikia melu išsakyti neapčiuopiamą, neprieinamą, bet ir nesunaikinamą teisybę.

Nenuostabu, kad Aisčiui šita paradoksiška, dviprasmė padėtis kartais pasidaro nebepakeliama ir jis pasiduoda beviltiškam sielvartui:

> Kadais radau mele kažkokią tiesą glūdinčią —
> Aš šitą tiesą sunkiai iškentėjau.
> Įgrįso melas ir tiesa! Ir žvaigždžių tūkstančiais
> Mano blakstienos pražydėjo...

Juodų minčių nemaža randame išbarstyta Aisčio poezijoj. Tai jam "be tikslo mūsų gyvenimas ir eilės", tai vėl nykus palaiminimas: "Eikit mano jambai, eikit ketureiliai, / Iš niekur į niekur — nevilties kraštan". Čia ne Vaičaičio "Vai lėkite dainos...", nes Aistis jau nėra tikras, kad daina galės "pateisint žemės sunkų vargą". Kartais gi jis į poeziją žiūri, "kaip aras palaužtais sparnais, / Netikras savimi aklon bedugnėn". Būna, kad įkvėpimo momentas jam atrodo kaip žaibas perskrodęs juodąją naktį, bet: "tąsyk būna dar tamsiau". O vis dėlto šis daug kartų savim ir skaitytojais nusivylęs poetas, šitas "jūreivis iš daugelio laivų sudužusių" pakartotinai grįžta atgal prie poezijos, grįžta su klausimu lūpose:

> Vis grįžtu pas tave, kop gi, o mylima
> Besugrįšiu nūnai, tiltus sudeginęs
> Ir laivus paskandinęs,
> Niekieno nebelaukiamas?

Gal būt, ir nesvarbu, kad sudegė laivai, ir nereikia, kad kas poeto lauktų. Kūrybos dovana ateina kaip likimas, kurį tenka priimti. Kartą Aistis nuostabiai gražiai parašė: "Atėjo pasaka ir mus ištiko". Taip ištiko jį ir sparnuotas žodis, lyg Šventą Sebastijoną vilyčia, ir dabar jau jo žodžiai amžinai kalbės apie meno stebuklą, nepaisant, kad yra ir bus daug tokių, kurie tuo stebuklu tikėti nemoka, kuriems "tiktai smulkiom stiklų šukelėm žėri / Aukšto skliauto nemarioji klaikuma".

III

Iki šiol kalbėjome aplamai apie Aistį kaip poetą. Lieka dar aptarti jį specialiai kaip lietuvį poetą. Tuo

nenorima pasakyti, kad antrasis Aistis iš tikrųjų atskirai egzistuoja, lyg skilusios asmenybės antroji pusė, ar kad jis kuo nors iš esmės skiriasi nuo pirmojo. Kaip jau buvo minėta, Aisčio kūryba, nežiūrint visų kankinančių ieškojimų, pasižymi ypatingu organišku vienalytiškumu. Skirtumas čia dirbtinai daromas daugiausia todėl, kad Aisčio poezijoj nepaprastai ryškiai atsispindi tautiniai motyvai. Lietuvos žemė ir jos žmonės yra viena iš svarbiausių jo temų; jis negali nesigrumti su Lietuvos angelu, kaip ir su poetiniais pergyvenimais, meile, gamta, metafizika, nes tokia jau aistringa, smarki jo prigimtis. Iš tiesų, Aisčio, kaip Roberto Frosto, gyvenimas yra amžinas "lover's quarrel with the world", o ypač jau su jo numylėta Lietuva.

Poeto nuolatiniame dialoge su Lietuva galima atpažinti keletą aspektų ir juos net gana apytikriai išdėstyti chronologiškai, ryšium su paties autoriaus biografija ir pasaulio įvykių raida. Ankstyvesnėj poezijoj ryškiau matyti, kaip Aistis tiesiogiai ir paprastai dainuoja meilę savo kraštui, be jokių ypatingai didelių apmąstymų. Toks yra eilėraštis "Peizažas":

O toliau — paskendęs kaimas,
Tik žirgeliai tarp klevų —
Šlama liepos tokia laime,
Toklu liūdesiu savu.

Tik sukrykš, lyg gervė, svirtis,
Sušlamės daina klevuos...
Gera čia gyvent ir mirti!
Gera vargt čia, Lietuvoj!..

Švelnios meilės persunktas poetas atpažįsta tokį savitą, lietuvišką, kuklų ir skaidrų grožį ir savo krašto žmonėse:

Pasižiūrį į lauką,
Ir į stogo sąmanas: —
Ar jie "kryžiuokit!" būtų šaukę?
Ar jie būt kalę man vinis?!

Ir veidas pilnas sopulio
Tyru dangum giedrėjo,

Pro liepas ir pro topolius,
Kai vakaras atėjo.

Bet ypatingai širdžiai artimas yra gilus tėvynės skausmas, smūtkelių "medinė kančia", nes juk ir paties poeto sieloj gyvena tas pats amžiais išnešiotas sopulys. Štai lietuvės motinos portretas:

Tai štai — susėdot pabarėj ir šnekate,
Medinės dievdirbių madonos...
Ranka nusibraukusios sūrų prakaitą,
Jūs valgote sopulio duoną...

— — — — — — — — —

Taip veidai pilkėja, medis taip nulyjamas,
Ir nelieka ženklo sopulio taip didžio,
Tik širdyje tvyro aštrūs kalavijai jums,
Prie varpstelių skausmas Motinos po kryžium.

Kas gi jūsų skausmą? Kas gi nejmatomą?
Kas jumyse mato amžių Antigoną?
Veriasi kaip votys sopulingos platumos —
Sopulingoj pozoj dievdirbių madonos!..

Jau daug vėliau, tremtyje, poetas vėl grįžta prie tos varganos gimtinės žemės, atpažindamas ją, kaip visų savo sielos troškimų ir sielvartų lopšį:

O nenaši žemele ir skurdi pastoge,
Iki langų sulindus į žemes,
Tu pažinai pačios smurtų viršūnės blogį
Ir sunkaus sielvarto pačias gelmes!

Nenašūs šaltžemiai ir pustomi smėlynai,
Molienos kietos, kaip pati buitis,
Mane pagimdėt, ilgesio kartaus mokinot
Ir sielvartu nudažėte mintis...

Deja, šitas lyriškas, gražus sielvartas nėra vienintelė tėvynės dovana poetui. Kaip Maironiui išsipildęs Lietuvos atgimimo sapnas atnešė daug kartaus nusivylimo, taip ir Aistis piktai kankinasi dėl laisvame krašte įsigyvenusios vulgarios miesčioniškos dvasios, kuri visai svetima šiaudinių pastogių tyrai melancholijai. Tada jau su visai kitokiomis mintimis eina Aistis tėviškės laukais:

Ėjau laukais, ėjau ir pievomis...
Kiek sopulio graudaus, kiek skurdo!..
O tėviške, o tėviške, ką dievini?
O tėviške brangi, kokia tujen išgurdus!

Dar andai pasakas, dainas ir raudas kūrei —
Giedojai be gaidų, rašei be popierio,
Grožėjaisi laukais, šilais ir jūrom...
Praėjo tie laikai... Turi jau operą!

— — — — — — — — —

Viešpatie, atimki iš manęs visas profesijas,
Atimki iš manęs, aš jų nenoriu!
Palik tik vieną man profesiją,
Profesiją tenoro...

Tada, pragėręs balsą ir tėvynės meilę,
Aš būsiu tėviškei brangus ir nepamainomas...
Atminsiu jos vargus, žinia, tik prie kokteilio...
O tėviške, o tėviške, kur einame?..

Grynai objektyviai kalbant, šitokia Aisčio reakcija į Lietuvos gyvenimo blogybes nevisai save pateisina. Negalima į besielius buržujus žiūrėti nedovanojančiu kritiko žvilgsniu, neatkreipus tų pačių kietų akių ir į lietuvišką kaimą, kuriame irgi užteko primityvaus egoizmo, grubaus žiaurumo vienas kitam bei buko abejingumo grožybei tų tėviškės laukų, kuriuos tenka suragėjusiom rankom arti. Poetas, mat, nori, kad jo mylima žemė pavirstų į poemą, ieško tam ženklų ir stebuklų, o realybė eina savais keliais, būdama kartais poetiška, o kartais besielė, tiek tarp tenorų, tiek ir bakūžėse. Dėl to visai suprantama, kad kartas nuo karto poeto žvilgsnis nukrypsta į praeities ūkanas, į didingą Lietuvos legendą, nes pasakų šalys niekad nemiršta, kai tuo tarpu istorinė tikrovė ateina ir praeina. Ir vėl panašiai, kaip Maironis, norėjęs prikelti nors vieną senelį iš kapų milžinų, Aistis audžia savo svajonių giją:

Po laisvus laukus, po laisvas aikštes vaikštau,
O Lietuva, aš vaikštau ir gėriuos —
Vaidenasi man žygiai ir didieji kunigaikščiai,
Vaidenasi man tauras paneriuos.

— — — — — — — — — —

Vaidila, tu prikelki juos naujiems Pilėnams,
O tu prikelt, prikelti juos gali!
Teskamba kankliai, teskamba žygio dainos vienos
Naujų milžinkapių šaly,

Nes aš bijau sunykti mūsų kasdienybėj,
Nes aš žygius regėjimuos mačiau...
Saulėlydy Nemunas kaip ašara žiba,
Tik kankliai skamba vis karčiau...

Arba vėl eilėraštyje "Vorksla" susijungia amžinasis paprastutis kaimo lietuvis su kenčiančia, didinga karžygių Lietuva:

Vai daug vandens tavimi, Nemune, tekėjo,
Vai daug dar ašarų karčių tekės —
Tavimi, Lietuva, vis niekas netikėjo,
Tavimi niekas netikės...

— — — — — — — — — —

Tu šiandien vėlei priešų apsupta, varguole,
Kantri širdie po pilka rudine!
Tai tu Europą nuo mongolų
Apgynei nuoga krūtine!

Sujaudintas skaitytojas taip ir nebepaklausia, o ko gi Vytautas ten ieškojo prie Vorkslos, toli nuo tėviškės šilų. Jei ne garbės tenoro, tai gal kruvinos užkariautojo didybės? Užmiršta ir tai, kad jau tuo metu kitos tautos seniai buvo Europą nuo totorių apgynusios "nuoga krūtine". Ir gerai taip, nes tai beprasmiai klausimai. Čia kalba eina apie tėvynės meilę ir apie poetinę tiesą, kuri vis dėlto giliau atidengia tautos istorijos dvasią, negu vienas ar kitas praeities įvykis.

Patriotiška romantika ir nusivylimas kasdienybe pasitaiko ir kituose mūsų poetuose. Tai normalus ir psichologiškai suprantamas reiškinys, literatūroje jau beveik virtęs šablonu. Aistis tačiau stovi ypatingoj padėty ryšium su didžiausia dabartine mūsų tautos katastrofa — laisvės praradimu ir tremtim. Jis, vienintelis iš mūsų svarbiųjų poetų, tremties kelią pradėjo dar prieš antrąjį karą, dar nežinodamas, kad nebegrįš. Jo eilėse, rašy-

tose dar tada, kai mes net nepagalvojome, kad valgysim tremtinio duoną, jau skambėjo intymiai skaudus, bradūniškas tėvynės ilgesys, o taip pat ir niliūniški apokaliptiniai akordai. Štai 1941 m. Prancūzijoj rašytos eilės:

Žvangučiai! blyškiai geltoni tarp žolių
Po visą pievą išblaškyti...
Ir keista — lyg kažkur matyti...
Bet kur? Atspėti niekaip negaliu.

Ir tikras, kad jie su kažkuo surišti
Brangiu ir lemiamu be galo...
Tik vėjo pučiamas pabalo
Pasviręs gluosnis lauko pakrašty,

Ir man gražiai prisiminė visa —
Ramiai vingiuojanti Dubysa,
Aukšliukų sidabru tyškantis lietus...

Ir lyg vanduo iš jos rieškučių
Tekėjo laimė, o žvangučiai
Žydėjo blyškiai geltoni po šlaitus...

O dar anksčiau — 1937 m. — tėvynė jau Aisčiui buvo tolima ilgesio vizija, aprėpianti, kaip šiandien, visą tragišką nakties skliautą:

Kada ima per Mušrotą spinduliai švaistytis
Ir sužydi kalnai kruvini,
Tu Monblanu ir Beldonės grandimi dantyta
Pas mane kas vakaras eini.

Tu eini gražiai ir, pilnatį paėmus rankon,
Sėmą šiaurės vėsumą neši —
Sudreba skliautai ir žvaigždės pusiausvyros netenka
Rods, susverdi visatos ašis...

— — — — — — — — —

Ir aš lieku vienas... o tavęs nė aido...
O tave gal skriaudžia, skriaudžia ten visi?!
Vakaras nuėjo, užsidengęs veidą —
Likom: aš, naktis ir ilgesys.

Šiuos Aisčio žodžius mes pirmusyk supratom ir su ašarom širdy nešiojom tik po to, kai jau buvo "susverdėjus visatos ašis", kai likimas mus primynęs laikė purvinuose Vokietijos barakuose. Ir net kai pats Aistis dar buvo

Lietuvoj, jo pranašiškas balsas jau kartais suskambėdavo savo žemės praradimo sielvartu. Jo "Šilainė" parašyta 1934 m. Kaune:

> **Vėliakos peizažą ūkana apvilko,**
> **O norėjau troškau visą jį apimt —**
> **Buvo atsimerkęs žydro lino šilkas,**
> **Buvo praregėjęs ilgesio akim.**

Ar ne tiesa, kad šiandien, iš prisiminimų ir ilgesio ūkanų išplaukęs tėviškės lino žiedas mums taip veria širdį, lyg šitos eilutės būtų tik vakar, čia, tremtyje gimusios?

Jeigu poetas taip giliai ir tragiškai išgyveno tremtį dar nelaimei neištikus, tai ko reikia iš jo laukti po baisaus sapno išsipildymo? Laukti reikia — dar vieno paradokso. Jeigu Niliūnui tuo momentu tikrovė pavirto "veidu su baisia grimasa", jeigu Nagys, Škėma, Mekas ir kiti pergyveno tremties agoniją ne tik tautinėj, bet visoj kosminėj platumoj, kaip dvasinį visos žmonijos ištrėmimą, kelionę nežinion, tai pas Aistį nerandame šitų tragedijos dimensijų atspindžio. Jam ne pasaulis prarado dvasinius namus, bet tik priešai užpuolė gimtą šalį, tik pikta pamotė pririšo karalaitę prie girnų. Ir Aistis nešaukia "mano Dieve, kam mane apleidai" — jis tik išdidžiai ir narsiai patvirtina jau daug kartų istorijoj paskelbtą lietuvio pasiryžimą iškentėti ir šitą nelaimę, nepalūžti mus ištikusioj audroj:

> **Motina tėvyne, tavo žingsniai sunkūs,**
> **Bet vis eiki priekin ir tikėk tvirtai,**
> **Visa laiko bėgy dyla ir nublunka,**
> **Visa užmiršta, užsimirš ir tai . . .**

Arba:

> **Vai tikėk, tikėjimo, tėvyne, nepraraski,**
> **Sopulingą veidą savo kelki išdidi —**
> **Ne nuo šiandien tau gimtinę gūžtą drasko,**
> **Ir ne šiandien prasidėjo eisena graudi. . .**
>
> **Tais keliais praėjo jau gausingos kartos,**
> **Tais keliais ir ateitis kaip vandenys tekės —**

Nesuklupusi tikėjime nė karto,
Amžinai jinai į laisvę veršis ir tikės.

Ir iš sopulingų Aisčio lūpų, taip dažnai dainavusių neviltį, pačiu juodžiausiu tautos gyvenimo momentu prasiveržia šviesaus optimizmo versmė:

Tu į ateitį eisi, kaip nėjai nei senovėj,
Ir laisva, kaip dar niekad nebuvus laisva,
Mes gyvensim visi tavo garbei ir šlovei,
O tėvyne graži, o brangi Lietuva!

Kodėl Aistis neprarado tikėjimo, kodėl jis "savo kančia turtingas", kada kitiems atsivėrė aklos durys į nežinią? Negalima sakyti, kad kitų tikėjimas buvo silpnesnis ar meilė tėvynei ne taip didelė. Kas tuos dalykus išmatuos? Greičiau čia ypatingos reikšmės turi tas faktas, kad Aistis tautos katastrofą matė jau iš tolo, apsipratęs su tremtim, įgijęs tam tikrą perspektyvą. Tragedija jo neužgriuvo pačioj tėvų žemėj, ir dėl to jo pergyvenimas nebuvo tiesiogis. O tiesiogis sąlytis su įvykiais poetui visuomet yra nepaprastai svarbus. Ir galų gale, kas žino, gal tikrai istorijos tekmėje išugdytos pasaulio vertybės nepražuvo dar šio dvidešimtojo amžiaus vidury, gal Aistis teisingiau įvertino mūsų didžiąją tragediją.

O gal ir ne. Gal jam tik palengva, laikui bėgant, įsisunkė į sąmonę visas tautos nelaimės baisumas, išryškėjo jo dar žiloj senovėj užslėpta pradžia. Tarp paskutiniais metais rašytų eilėraščių randame tokias, jeigu galima sakyti, tamsias prošvaistes, kada poetas pradeda pervertinti savo tautos charakterį, suprasti, kad mes nebuvome tik istorijos nekalta auka "ant vieškelio, ant kelio didžio", kad mes patys gal prie savo tragedijos prisidėjom. Dar 1944 m., kaip tik bolševikams grįžtant, Aistis šaukėsi į Dievą:

O Viešpatie, be laisvės, be pastogės,
Be gimtos žemelės šaltžemio brangaus!..
Už ką, už ką mus toji rykštė smogė
Ir už ką nelaimės krito iš dangaus?..

Bet 1948 m., apmąstęs dabartinę mūsų būklę ir prisižiūrėjęs į tremties lietuvius, Aistis jau surado bent dalinį atsakymą į savo klausimą: mes ne tik buvom išvyti iš tėvynės, mes ją ir apleidom nelaimės valandoj:

Vienas kraujo lašas būt tave nuplovęs,
O varge jo vieno tu pasigedai,
Nors stiprybę sėmėm iš didžios senovės —
Liko netesėti mūsų pažadai.

Vienų vienas žodis būt tave apgynęs,
Bet varge jo vieno tu pasigedai,
Nors visi žadėjom mirti už tėvynę, —
Liko netesėti mūsų pažadai.

Ar mūsų mirtis būtų tėvynę išgelbėjus — tai jau kitas klausimas, ar gal tiksliau — eilė klausimų, nes, iš tos naujos perspektyvos pažiūrėjus, net ir senovės karžygių mirtis pradeda įgyti kitos reikšmės. Taip, Gediminas krito Veliuonoj, ir žuvusiam partizanui galima sakyti: "tau skaudaus likimo amžiai pavydės", bet kaip su visa tauta? Ar iš tikrųjų lietuvio širdis buvo visad tik kukli, kantri "širdis po pilka rudine"? Ir Aistis geria antrą, karčiąją, tiesos taurę, nuo kurios atsisakyti nei vienas iš mūsų neturim teisės: mes kasėm patys sau duobę jau žilos senovės glūdumoj:

O smarki ir smulki, pavydi, kerštinga
Liejai savo tulžį ant savęs pačios
Ir, narse apakus, kryžkelių ir vingių
Nematei, kaip savo ateities karčios!

Ta diena sielojais ir šakas rytojaus
Tu pati įnirtus po savim kirtai
Ir, pati sau kelią erškėčiais išklojus
Ir jų neišbridus, po našta kritai.

Savo kunigaikščiais didžiavais ir gyreis,
Kad jie veržės, ėjo į svečias žemes,
Tartum pats likimas tau būtų paskyręs,
Tau būtų nulėmęs nykti be prasmės...

Tu ieškojai garso ant Juodųjų marių,
Ant žydro Dunojaus tu pilis statei,

Kai iš tavo žemių tave pačią varė,
Kai savųjų marių tu jau nematei...

Niekada tau laimė nebuvo pražydus,
Nebuvai tu niekad sąmonėj pilnoj —
Mindaugą nužudė kerštas ir pavydas,
Vienas Gediminas krito Veliuonoj...

Tada jau ir Aistį apima didysis siaubas — tautos pražūtis jam dabar pasirodo mūsų pačių sau užmestu likimu. Nei "socializmo statybos", kuriomis dabar taip giriasi komunistai pavergtoj Lietuvoj, nei mūsų čia patriotiškas triukšmas tautos nykimo fakto nepaslėps:

Nestebina manęs, nejaudina manęs,
Ką tu esi įgijus laikinai,
Tik jaudina mane, tik gąsdina mane,
Ką tu esi praradus amžinai...

Nejaudina manęs, nestebina manęs
Visa tavo didybė kitados,
Tik jaudina mane, tik gąsdina mane,
Kad traukiesi pėda vis po pėdos...

Nejaudina manęs, negąsdina manęs
Ir ši dalia, ir ši diena karti,
Tik stebina mane, tik jaudina mane,
Kad lieki tu vis ta ir ta pati.

Nejaudina manęs, nestebina manęs,
Kad vis tiesos nemėgsti ir pyksti,
Tik jaudina mane, tik stebina mane,
Kad vis silpsti tolydžio ir nyksti...

* * *

Pastaruoju metu Aisčio mūza pritilo. Argi ji mums daugiau nebekalbės? Būtų labai gaila, nes pažinęs ir poezijos stebuklą ir sopulio gelmes, ir laimės giedrią šypseną, Aistis labai daug mums gali pasakyti, ir pasakyti taip, kad visi jo žvaigždynai niekad nei mumyse, nei mūsų vaikuose neužges.

NEPRIKLAUSOMOJI LIETUVA ŠIANDIENIU ĮVERTINIMU: IV

Nesvarbu, kad Lietuva būtų buvusi kuo pralenkusi Ameriką. Svarbu tai, kad ji daugeliu atžvilgių nebebuvo milžiniškai nuo jos ir atsilikusi.
VINCAS RASTENIS

1959 m. birželio 29 d. **Metmenys** išsiuntinėjo anketą eilei Nepriklausomojoje Lietuvoje veikusių arba ją stebėjusių asmenų, kviesdami pasisakyti, kokiu vaizdu jinai yra išlikusi jų atmintyje. **Metmenų** Nr. 2 išspausdinome bendrai Nepriklausomosios Lietuvos charakterį apibūdinančius atsakymus. Trečiajame numeryje patalpinome pasisakymus apie pasididžiavimą keliančiuosius Nepriklausomosios bruožus, o penktajame apžvelgėme tai, ko šiandien jos prisiminimuose gėdinamasi. Šiame numeryje užbaigiame anketinę medžiagą atsakymais į klausimą: "Kokiu konkrečiu atžvilgiu laikote Nepriklausomą Lietuvą pralenkusia Ameriką (arba tą kraštą, kuriame dabar gyvenate)?"

Šitokį klausimą įrašėme ne todėl, kad savąjį lietuviškumą būtume turėję, žūt būt, ramstyti įrodinėjimais, kad esame visu kuo geresni už kitus. Ankstesnėse anketos dalyse jau paliudijome, kad pajėgiame, neišduodami savęs, kritiškai į save žvelgti. Bet ne vien į save tenka žvelgti, siekiant saviškius objektyviai įvertinti, o ir į kitų darbus. Mūsų palyginamasis klausimas kilo iš *antropologinio įsitikinimo, kad intymus susipažinimas su* kita kultūra duoda perspektyvą savąjai teisingiau įvertinti. Kiekvienu atveju, nuomonės, kad Nepriklausomoji Lietuva kai kuriais atžvilgiais buvo pralenkusi ir didžiąsias XX a. valstybes yra išlikusiojo jos vaizdo dalis.

Spręsti, kiek šis kolektyvinis vaizdas yra žvilgsnio šviesumą temdanti iliuzija, ir kiek jis atitinka tikrovei, teks jau būsimiesiems Nepriklausomosios Lietuvos istorikams.

1. ŪKIS

Kaip ir būtų galima laukti, ekonominiai pasiekimai nėra stipriau išryškėję Lietuvos su Amerika lyginimuose.

TEODORAS DAUKANTAS: Pasaulinės krizės metu krito turtingos žemės turtais J. A. V. dolerio kursas ir išsilaikė aukso lygyje litas. Tik septynios valstybės 1934 m. buvo tokios!

VINCAS RASTENIS: Vienas Amerikos lietuvis apie 1935 m. lankydamasis Kaune tvirtino, kad Kaune jis geriau ir iškilmingiau papietaująs už 3 litus negu New Yorke už tris dolerius (kai doleris buvo 6 litai)... Na, bet ir uždirbti litą Kaune buvo nedaug lengviau kaip New Yorke dolerį.

VYTAUTAS VAITIEKŪNAS: Lietuva pralenkė Ameriką savo saldainiais.

Ar ekonominiais pasiekimais, ūkinio augimo greičiu tikrai būta mažiau kuo lygintis su kitais, ar gal "idealistiniai" kriterijai, kuriais šiandien atitolusi Lietuva yra vertinama, skatina labiau pabrėžti dvasinius negu medžiaginius jos gyvenimo aspektus?

2. POLITIKA

VINCAS RASTENIS: Lyginti Lietuvą su J. A. V. ir kalbėti, kad Lietuva jau galėjo būti kuo nors ją pralenkusi, gal būt, būtų per ambicingas užsimojimas. Na, pavyzdžiui, darbo bei darbininkų teisių apsaugos srityje Lietuvos įstatymai kai kuriais požiūriais buvo jau toliau pažengę negu tada buvo Amerikoj, ir net iš dalies kaip dabar yra. Tačiau tai dar nesudaro pagrindo teigti, kad darbininkas iš viso, galutinėj sąskaitoj, Lietuvoj būtų turėjęs geriau negu Amerikoje.

JONAS PAPLĖNAS: Nepriklausomoji Lietuva buvo toliau nei J. A. V. pažengusi kai kuriose socialinės žmogaus apsaugos srityse. Darbininkas, pavyzdžiui, buvo geriau (įstatymo keliu) apsaugotas Lietuvoje nei čia ligos ir nelaimingų atsitikimų atvejais. Iš darbo ne dėl jo kaltės atleidžiamam darbininkui ar tarnautojui darbdavys turėjo sumokėti kompensaciją, lygią dviejų savaičių uždarbiui, ir kt.

Mano giliu įsitikinimu, Nepriklausomos Lietuvos valstybės ir savivaldybių aparato tarnautojų moralė buvo nepalyginamai aukštesnė negu J.A.V. Kai Lietuvoje nugirsdavome apie kyšių ėmimą, piktinomės, kad ši iš rytų atėjusi blogybė dar vis nėra išnykusi. Manėme, kad *kitur*, o *ypatingai vakaruose*, *tos negerovės žmonės nežino*. Dabar esame priversti nuomonę dėl Nepriklausomos Lietuvos tarnautojų sąžiningumo radikaliai pakeisti, ir tai jų naudai.

JUOZAS KAMINSKAS: Mūsų kriminalinė policija greičiau susidorojo su *kišenvagiais bei smulkiu kriminaliniu gaivalu*, kaip amerikoniškoji, iki šiol neįveikianti savo gengsterių ir mafiosi. Netenka per daug savąja policija tačiau didžiuotis: ir ji neskubėjo rodyti didesnio stropumo, kai reikėdavo kliudyti stambesnius visuomeninio turto grobikus.

Politinėje srityje Ameriką pralenkus didžiuojamasi socialinės politikos pažangumu ir administracinio aparato žmonių sąžiningumu. Dabartinių išeiviškosios visuomenės nuotaikų kontekste pirmasis pasididžiavimo pagrindas itin paradoksiškai skamba. Tuo metu, kai Amerika socialinio teisingumo srityje vejasi Lietuvą, nemaža lietuvių, ypač save nuolat tepantieji "idealizmu", visose socialinio rūpesčio apraiškose neabejodami įžvelgia vien komunistinę inspiraciją.[1]) Nejaugi reiktų prieiti

1) "Tačiau nelaukta ir šiurpu", gąsdinosi Vilius Bražėnas **Dirvos** 1964 m. spalio 26 d. nr., "kada nors ir mažytė dalis čia mokslus ėjusio jaunimo apsižiojusi 'civilinio teisingumo', 'antikolonializmo', 'taikos', 'pažangos' ir *kitokius standartinius propagandos sliekus*, ant sovietinės propagandos meškerės liko pagauta ... Tad į šias raudonąsias akademines džiungles", t.y. Amerikos universitetus, "mes išsiuntėme savo vaikus — be pasergėjimo ... nuo materialistinio liberalizmo vėžio bacilų". Kad patsai autorius nėra *izoliuota bacila*, *liudija jo išrinkimas* Lietuvių Bendruomenės Tarybon.

Kitu gi atveju **Dirva** (1964 m. rugsėjo 28 d.) atsivėrė šitokiam B. Lietuvininko pareiškimui: "Komunistai įpiršo liberalams savo šūkį apie negrų 'laisvės kovą' ir šiuo būdu tikisi greičiau nugalėti JAV", o *iš tikrųjų gi "Amerikos negrai kovoja* už supremaciją, už teisę prievarta maišytis su baltaisiais socialiai ir rasiškai, už teisę plėšti, užmušinėti ir prievartauti, ir nebūti už tai nubaustiems ..." **Draugo** spalio 7 d. nr. jo nuolatinis komentatorius J. Žvilb. cituotąjį straipsnį apibūdino pasigėrėtinai "drąsiu, nuoširdžiu *pasisakymu*".

išvados, kad, Algimanto Mackaus žodžiais tariant, "egzilės beprotiškumas" bus pagraužęs egzilin išėjusiųjų moralinį jautrumą? O gal jis jau ir tada, Nepriklausomoje, *žymia dalimi tebuvo maskarado, apie save kuriamosios iliuzijos dalis?*

3. BENDRUOMENĖ

MYKOLAS VAITKUS: Kadangi mūsų vadinamosios apšviestuolių, turtuolių besiformuojančios klasės nebuvo dar toli pasitraukusios nuo bendrosios valstiečių klasės, iš kurios jos buvo kilusios ir su kuriomis dar palaikė glaudžius santykius, tai skirtumai tarp žmonių dar nebuvo dideli, kaip kad Amerikoj.

KAROLIS DRUNGA: Esu aiškiai pajutęs, kad žmogiškasis tarpusavis santykiavimas Lietuvoje turėjo daug daugiau gilumos ir svarbos negu Vokietijoje ar Amerikoje. Gausūs tarpusavio svečiavimaisi nebuvo, mano nuomone, vien noro "pabaliavoti" išraiška. Intensyvūs bendravimai reiškė ir žmogaus domėjimąsi žmogumi. Technikinės civilizacijos ir didelių masių susitelkimo mažame plote išdavoje sociologija kalba apie paradoksišką žmogaus suvienišėjimą. Gal būt, šis vyksmas Lietuvos nebuvo palietęs ar mažai tepalietęs. Kiekvienu atveju, žmogus Lietuvoje nebuvo dar užsidaręs į savo profesinių ir išimtinai asmeniškų interesų kiautą ir santykiai su artimu dar labai mažai teturėjo biznieriško ar profesiško, juos pilnai išsemiančio elemento. Žmogus buvo įdomus, vertas draugystės ir bendravimo vien dėl paties savęs. Tai buvo labai ryškus bruožas Lietuvos visuomeniniame ir asmeniškame gyvenime. Aš jį laikau labai teigiamu, ir šia prasme Lietuva buvo labai pralenkusi (arba atsilikusi, jei tai nėra vertintina) Ameriką ir daugelį kitų kraštų, kuriuose masė yra jau tik gerovės sau siekiančių asmenų aritmetiška suma, bet nebe organiškas vienetas.

Nepriklausomoji Lietuva šiandien atrodo pralenkusi Ameriką socialumu, kuris laikytinas teigiamąja labiau kolektyvistinės lietuvių kultūros (ž. **Metmenys**, Nr. 2, psl. 132-35) išraiška. Gal ir anksčiau pastebėtasis Lietuvos socialinės politikos pažangumas tuo remiasi. Didžiuojantis sveikesniu kolektyvo išgyvenimu, tektų tačiau kartu ir klausti, kokios gali būti neigiamos silpnesnio individualizmo išsivystymo pasėkos.[2]) Tačiau tai

[2]) Plg. Vytautas Kavolis, "Lietuviai, komunizmas ir tautinis charakteris", **Metmenys**, Nr. 2, psl. 124-140.

jau išeina už anketos ribų.

MYKOLAS VAITKUS: Moterystės buvo daug rimtesnės bei pastovesnės nei čia. Skyrybos buvo gana retas dalykas. Jaunimo nusikalstamumo problemos kaip ir visai nebūta. O kas čia darosi? Seksualinis palaidumas buvo daug labiau suvaržytas, ypač jaunimo tarpe, tad ir toli gražu nesireiškė taip drastiškai, kaip čia.

JURGIS GIMBUTAS: Vaikai gerbė savo tėvus ir aplamai vyresniuosius, o šie nebijojo vaikų. Nebuvo Lietuvoje tokio jaunuolių siautimo gatvėse, kaip čia. Jaunimo nusikaltimai buvo nežymūs ir nesudarė didelės problemos.

VYTAUTAS VAITIEKŪNAS: Vaikų pagarba tėvams. Lietuvoje šeima patriarchalinė: seneliai, tėvai, vaikai — nedaloma bendruomenė. Nepagarba tėvams, jų atidavimas prieglaudon — nežmoniškumas.

Amerika laikoma pralenkta lietuvio vidine disciplina bei įsipareigojimo sąmone, ypač intymiuosiuose santykiuose. Didžiuojamasi ne vien palyginamu viešojo (policijos ir administracijos valdininkų) charakterio atsparumu korupcijai, bet ir privataus charakterio pastovumu. Ne dioniziškas intensyvių pergyvenimų ieškojimas, ne faustiškas individualaus siekimo veržlumas išryški šioje anketoje būdinguoju Nepriklausomybės laikotarpio lietuvių charakterio bruožu, bet apoloniškas nuosaikumas ir pastovumas. Dvi savybės, kurių pirmąją išeivijos patirtis yra gerokai patrupinusi vyresniuosiuose, o antrąją dar giliau apardžiusi jaunesniuosiuose.

4. KULTŪRA

Kultūra, kaip anksčiau šią anketą vertindami pastebėjome, yra buvusi didžiausio savimi pasitenkinimo sritis (**Metmenys**, Nr. 5, psl. 87). Bendruoju kultūrinio domėjimosi lygiu ir rūpesčiu, skirtu ateinančiųjų generacijų auklėjimui mokyklose, Nepriklausomoji Lietuva laikoma labiausiai pralenkusia Ameriką.

KAROLIS DRUNGA: Galvoju, kad bendrinis švietimo lygis buvo Lietuvoje gal net gerokai aukštesnis negu Amerikoje. Lietuvos gimnazistas buvo neabejotinai ir beveik visais atžvilgiais labiau išsilavinęs už to pat amžiaus jaunuolį amerikietį.

Ir ne tik gimnazistas, bet manau, kad ir kiekvienas kitas žmogus, jei turėsime galvoje bendrinį, o ne profesinį išsilavinimą. Galima tai aiškinti mūsų tautos mažumu. Mažos tautos visad yra smalsesnės aplinkos atžvilgiu. Lietuvos pakraščiuose retai besutiktum net paprastą žmogų, kuris be gimtosios kalbos nebūtų dar mokėjęs rusiškai, vokiškai, lenkiškai, latviškai ar gudiškai kalbėti ar susikalbėti. Vienos svetimos kalbos mokėjimas gi jau yra žmogaus akiračio praplėtimas, gal net nepastebimas inteligentiškumo praturtinimas. Galima aiškinti platesnį domėjimąsi visu gyvenimu, ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų, tam tikru savisaugos instinktu, tam tikru spontanišku noru kiek galima toliau nujausti ateitį ir nesaugiose politinėse sąlygose kiek galima geriau ir greičiau susiorientuoti. Tačiau faktas lieka faktu, kad masiniu požiūriu **ignorancijos laipsnis Lietuvoje buvo daug žemesnis negu Amerikoje ar net ir Vokietijoje.** Lietuvos žmogus ir viešumos gyvenimas buvo atviras aplinkai, išeinančiai už valstybinių bei nacionalinių ribų, ir nevengė santykio su ja. Žingeidumas mokslo ir pažinimo atžvilgiu buvo labai didelis. Net ir mažamokslėje ūkininkijos dalyje, jos senojoje kartoje, tų siekių netrūko. Esu dažnai matęs, kaip mokslus einą ūkininkų vaikai atostogų metu turėjo tėvams ar seneliams patiesti pasaulio atlasą ir pasakoti apie įvairius kraštus, jų istorinį gyvenimą. Lietuvos žmogaus akiratis nesibaigė ties Lietuvos sienomis, bet buvo įsisąmoninta, kad pasaulis ir gyvenimas yra didelis ir kad reikia jį kiek galima daugiau pažinti.

JONAS PAPLĖNAS.: Vidutinio Nepriklausomos Lietuvos gyventojo domėjimosi skalė buvo gerokai platesnė nei vidutinio amerikiečio. Inteligentai ir intelektualai reliatyviai buvo aukščiau vertinami nei J. A. V.

LEONARDAS DAMBRIŪNAS: Nepriklausoma Lietuva už Ameriką stovėjo aukščiau jei ne švietimo lygiu, tai bent neabejotinai švietimo kilimo tempu, t.y. spartesniu kultūros kilimu. Čia, žinoma, tektų palyginti, kas buvo Lietuvoj prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir kas buvo pasiekta kultūros srityje nepriklausomybės laikotarpyje su atitinkama pažanga Amerikoj per tą patį laikotarpį. Aplamai Lietuvoj žmonių domėjimasis kultūriniais dalykais buvo proporcingai didesnis negu čia. Amerika, berods, nepažįsta liaudies meno. Čia tėra individualių menininkų, o masės tenkinasi fabrikiniu, joms primetamu "menu". Mat, lietuviai daugiausia buvo kaimiečiai, o amerikiečiai — miestiečiai. Iš to plaukia skirtingos psichologinės, socialinės bei kitokios ypatybės. Kaimiečiai aplamai yra tradicijų žmonės, jų gyvenime daugiau natūralumo, dvasingumo, mistikos, tuo tarpu miestiečiai praktiškesni, didesni materialistai bei egoistai.

JONAS MULOKAS: Laikyčiau, kad Lietuva toli Ameriką buvo pralenkusi mokyklų ir jaunuomenės auklėjimo srityje. Tai aiškiai rodo mokyklų programa, mokytojų mentalitetas ir auklėtinių visapusiškas lygis.

JUOZAS KAMINSKAS: Nedrįstu teigti, bet Lietuva, rodos, bus pralenkusi Ameriką, anksčiau pas save įvesdama visuotiną, privalomą pradžios mokslą ir gal nelabai davėsi jos pralenkiama noru mokytis.

VYTAUTAS VARDYS: Mūsų vidurinysis švietimas buvo pastatytas aukščiau nei J.A.V. Apie kitus pralenkimus kalbėti būtų netikslu. Reiktų kalbėti apie skirtumus. Kai kurie skirtumai, žinoma, reiškia "pralenkimą". Pavyzdžiui, šeimos kultūra, vaiko ir jauno žmogaus ir jaunos šeimos išsivystymas buvo daug sveikesnis Lietuvoje. Jaunas žmogus iš viso gaudavo daug labiau *balansuotą* dietą (*kultūros-technikos, socialinių vertybių* puoselėjimo), tad augo sveikesnis. Žinoma, tai yra gerokai reliatyvu ir vargu ar labai tikslu apie tai kalbėti, ieškant "pralenkimų": galima tuoj pat apsisukus kritikuoti lietuviškojo auklėjimo idealus ir pasiekimus.

JURGIS GIMBUTAS: Auklėjimas Nepriklausomoje Lietuvoje buvo paremtas idealistiniu pagrindu. Religija, moralė, patriotizmas mokykloje buvo diegiami vaikams drauge su mokslo žiniomis. Jaunimo organizacijos papildė mokyklą savo auklėjimosi programomis. Tuo tarpu Amerikos mokyklose visas dėmesys skiriamas praktiškiems dalykams, o jaunimo organizacijose viešpatauja "have fun" ideologija.

MYKOLAS VAITKUS: Knygų (titulų, ne egzempliorių) kiekio atžvilgiu mažutė Lietuva reliatyviai buvo toli pralenkusi J. A. V. Lietuva turėjo du pastovius gražius operos teatrus (ne rūmų atžvilgiu) ir keleta neblogų nuolatinių dramos teatrų. O palyginti kiek maža teturi jų milžinas Amerika!

VLADAS JAKUBĖNAS: Svarbiausia: mes turėjome gyvą **kultūrinės politikos** pojūtį, ieškojome tam tikro vaizdo, ko norime pasiekti kultūrinėje srityje, ieškojome pusiausvyros tarp susižavėjimo svetimųjų pasiekimais ir noro iškelti visa kas savo. Šioje šalyje kultūrinės politikos sąvoka yra svetima ir glaudžiai susijusi su federalinės valdžios įtakos baime.

Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse menas buvo valstybės remiamas. Palyginimas su Jungtinių Valstybių padėtimi, ir ilgiau šioje šalyje pagyvenus, nėra čionykščių sąlygų naudai. Mūsų kultūriniai ir meno pasiekimai, prie visų apribojimų ir defektų, buvo proporcingai imant nepalyginamai didesni negu J.A.V. ar net didesnių čionykščių štatų.

Galima būtų pagrindines mintis sutraukiant, tarti,

kad Nepriklausomoji Lietuva ją pažinusiems atrodo pralenkusi Ameriką savo socialumu, viešąja ir privačia morale, bendruoju švietimo lygiu ir kultūriniu domėjimusi. Pralenkimo tad, galvojama, būta socialinėje ir kultūrinėje, bet (su nežymiom išimtim) ne ekonominėje ar politinėje srityje. Būdingai kalbama ne tiek apie pralenkimą pasiekimais (išskyrus švietimo ir socialinės globos institucijose), kiek paties gyvenimo būdo vertingumu. Ne Nepriklausomą Lietuvą anketą atsakiusieji laiko pralenkusia Amerika, bet lietuvio charakterį viršijančiu aukščiau minėtomis savybėmis amerikietiškąjį. Ne socialinė sistema pasirodo esminiu vertinimo kriterijumi, bet toje sistemoje gyvenąs žmogus.

Gal ši laikysena padiktuota išeivijos patirties. Gal "egzilės ironija" atkreipia dėmesį nuo visuomeninių struktūrų, kurias istorija sutriuškina, į žmogų, bent kuriam laikui išliekantį ir jų griuvėsiuose. Bet gal apskritai yra tai tradicinio lietuvių charakterio bruožas visuomenines struktūras vertinti jose susiformuojančio žmogaus kokybe, prie nieko neprisirišant labiau, kaip prie paties žmogaus?[3]) Šiuo atveju anketa liudytų šį tradicinį humanizmą ir Nepriklausomoje Lietuvoje susikaupusį konkretųjį jo turinį.

Gal tai atsitiktinumas, kad, Lietuvą su J. A. V. lyginant, kalbėta apie bendrąjį, o ne elitų — vadovaujančiųjų sluogsnių — lygį. Anketą atsakiusieji galėjo nepažinti Amerikos elitų pakankamai intymiai, kad juos lygintų su lietuviškaisiais. Bet gal ir ištikrųjų šis palyginimas nebūtų buvęs lietuviškųjų elitų naudai? Tokiu atveju gal būsime turėję aukštesnio lygio liau-

---

[3]) Stasys Yla savo vėliausioje knygoje nusiskundžia, kad lietuviams "ypač" būdinga apie religjos vertę spręsti pagal jos atstovų žmogiškąją kokybę. Stasys Yla, **Dievas sutemose: religiniai lūžiai lietuvių gyvenime** (Torontas: Tėviškės Žiburiai, 1964), psl. 92. Turėtų ši savybė nepatikti ir dabar Lietuvoje šeimininkaujančios sistemos vairuotojams, bent kol neprisiauginta žmoniškų komunistų.

dį, bet žemesnio — elitą. Suprantama, kad anketos duomenų neužtenka tokiai prielaidai patvirtinti. Bet būdinga, kad ankstyvesnėje jos dalyje (**Metmenys**, Nr. 3, psl. 121) irgi buvo didžiuojamasi kolektyviniais tautos pasiekimais, o ne jos — politinių, kultūrinių, ekonominių ar religinių — vadų vadovavimu. Tačiau visa tai gali būti ne objektyvus palyginamojo elitų lygio įvertinimas, bet, ir vėl, labiau kolektyvistinių lietuvių vertybių išraiška. Gal nėra "kultūrinių herojų" todėl, kad nenorima jų pripažinti?[4])

Užbaigiame, tur būt, pirmąjį eksperimentą atskleisti Nepriklausomąją Lietuvą pažinusiųjų kartos sąmonėje egzistuojantį jos **kolektyvinį vaizdą**. Be abejo, jis liko ne pilnutinis ir gal ne visais atžvilgiais, ne visų nuomone objektyvus. Kviečiame skaitytojus ir toliau šiame mėginime dalyvauti, kritiškai atsiliepiant į visose keturiose anketos dalyse paskelbtąsias išvadas ir interpretacijas.

---

[4]) Iškyla dar ir šitokie klausimai: Gal kūrybingiems elitams išsiugdyti reikia daugiau **laiko** negu visuomenės vidurkio lygiui pakelti? Bet gal, savo kolektyvistinių vertybių vedami, mes nukreipėme daugiau jėgų vidurkiui kelti negu elitui ugdyti? Ką be abejo, ir išeivijoje tebedarome.

PRIEANGYJE

ANTANAS ŠKĖMA

Kas yra sapnas?*)

Kas yra tikrovė?

Štai klausimas, kuris mane kamuoja. Nepasakyčiau, kad kamuoja. Aš nebeskiriu kai kurių dalykų. Ir netekau vilties atskirti. Ir man įgrįso abstrakčios spekuliacijos.

Aš suradau Izaoką. Ar sapne, ar tikrovėje — koks skirtumas? Aš jį jaučiu visu kūnu, visais nervais, visa mirtinga (ar nemirtinga) siela. Galiu glostyti jo rankas, jo veidą, jį visą. Galiu bučiuoti jo lūpas, jo veidą, jį visą. Ir jis gali tuo pačiu reaguoti. Mudviem priklauso didžiulis kambarys, jame daug stalų ir kėdžių, mudviem priklauso daug kareiviškų lovų miegamajame. Jų čiužiniai išmarginti įvairiaspalvėmis sekrecijomis. Koks skirtumas, kurią pasirinksime? Būdami pusamžiai vyrai — esame jaunavedžiai, kurie pirmą kartą patyrė, kas yra tikroji, amžinoji meilė. Jei mudu esame pragare, tai šitoks pragaras — aukščiausioji palaima. Mudu jo nemainytume į bet kurį rojų. Dieną ir naktį, kiekvieną valandą, minutę ir sekundę esame kartu. Kartu valgome, kartu miegame, kartu rūkome ar išsilengviname išeinamoje. Aš tikiu, kad nebeegzistuoja vadinamieji "pra-

*) *Ištrauka iš "Izaoko" apysakos, autoriaus skaityta 1961 m. Santaros suvažiavime.*

keiktieji" klausimai. Nėra blogio, nėra gėrio, nėra nuodėmės, nėra sąžinės graužimo, nusivylimo baimės, keršto, noro mirti, noro gyventi, noro užmušti, noro nusižudyti. Visa tai praeityje. Tėra nuolatinė, rami ekstazė, kurios niekas nebegali sudrumsti. Pagaliau mudu žinome, kas yra laimė. Tegul ir trumpalaikė. Todėl tikra ir amžina, kad trumpalaikė. Esu įsitikinęs (Izaokas taip pat), mudviejų meilę iki mirties išlaikysime. O iki mirties nedaug teliko. Belieka baigti savo užrašus, jie reikalingi archyvui, šitaip pranešė balta moteris. Praneštas ir mirties ritualas. Mums paruoš skanius pietus (meniu patys nutarsime), mums įšvirkš specialius ,raminančius vaistus. Tada nuves į rūsį, kur jau degs krosnis — krematorijumas. Balta moteris paaiškino: nejusime jokios baimės. Skausmą — taip. Tačiau, jos nuomone, vaistų ir ugnies mišrainė sukurs ekstatišką stovį, kur skausmas, gyviems bedegant, jau nėra gyvuliškas skausmas, o kažin kas labai artimo fiziniam susijungimui, kai dvasia ir kūnas galutinai triumfuoja. Degsime apsikabinę, sudegsime mylėdami. Ši įstaiga yra pati humaniškiausia visoje žemėje, nes tik joje praktikuojamas gailestingasis nužudymas. Štai kodėl aš skubu užbaigti savo užrašus. Mudu trokštame pajusti ugninį susijungimą, nes abu tikime: mudviejų mirtis — puošniausias žiedas dar neapčiuoptoje grandinėje. Antra vertus, esu skatinamas užbaigti savo užrašus ir dėl grynai techniškų priežasčių. Naujasis transportas laukia (balta moteris viską žino) savosios rutinos.

Kaip atsirado Izaokas šiose patalpose? Nežinau, neatsimenu. Vieną rytą — gal sekantį, gal dar sekantį — skaniai pavalgęs kareiviškus pusryčius, jaučiausi patenkintas (man grąžino protezas), ir bandžiau prakalbinti Štolcą. Jis jau vaikščiojo koridoriuj, susiėmęs rankomis galvą ir murmėdamas. Misteris White mudviem ką tik įšvirkštė įprastinį geltoną skystį. Lengvos bangos ritosi smegeninėje. Mano galva buvo medaus koris, geltonasis skystis sunkėsi iš jos, dribo į grindis, tekė-

jo gintariniais upeliais. Pajutau ypatingą lengvumą, norą skristi ir, beskrendant, visvien ką — apkabinti. Misterį White, Štolcą, televiziją, elektros lemputes, patį save.

"Net ir šitokiose neįprastinėse sąlygose ne per blogiausia gyventi. Ar ne, Štolcai?"

Štolcas stabtelėjo. Aš švelniai, bet stipriai suėmiau jo petį. Jis bandė žiūrėti į mane, ir man buvo aišku, *jam sunkiai sekasi.*

"Ar žinai, kodėl čia pakluvai?", paklausiau, ir Štolcas pirmą kartą ištarė suprantamą žodį.

"Žinau".

"Ak šitaip! Kas gi atsitiko? Atvykai savanoriškai?"

"Ne. Prievarta", ryškiai atsakė Štolcas. Jo rankos nukrito ir pakibo, bejėgės ir nereikalingos.

"Kas privertė?"

Štolco veido raumenys įsitempė, staiga jis paseno, bet jo žvilgsnis buvo gyvesnis nei nuolatos.

"Kas?", pakartojau.

"Aš pats. Keistas reikalas, turiu save". Jis nusišypsojo.

"Teisingai, turiu save. Juokinga, ar ne?"

"Nemanau", atsakiau labai rimtai. Štolcas pakratė galvą.

"Ne, ne, tai juokinga. Galima juoktis ir juoktis. — Visa nelaimė, aš tučtuojau pamirštu, kad galima juoktis".

"Amnezija?"

"Nežinau. Gal būt. Tai, pagaliau, nesvarbu. O taip . . . "

Štolcas paėmė mane už rankos ir nutempė prie televizijos aparato. Jis bakstelėjo pirštu į viršų.

"Kiek prisimenu, ji neveikia?"

"Nelabai. Misteris White bando sukinėti visus ratukus, retkarčiais pasirodo vaizdas, bet tučtuojau suplyšta", paaiškinau moksliškai.

"Štai! Štai!", triumfuojančiai šūktelėjo Štolcas.

"Suplyšta. Tai tiesa, suplyšta. Suprantate mane?"

"Suprantu, Štolcai. Suprantu, kažką svarbaus man nori pasakyti".

Dabar Štolcas bailiai apsižvalgė. Žiūrėjau į jo tankią barzdą (mums draudė skustis), antakius — šerius, jau plinkantį viršugalvį, į liūdnas badaujančio vaiko, akis.

"Esu paaukotasis", droviai prisipažino Štolcas. Laukiau tęsinio. Štolcas vėl susiėmė rankomis galvą. Vienu mostu nuplėšiau jo rankas ir riktelėjau jam į ausį.

"Pasakok! Iki galo, supranti!"

"Aš nežinau", tyliai pratarė Štolcas, pirštu krapštydamas ausį.

"Tu pabandyk, pabandyk!", tebešaukiau, o Štolcas žiūrėjo elgetingomis akimis. Pagaliau išdrįso.

"Man sunku sakyti žodžius. Jūs suprantate — Sakau žodžius, ir jie nereiškia tai, ką sakau. Jie nereiškia tai, ką galvoju. Nereiškia, ką aš žinau. Žodžiai — jie atskirai. Mintys — atskirai ir — aš pats atskirai. Bandau abiem rankom suspausti galvą, kad susijungtų, — suprantate — ir man atrodo — jau pasisekė, bet staiga išgirstu. Aš sakau atskirus žodžius, o mano mintys atskirai ir — viskas atskirai — jūs suprantate. Ir *mano žinojimas*. . . "

"Lukterk!", sušukau aš.

"Tu priėjai vienos išvados. Tu pasakei: esu Paaukotasis!"

"O!", *atsiduso Štolcas*.

"O! Paaukotasis, o!"

"Ar supranti, ką tai reiškia?"

Aš nustvėriau Štolcą už pižamos atlapų, aš stengiausi savo žvilgsniu persmeigti jo prakeiktas akis, įsiskverbti į jo prakeiktą makaulę.

"O! O!", dūsavo Štolcas.

"Pa-au-ko-ta-sis!", rėkiau į jo burną.

"O! O!"

Aš paleidau tuščią maišą, ir minkštas Štolcas sudribo ant grindų. Pritūpiau šalia.

"O! O!", dejavo Štolcas, vėl abiem rankom susiėmęs galvą, ir aš supratau, kad nieko daugiau iš jo neišgausiu.

Kažkas kosėjo salėje. Aš palikau Štolcą. Stambus, tamsus, žilsterėjęs vyras (jį apvilko dvejetą numerių mažesne pižama) stovėjo prie lango ir įdėmiai stebėjo mane. Kurį laiką stovėjome vienas prieš antrą tylėdami, ir aš supratau — man pirmam tenka prabilti.

"Labas", pabandžiau nerūpestingai. Tamsus vyras neatsakė.

"Aš ir nepastebėjau, kaip jus čia atvedė".

Mano tonas tebebuvo nerūpestingas, bet žymiai atsargesnis ir provokuojantis. Trakštelėjo įeinamosios durys, misteris White įnešė vazoną su raudonomis rožėmis, pailgą, medinę dėžę, ir padėjo tai ant stalo. Tamsus vyras atsisėdo ir pradėjo uostyti rožes. Misteris White išėjo ir tuoj pat grįžo (matyt, jis viską buvo sunešęs į koridorių) su dviem juodom žvakidėm, į kurias buvo įbestos raudonos žvakės. Žvakides jis pastatė kiek atokiau, ant to paties stalo.

"Kas čia? Vaidinimas?", paklausiau misterio White.

"Pamatysi, pamatysi", burbtelėjo jis išeidamas. Tamsus vyras tebeuostė rožes. Kiek patylėjęs, nusprendžiau būti diplomatiškas.

"Šios rožės jums prie veido".

"Dėkui", atsakė tamsusis.

"Taip pat ir žvakės".

"Dėkui".

Antrasis "dėkui" nuskambėjo: "dėkui, atsikabink". Štolcas tebedejavo grindyse.

"Beje — šis ponas — yra ponas Štolcas".

"Žinau", nutraukė mane tamsusis, tebeuostydamas rožes. Vis dėlto, jo tonas nebuvo pernelyg neprielankus. "Dėkui, atsikabink", praskambėjo draugišku at-

sikratymu, todėl išdrįsau dar kartą.

"Ar šis rekvizitas, ar šie daiktai — aš manau — rožės, žvakės — ką nors simbolizuoja?"

"Aš nesprendžiu šio klausimo".

Tamsus vyras pakėlė galvą ir vėl įdėmiai stebėjo mane. Aš nusižvengiau idiotišku juoku ir panorau ištarti kažkokią šlykštybę, bet susivaldžiau ir, mostelėjęs ranka Štolco pusėn (jis, sėdėdamas ant grindų ir susiėmęs rankomis galvą, lingavo pusiauju it maldininkas), paklausiau garsiai.

"Ar jį — ar šituos daiktus — atgabena jūsų įsakymu?"

"Aš neįsakau".

"Ak, šitaip!"

"Šitaip".

Dabar nutariau. Tamsusis vyras nėra pavojingas. Todėl atsisėdau ant stalo krašto ir pasakiau kone įžuliai.

"Jūs uostote dirbtines rožes".

"Taikli pastaba. Todėl ir uostau. Man pažįstamas gyvų rožių kvapas".

Jis nusišypsojo sau ir pridūrė.

"Šie mano žodžiai taip pat nieko nesimbolizuoja".

Dabar nebežinojau, apie ką su tamsiuoju kalbėti. Ir nutariau. Jis — mano antrasis kompanionas, toks pat kaip ir Štolcas, nors ir kitaip keistas. Aš išsitraukiau cigaretę, ir tuoj pat prisiminiau — neturiu degtukų. Cigaretes man ir Štolcui uždegdavo misteris White, bet šiuo metu jis buvo išėjęs, kaip paprastai nepranešęs kada grįš. Vis dėlto, aš nusprendžiau nueiti į išeinamąją ir ten palaukti misterio White. Aš nuslinkau nuo stalo. Tamsus vyras įžiebė degtuką ir atkišo jį man.

"Ačiū", tariau prisidegęs ir pridūriau.

"Keista, jūs turite nuosavus degtukus".

"Esu kiek privilegijuotas", konstatavo tamsusis.

"Rūkykite čia. Bus tvarkoj. Sėskite". Aš nebesi-

tryniau prie stalo kampo, kai pakilęs nuo grindų Štolcas prisidegė nuo manęs savąją cigaretę ir nusėlino į išeinamąją.

"Sėskite", pakartojo tamsusis, o aš pasakiau.

"Aš manau, bent man taip atrodo, man tikrai būtų malonu, atseit — pirmiausia susipažinkime".

"Mudu jau pažįstami. Aš — Izaokas".

* * *

Tegaliu spėti, ką šioje vietoje parašytų profesionalus rašytojas. Galimas daiktas, jis atvaizduotų dviejų partnerių išraiškas, judesius ir gabaliuką atmosferos ir peizažo. Galimas daiktas, jis meistriškai panaudotų vidinį monologą ar dialogą su aštriais reminiscencijų blyksterėjimais. Pagaliau, esama ir kitokių technikų. Atvirai šnekant, šis Izaoko prisistatymas man nepadarė jokio įspūdžio. Nepasakyčiau, kad jis būtų per daug pasikeitęs. Ta pati stambi povyza, dailiai išskaptuoti semitiški bruožai, kiek žilsterėję plaukai.

"Užmiršai pamatęs", šiltai tarė Izaokas.

"Aš niekados nebuvau pamiršęs. Kvailas reikalas. Ištikrųjų, kvailas reikalas".

Reikalas buvo galutinai kvailas. Po visos didmiestiškos isterikos ir emocinio potvynio, šis susitikimas pakvipo asmenišku nuoboduliu. Dvidešimt metų, bereikalingai praleistų įvairiuose klaidžiojimuose. Dvidešimt sumautų metų, kurie išsiplėsdavo iki begalybės ribos, kurie susitraukdavo į trumpą aštraus skausmo sekundę. Lyg tyčia, Štolcas garsiai pagadino orą išeinamoje. Plokščias garsas nuaidėjo koridorium ir diminuendiniai užgęso salėje. Tarytum kas dulkintų paklodes arba silptų tolimas griaustinis. Izaokas nusijuokė neprarastais dantimis, ir aš pabandžiau šyptelti. Štolcas dar garsiau pagadino orą ir, šį kartą, įsivaizdavau keletą plevėsuojančių paklodžių.

"Prakeiktas kalės vaikas! Jo antras galas žymiai iškalbingesnis", pasakiau, kad bet ką pasakyčiau.

"Sėsk", vėl pasiūlė Izaokas. Aš atsisėdau ir krapš-

čiau nuzulintą stalo paviršių. Staiga užstojo didelė tyla. Ir aš — nebeatlaikiau.

"Kalbėk, kalbėk ką nors!"

Izaokas sustingusia išraiška stebėjo mane.

"Jei nebežinai apie ką kalbėti, tai — pasek Štolcą, tu...", išrėkiau sumaigytus žodžius.

"Tu pradėjai *teisingai*".

"Ką pradėjau?!"

"Kartoti."

"Ką kartoti?!"

"Nejau aš turiu priminti tau mano riksmą?"

"Tau nieko nereikia priminti. Aš viską prisimenu. Ir tau visiškai nesvarbu, ką aš prisimenu. Beje, visas šis ritualas — žvakės, gėlės, kažkokia idiotiška dėžė, veikia į mano nervus. Kaip ir kiekvienas ritualas".

Izaokas šaltai tebestebėjo mane. Aš pakilau.

"Geriau, aš eisiu sau. Manau, pas Štolcą".

"Tu niekur neisi", griežtai užakcentavo Izaokas.

"Ar tu priklausai jiems, jei taip griežtai įsakinėji?!"

"Eikš čia ir žvilgterk", tyliai tarė Izaokas. Aš prisiartinau. Izaokas palenkė galvą, praskleidė plaukus ir aš pamačiau pailgą ir dantytą randą jo viršugalvyje. Aš labai norėjau jį paliesti pirštais, bet neišdrįsau ir palikau bestovįs. Izaokas išsitiesė, ilgoki plaukai pakibo abiejose galvos pusėse, ir aš pagalvojau, kad dabar jis labiau panašus į popą. Anemiškas nuobodulys pranyko. Buvau iš tikrųjų supykęs. Aš tariau melagingu kandumu.

"Kiekvienu atveju randas užgijo. Žinoma, žinoma, paliko neužgijusios žaizdos tavo tamsioje sieloje. Deja, negaliu patiekti, man labai gaila, tikrai negaliu patiekti tau apkaltinamųjų įrodymų. Tos adatos, kuriomis badei mano panages, nepaliko žymių. Tepaliko prisiminimas. Pavyzdžiui, naktimis. Staiga, pašokstu iš lovos, aštrų, smeigiantį skausmą pajutęs. Tu tebebadai mano smegenis. Bet — man labai gaila, negaliu atvož-

ti savo kaušo ir parodyti tau, kas dedasi viduje, toje prakeiktoje marmalynėje".

"Tu gali atvožti dėžę", tarė Izaokas.

Atrodo, jo nesujaudino mano monologėlis.

"Kas per velnias toje dėžėje?"

"Tu perdaug piktžodžiauji. Atidaryk dėžę", valdininkiškai pasiūlė Izaokas.

Atvožiau dėžę. Joje gulėjo kareiviškas kastuvėlis. Tas pats, kuriuo skėliau Izaokui per galvą, prieš dvidešimt metų, garažiniame kieme, Lietuvoje, Vytauto prospekte. Kitoje gatvės pusėje buvo kapinės, o skepetuota bobulė paklausė: "Atkeršijai, vaikeli?" Kastuvėlis atrodė lyg naujas, ir Izaokas, pagavęs mano žvilgsnį, paaiškino.

"Aš nuvaliau rūdis ir išgalandau ašmenis. Išvaliau visus instrumentus".

Ir iš tikrųjų, šalia kastuvėlio buvo dailiai išdėstyti, lyg mediciniški instrumentai, ylos ir repliukės panagėms bandyti ir nagams traukti. Kartu gulėjo ir aksominis skudurėlis. Izaokas sudėliojo instrumentus ant stalo pavyzdinėje rikiuotėje ir, išrinkęs pirmąjį, pradėjo jį poliśuoti tuoju skudurėliu.

"Aš nenoriu", tariau griežtai.

"Nenoriu kartoti".

"Neįmanoma", pasakė Izaokas, valydamas instrumentus.

"Tu atvykai savanoriškai. Atsiliepei į mano laišką. Pilkieji ponai nutarė. Moteris patikrino sveikatą. Misteris White pakankamai stiprus. Langai užtverti pinučiais. Neįmanoma".

Izaokas dėstė protokoliniai, bet — man pasigirdo liūdna gaida jo išieškotame bešališkume. Kartu jis pernelyg rūpestingai blizgino instrumentus. Jis prašneko, ir buvau tikras, kažką intymaus jis užslėpė, neperdaug įsisąmoninęs manuosius žodžius. Jis kalbėjo kaip ir aš, kai nedrįsau būti atviras.

"Nesu tikras, ar po tokios ilgos pertraukos, vėl sugebėsiu taip preciziškai ir iš lėto. Aš visados mėgau chirurgiją. Deja, labai trumpai man teko eksperimentuoti".

Izaokas baigė blizginęs instrumentus. Jis tvarkingai sudėliojo juos ir įsistebeilijo į šią žėrinčią kolekciją.

"Nežinai, kuriuo pradėti?"

"Taigi. Kuris čia pirmasis? O ja, štai šis, teisingai, šituo pradėjau".

Aš trenkiau kumščiu į stalą. Bet stalas buvo sunkus, ar mano smūgis silpnas — kolekcija nepajudėjo.

"Žinai, kas tu esi?", garsiai pasakiau.

"Tu puikiai žinai, kas esi. Biaurus, sadistiškas, susmirdęs žydas! Štai kas tu!"

"Galimas daiktas", ramiai tarė Izaokas.

"Ir aš turiu prisirinkęs keiksmažodžių. Bet — tu pamiršai. Dėžėje guli kareiviškas kastuvėlis. Jis tau priklauso. Vėliau pasikeisime vietomis. Geriau — pradėkime".

Vėl užstojo nepakenčiama tyla. Net Štolcas neišdavė nė garso, tupėdamas išeinamoje. Atrodė, mudu vieni šiame milžiniškame pastate. Ir kituose, ten už langų, nei gyvos dvasios. Pasaulis staiga išmirė. Su visais gyvuliais, augalais ir mineralais. Rožės dirbtinės, ir dvejos žvakės žvakidėse — gal jos reiškė mudviejų laidotuves?

Aš supratau. Štai, per kelias akimirkas — aš privalau nuspręsti. Privalau panaudoti savo laisvąją valią, apie kurią kalbėjo žilagalvis. Savo instinktu, visu savimi jutau: viskas iš anksto nuspręsta. Bet aš nežinojau, kas nuspręsta. Todėl laisva valia man būtinai reikalinga. Idiotiškas paradoksas", pagalvojau. Tik šiame idiotiškume ir slypėjo pati tikriausioji tiesa. Padėjau savo rankas ant stalo. Jos gulėjo baltos, putlios, su moteriškom duobutėm, su ilgais, užriestais nagais, lyg plėšraus paukščio senuose vadovėliuose. Paruoštos

paskutiniam bandymui.

Izaokas stebėjo mano rankas. Lyg patyręs manikiuristas.

"Nagai perilgi", pagaliau prašneko.

"Gali nulūžti. Na, kaip nors, susitvarkysime. Teks labiau iš apačios. Taigi..."

Jis ir vėl nutilo. Man įgrįso šios pauzės. "Jos pernelyg išieškotos. Jis gąsdina", pagalvojau.

"Pradžiai man vienos rankos tereikia. Kurios man reikia? Kairės, dešinės?". Pirmą kartą, jo balso spalva buvo bejėgė ir abejojanti.

"Man visvien", žymiai drąsiau ir ramiau pareiškiau aš.

"Bet man nevisvien. O aš nebeprisimenu, nuo kurios pradėjau prieš dvidešimtį metų".

"Ir aš nebeprisimenu", atsakiau šaltai.

Dabar Izaokas buvo galutinai neramus. Jo žvilgsnis klaidžiojo mano rankomis, jis įtemptai ir pasimetusiai svarstė. Mano rankos gulėjo ant stalo, ir kiekvienas pirštas gyveno atskirai. Dešimt virpančių čiuptuvų, paruoštų atskirai kančiai.

"Pabandykime abu", švelniai paprašė Izaokas.

"Tu prisimeni tąjį kambarį?"

Man jo pagailo, nes man jau buvo gaila savęs. Tačiau praeitinis kambarys skendo migloje.

"Durys buvo kairėje, ar ne?", tuo pat švelnumu paklausė Izaokas. Aš įtempiau save visą, bet nebuvau nei savimi, nei praeitimi tikras.

"Rodos".

"Aš prisimenu. Kairėje!", netikėtai pradžiugo Izaokas, su meile žvilgterėjęs į mano rankas.

"Stalas stovėjo per vidurį. Lempa — nesvarbu lempa. Tu įėjai..."

"Mane įvedė du enkavedistai. Tokie stambūs vaikinai, maždaug šešių pėdų aukščio".

"Teisingai. Labai gerai, mielasis. Dėkui".

Jis pakilo ir prisiartino prie manęs. Beeidamas, jis

neatitraukė žvilgsnio nuo rankų.

"Aš sėdėjau — kur aš sėdėjau?", vėl pasimetusiai paklausė Izaokas.

"Už stalo, žinoma".

"Už stalo, tai už stalo, bet iš kurios pusės?"

"Neprisimenu".

"Ir aš. Čia ir glūdi paslaptis. Palauk! Jei durys buvo kairėje, o aš sėdėjau anoje pusėje . . . "

"Kuri yra ana pusė?", nekaltai nutraukiau.

Izaokas buvo sumišęs, pribaigtas. Jis pabandė atitrūkti nuo stalo ir vaikščioti. Jam nesisekė. Jis nepajėgė atsisukti į mane nugara, jo žvilgsnis tebuvo prirakintas prie mano rankų. Jis juokingai prašlitiniavo keletą žingsnių, pasukęs galvą, ir sukniubo ant suolo šalia manęs. Stambūs prakaito lašai išdygo jo kaktoje ir ant stambios nosies su truputėlį įlenktu kaulu.

"Kiek aš prisimenu iš vaikystės, **anoji** pusė yra priešinga **kitai**", garsiai pabandžiau galvoti.

"Ir atvirkščiai, manyčiau", nervingai įterpė Izaokas.

"Galimas daiktas".

Staiga pajutau, kad kažką prisimenu. Aš prisiminiau judesį. Ir, tuoj pat, skausmo pažinimas pradūrė mano tvinksinčius smilkinius. Skausmas? Taip, skausmas. Štai, kur išeities pradžia.

"Gal mudu pradėkime nuo skausmo?" Izaokas atitraukė žvilgsnį nuo mano rankų ir įsistebeilijo į akis.

"Taip. Skausmas", lingavau galva, lyg užvestas žaislas.

"Kai tu... ir aš rėkiau kaip gyvulys, juodu laikė mane už pečių, ir aš bandžiau ištrūkti. Valandėlei išlaisvinau vieną ranką. . ."

Izaokas pašoko. Jis nustvėrė mane už peties.

"Kurią ranką?! Kurią ranką?!" šaukė jis. Aš įdėmiai pažvelgiau į savo rankas. Jos gulėjo velniškai vienodos, baltos, putlios, su biauriais nagais. Tokios pačios. Sukruštos rankos.

"Neprisimenu", prašnabždėjau. Dabar Izaokas pamažu sukniubo ant kelių. Prie mano kojų. Jis glostė mano petį, kaip pradedąs įsimylėjėlis, aš girdėjau jo trūkčiojantį alsavimą.

"Andriau, mielas! Prisimink. Maldauju tavęs, prisimink, kurią ranką tau pasisekė išlaisvinti? Suprask. Jei prisiminsi, kurią išlaisvinai, tada tikrai paaiškės — kuri gulėjo ant stalo!"

Jis sugriebė abi mano rankas ir priglaudė prie savo skruostų. Tada pradėjo jas bučiuoti. Smulkiais, lengvučiais, atsargiais pabučiavimais.

"Tavo rankos šiltos, tavo rankos gyvos. Aš niekados nebuvau jų pamiršęs. Kai tavęs ieškojau — o ne, aš tikriausiai tavo rankų ieškojau. Aš visados mačiau jų virpėjimą ant išgraužto, medinio stalo. Tavo rankos tau nepriklausė. Jos gyveno atskiru gyvenimu. Ne tu rėkei, tavo rankos rėkė. Ne tu maldavai pasigailėjimo, tavo pirštai raitėsi agonijoje. Aš ir dabar jaučiu kraujo, gyvybės pulsavimą. Tą patį, kaip prieš dvidešimtį metų. Ar žinai, Andriau? Noriu verkti, lyg mažas vaikas. Tokiu kvailu, sentimentaliu verksmu. lyg tasai mano protėvis, kuris norėjo papiauti savo sūnų ant aukuro. Andriau, mylimasis! Prisimink, aš maldauju tavęs, kurią ranką tau pasisekė išlaisvinti?!"

Tylėjau. Kambarys patamsėjo. Temo. Sėdėjau apsvaigęs. Man buvo vistiek, visiškai vistiek. Sėdėjau prieangyje.

GRUODIS IR PAVASARIO PIRMOJI

MARIUS KATILIŠKIS

Ir tau patiko San Fernando, lyg patvirtinant banaliai apgyžusią tiesą, kad pirmasis įspūdis stipriausias. Ilgoje kolonadoje, viename jos pastoliuje, suradai įbrėžimą, kurį galėjo padaryti ispanų kareivio kardas, indėno kirvis, arba (greičiausiai) mūrininko grubus apsiėjimas su savo darbo įrankiu.

Žydintis gruodis prie San Fernando, nutaškytas gausiai ir mokamai švitinčios bronzos dėmėmis. Kaip indėno plunksnuota galva vėduojasi palmė, ne šakomis, ne lapais, nes tai ne lapai, o plunksnos, prie žalvarinio Junipero Serra. Turėtų būti kadugys, tad nusilaužtumei jo šaką su smulkutėmis, mėlynomis uogomis ir vėduotumei drauge su palme. Gruodžio mėnesį. Kadugio, tačiau, niekas nebežino, o džiną visi.

Džiną geria negras.

Džiną mėgsta ir vertina hillbillys.

Džiną gėrėme prie Barstyčių ir prie Hexegrund, dainuodami: — ...tai draugai išgerkim, bendrojo likimo...

Kokio gi ten bendrojo? Jei iš viso buvo kas nors, tai tik plikas, kaip vėjų ir darganų nuplikinti kaulai, geismas išsimušti iš savo baimės. Džinas tam puikiai pasitarnavo.

Prie San Fernando gruodžio septintą gebenės lipo sausa adobė siena isteriškai putodamosios violetinėmis kekėmis. Trūko kadugio prie žalvarinio Junipero. O pasiguosti galima, kad niekad jis čia neišaugs , kadangi niekas jo nepasodino ir jam per kaitri pietų saulė. Čia teįmanomas tik džinas. O "Margarita" vis dėlto tvarkoje. Kažin ar galima būtų šioje vietoje ją kuom nors *kitu pakeisti? Mantilijos ir baskinos*, gašlus kastanječių kleketavimas. El Paseo visada kai ką prasimano savo naudai.

San Fernando paliekamas, bet neužmirštamas, kaip pirmasis meilės nuotykis. Stiklas "Margaritos", tartum pabučiavimas mergaitės, atbridusios paplūdimio smėliu, kurios lūpos aptrauktos vandenyno druska. Bet kodėl čia ne Lolita, kurios jauną ir baltą, niekad saulės ir jokio žvilgsnio nepaliestą krūtinę, dengiamą jazminų ir nardų, taip pavydžiai siekėsi išsaugoti Lorca?

* * *

Avižėlės dygsta, avižėlės želia. Avižėlės jau sprindžiu susigavusios nuo žemės. Atjos Thom Mix su savo rančos bernais ir jas nuganys. Ne tiek nuganys, kiek išmins ir sutremps. Ir bus gaila žalių, skarotų avižėlių, avižėlių žalių.

Sužėlusių gruodyje ir sidabriniu žalumos sriautu užliejusių vakarines kalnų papėdes. Prie tų marių *nemariųjų. Iš kurių išlipusi mergaitė* atbrenda per smėlį basa, varvančiais ir betvarkiai išsidraikiusiais plaukais, kad tu ją pabučiuotum. Nespėjusi nusikalsti ir kvailutė, tartum pirmasis pasimatymas, niekad net nesužinojusi, kad jos kaitrios lūpos buvo apneštos vandenyno druska ir todėl bučinys, kaip gurkšnis iš "Margaritos" stiklinės.

Prie tų marių, prie tų nemariųjų mes gėrėme daniš-ką alų. Mes įrėžėme savo vardus tarp baisių kaktuso spyglių prie Santa Ines. Gruodžio septintą, ir slėnyje šilta kaip vasarą, ir danai savo kaimelyje sriūbčioja alų, nusibraukdami prakaitą nuo raudonų krūtinės gaurų. Vieniša juca, tartum pušelė šiaurės krašto skynime. Beliko tik trys savaitės. Lygiai trys savaitės beliko ir, lyg sakyte sakytų, jog paskubėtumei.

Prie marių, prie tų nemariųjų, toli, toli sekvojų miškai, raudonmedžių girios. Tu giruže, tu žalioji mano... Gitara suaižėja Baez rankose. Ji dainuoja Big Sur. Ji groja prie raudonmedžio lentos su išdegintais mitologiniais ženklais. Raudonmedžiu išgrįstas kelias, iškloti laiptai, raudonmedžio niekur nesigailėta, lyg tai būtų trečios rūšies medžiaga iš artimiausios lentpiūvės. Jos gitara dūzgia ir barška. Gitaros stygos suės jos pirštus. Jos plaukai, kaip naktis po delčios, užgriuvę pietietišką profilį ir ji, kaip niekas, panaši į laumę. Bet ji nežino to žodžio reikšmės, ir tuo geriau.

Beliko trys savaitės. Ir paskubėkime.

Santa Lucia įsikabinusi abiem rankom į statmeną, tamsiai rudų uolienų griūtį. Po jos prisnūdusi banga ritmingai įsiūbuoja žiburius. Pavargusiai ošia ir suduž-usi atslūgsta ramiu atodūsiu, nesibaigiančiame jūros vilkų lojimo akompanimente. Laikas iškeliauti. Masyvus desperato siluetas, pasidavęs priekin, paskubomis nueina kalnų gūbriais, Lucią nubraukdamas savo nedalingu šešėliu. Jis eina be garso, tik kojos išjudina žvyrą ir akmenėlius, pasileidžiančius žemyn ir sukeliančius mažas lavinas. Su kiekvienu žingsniu, su kiekvienu abejingu judesiu. Variniame dangaus ekrane, juodo tušo plunksnele sužymimi ženklai, kaip rimtame vieškelyje prakeliaujančiųjų orientacijai.

Prie tų marių, prie tų nemariųjų. Avižėlės susigavusios kaip avies garbana. Sekvojų girios įsapnuotos amžinu sniegu padengtų viršūnių fone. Tik trys savaitės. Mes paskubėkime.

Saulėleidis Topangos kanjone nurausvina akmenis nakčiai, tarytum ką tik ištrauktus iš laužo ugnies. Pirštai nebejautrūs vakaro vėsoje. Naktis verčia lapą po lapo. Palauk ir neskubėk! Lapai pilki ir prieblandoje sunkiai beįskaitomi.

* * *

Atakaitoje persikai varvina sakus. Skruzdėlės lipa kamienu aukštyn ir nuklimpsta iki pažastų. Dar toli iki vaisių įsirpimo, o jau skruzdėlės lipa ir lipa be jokios atvangos. Skamba varpai iš septynių varpinių. Jiems atsiliepia vienuolynų varpai ir varpeliai. Vidudienio džiaugsmas išskydęs kaip siūlas, kaip apnešiotas nerinys. Saulė pačiame zenite, gi po Lemonto gluosniais žalia sambrėška. Gluosnių sruogos žalio lietaus čiurkšlėmis nusileidžia iš viršūnių, susiliedamos su veja.

Žvakės liepsna pridengta delnu, kad neužpūstų vėjas. Jis pagauna gluosnius, kaip laivo bures ir užverčia atskleistos knygos lapus. Ir nebeaišku kur skaityta, ir nebeįmanoma sugrįžti į nutraukto pokalbio tašką. Vėjas, įsiūbuotas nelemtų vidudienio varpų. Mergaitės pareina su pilnais krepšeliais žemuogių. Jos išsitepusios veidus ir marškinius raudona uogų sultimi. Muselės klimpsta beviltiškai persikų sakuose. O, koks nuostabus gintaro gabalas bus po šimto tūkstančių metų!

Į veją suskrenda bitės. Ji geltona pienėmis, ir balta baltaisiais dobiliukais, ir apsalusi bičių niūniavime. Šešėlis krinta statmenai ant jos, lyg didelis vandenų paukštis išskėstais sparnais, tarytum kryžius, nemokšiškai ištatūruotas ant plačios jūreivio krūtinės.

Kam tų vidudienio varpų?

* * *

Jeigu jūs manęs labai pasigesite ir šauksite, aš atsiliepsiu.

* * *

(ji verta sutikimo išlaukta ir apmąstyta
užgriebianti skiltį laikraštyje
juodom tirštom raidėm
tad gero žodžio negailėkite
kaip jo nesigailėjote kadais
išlydint mano sielą jos kelionėn
į seno gluosnio stuobrį
į naktim ūbaujančią pelėdą)

* * *

Laikas pribrendęs kaip grūdas varpoje. Šmirinėdama pelė užgaus prinokusį šiaudą, ir grūdas pasisės į dirvą. Tropinis lietus nuplovė aikštes, ir šalutinės gatvės sublizgo ciniko šypsniu. Saulė, suvokdama laiką, kukliai pasitraukė už debesų. Taip visiems, net ir jai parankiau. Ir niekas neišdrįs pasakyti patetiškai, šiltai sunėrus rankas, kad buvo toks nuostabus ir viliojantis pasaulis. Jis nebuvo toks, tad kam reikėtų meluoti?

Gimtųjų pakrančių smėlio, inkrustuoto gintaro grūdais, pilna ir dalinga sauja pažiro neįžiebta monotoniško debesų pilkumo. Viena po kitos, viena po kitos, pilna sauja, pilnomis rieškučiomis, pro išskėstus pirštus, kaip doro ir išmintingo sėjėjo rankos į paruoštą dirvą. Vai, lyg jo būtų kupini aruodai, lyg jo kada nors nepritrūktų. Nuo marių anų, nemariųjų.

Taip sauja po saujos ir sauja po saujos, iš pilno, išgaubto delno, ir pro brandžiai sėjai išskėstus pirštus.

O atiduoti viską ir nieko nepalikti pasiliekantiems? Juk reikės.

LAISVIEJI IR PAVERGTIEJI

KELIŲ LAISVĖN BEIEŠKANT

Tikėjimas Vakarais

Užsieniuose atsidūrusių lietuvių visuomeninių institucijų perteklius nėra nei skirtingų pažiūrų į pamatines laisvinimo politikos sąvokas pasekmė nei tų pažiūrų priežastis. Nuomonių, tiesa, visada buvo daug, bet jos nesusikristalizuodavo į koncepcines alternatyvas įprastinei krypčiai. Nesutarimų priežastys buvo politinės veiklos struktūra ir politinės kovos metodai ir būdai.

Suglaustai: — pokario rezistencija rėmėsi Vakarais[1]) bendrai, o dar konkrečiau, nepriklausomybės atgavimas turėjo būti ginkluoto Rytų ir Vakarų konflikto pasėka. Bergždžia šiandien klausti, kaip ta pažiūra atsirado. Pakanka pastebėti, kad to meto tarptautinės politikos padėtį apibūdinančių požymių visuma ją padarė suprantama, pateisinama, beveik natūralia. Iš vienos pusės, pas mus nuo seno buvo daug tikėjimo Vakarų pagalba; iš kitos, tuoj prasidėjęs "šaltasis karas" ginkluoto susidūrimo galimybę laikė atitinkančia tikrovei.

Pradžioje tad problemos kaip ir nebūta. Bet ji atsirado ir ji tebėra. Pakartoju: pamatinė laisvinimo politikos sąvoka stovėjo ant dviejų ramsčių — tai tikėjimas Vakarų pagalba ir konflikto galimybė. Bet vienas ramstis ėmė ir išgriuvo: S.S.S.R. ir J.A.V. susidūrimas, kaip veiksnys laisvinimo politikos krypčiai nustatyti, jau nebeegzistuoja. Nebeegzistuoja, nes, viena, tai-

[1]) "Vakarai" čia teapima J. A. V. ir tuos vakarų Europos kraštus, iš kurių 19 ir 20 a. pavergtos tautos tikėjosi paramos.

kaus samouvio politika ima baigti "šaltąjį karą" ir, antra, radikaliai pakitęs visuotinio karo pobūdis sveiko proto žmogui nebeleidžia tokio karo laikyti veiksniu vienokios ar kitokios koncepcijos sudarymui. Taigi, beliko tik tikėjimas Vakarais. Pažiūrėkim tad, ko tas tikėjimas vertas, ko iš Vakarų galima laukti ir ko negalima.

Prieš nepriklausomybinis laikotarpis — šimtmetis, kada liberaliniai ir nacionalistiniai sąjūdžiai žadina žmones kovoms už laisvę ir nepriklausomybę Lenkijoj, Lietuvoj, Graikijoj, Vengrijoj ir kitur. Eilė tų sukilimų ir amerikiečių laikysena jų atžvilgiu leidžia pasidaryti pora išvadų. Pirma, amerikiečių tauta myli laisvę, nekenčia despotizmo. Ji turi tą savybę nuo pat savo atsiradimo dienos. Todėl nenuostabu, kad laisvės siekianti tauta paprastai sulaukia daug palankumo iš amerikiečių visuomenės. To palankumo pavyzdžių nestinga: Jeffersonui visada atrodė, kad Lenkijos pražūtis nemažiau svarbus įvykis negu Prancūzų revoliucija, o sukilimų malšinimas visada pablogindavo šiaip jau gerus rusų ir amerikiečių santykius; graikų sukilimą prieš turkus lydėjo pamokslai, kalbos, pokyliai, masiniai susirinkimai, poemos, rinkliavos, rezoliucijos Kongrese ir buvusio prezidento Madisono siūlymas Amerikai pasisakyti už Graikijos laisvę; nemaža entuziastų grupė buvo įsteigusi "Jaunosios Amerikos" sąjūdį aktyviai paremti Europos tautų išsilaisvinimo pastangas; vengrų sukilimo vadas Louis Kossuth buvo sutiktas šiame krašte (1851 m.), kaip joks kitas svetimšalis, išskyrus Lafayette. Išpopuliarėjo vengrų istorija, muzika, šokiai, vynas. Milžiniškos minios verkė, plojo ir šaukė be sustojimo 15 minučių, kada Kossuth kalbėjo. Palankumo pavyzdžių netrūksta: tiek šio krašto visuomenė, tiek vyriausybė turi daug simpatijų ir užuojautos nuskriaustiesiems. Tai viena išvada.

Antra išvada yra ta, kad kalbamas palankumas tik ir likdavo palankumu, t. y., moraline paspirtimi. Palankumas neprivesdavo prie vienokio ar kitokio pobūdžio intervencijos — tokios medžiaginės paramos, kuri turėtų regimo poveikio išsilaisvinimo pastangų įgyvendinimui. Pavyzdžių irgi nemaža: Kossuth iš Amerikos išvyko nelaimėjęs nieko konkretaus, graikų sukilėliai nesulaukė viešo pareiškimo iš J.A.V. vyriausybės, ir lenkų sukilėliai turėjo pasitenkinti vien tik užuojautos ir pasipiktinimo išreiškimu. Medžiaginės paramos nesulaukė nei 19 a. pradžioj sukilusios Pietų Amerikos tautos. Abeja tad būdinga amerikiečių laikysenai — ir palankumas laisvės siekiančioms tautoms ir noras nesikišti į senojo žemyno barnius.

Noras nesikišti yra tiek senas, kiek ir pats kraštas. Nevardinant jau praktiškų tokios laikysenos pliusų, noras nesikišti kyla iš šį kraštą kūrusiai imigracijai būdingų savybių,

būtent, iš dvasinio atsiribojimo nuo senosios Europos politinių ir religinių varžtų ir iš neretai jaučiamo moralinio pranašumo aplamai. Visa Monroe doktrina (1823 m.), pavyzdžiui, remiasi pagarbia, seno amžiaus sulaukusia ir dar taip neseniai paneigta nesikišimo politikos tradicija. O ta doktrina turėtų kelti rūpesčio ne tik Kubos premjerui Fidel Castro, bet ir mums. Nes prezidentas Monroe kalbėjo maždaug taip: jūs, europiečiai, nesikiškit į šio žemyno reikalus, o mes nesikišim į jūsų. Daug dalykų, žinoma, dėjos nuo to laiko, ir kalba apie Monroe doktrinos reikšmę turėtų būti atsargi. Bet pačią doktriną grindžiančios prielaidos tebėra mums aktualios. Juk taip neseniai prez. Kennedy rusams priminė, kad brovimasis į Amerikos žemyną nebus toleruojamas; tačiau, iš kitos pusės, jis taip pat jiems paaiškino, kad puikiai suprantąs ypatingus rusų interesus Rytų Europoj. Taigi, aš nekaišiosiu pagalių į tavo ratus, jeigu tu nekaišiosi į mano.

Tad dar kartą: nesvarstant siaurai nacionalinių šio krašto interesų, nuoširdus amerikiečių visuomenės palankumas laisvės siekiančioms tautoms susidėdavo vien tik iš moralinės paramos. Kas to nesuprasdavo ir laukdavo daugiau, tas nelšvengiamai nusivildavo. Tai vienas skyrelis iš tikėjimo Vakarais istorijos. Jis sugestijuoja, ko iš Vakarų galima tikėtis ir ko negalima.

Tarpkario dešimtmečiai. Pirma Vakarais buvo nusivilta, kada buvo nesulaukta pagalbos. Šį kartą Vakarai buvo kaltinami, kam daug žadėjo, o maža tęsėjo. Prancūzijos premjeras Georges Clemenceau yra išsireiškęs, kad Woodrow Wilson kalba, *kaip Kristus, o elgiasi, kaip Lloyd George. Ta priešingybė* tarp kalbos (utopijos) ir elgesio (praktiškų sumetimų) padeda suvokti tuos du taikos dešimtmečius.

Washingtone gimė mesijas, ir taika buvo jo taika. Jis rodė kelią į naują gyvenimą ir ragino tautas juo eiti. Rytų Europa yra visiškoj Vakarų įtakoj: savo išsilaisvinimą ji įrėmino tautų apsiprendimo principuose, žadėjo tvarkytis kaip galima demokratiškiau ir rengėsi naujam gyvenimui Tautų Sąjungoj, kur bus vaduojamasi teise ir teisingumu, o ne prievartos politika. Bet praėjo vos tik keleri metai, ir tikrovė pasivijo tą *naująjį pasaulį. Ir pasirodė, kad kilnūs principai*, viltys *ir* tikėjimas tėra viena Vakarų veido pusė. O yra ir kita. Pavadinkim ją įprastine: kas gaus ką, kada, už ką. Ir panašiai. "Politics as usual", sakytų amerikiečiai. Ir vėl apsivylimas Vakarais — jų skelbtomis tiesomis, tikslais ir naujomis priemonėmis. Man atrodo, kad Jonas Aleksa, beieškodamas lietuviškų gyvenimo kelių, gerai išsakė tą apsivylimą. Pasiklausykim jo skundo:

Vakarų "didžiųjų" politikų kalbose mes kadaise ieškojome didžių minčių ir tikrojo rūpesnio žmonijos reikalais. ...Dabar tik paskubomis pasiskaitome tas kalbas. Mes dabar beveik tikri esame, kad ten rasime arba oficialius ir nenuoširdžius pareiškimus apie "didžius principus", kuriais dangiau netikima ir kurie niekuomet neįvykdomi, arba demagogiją, arba formalų kokio nors blogio pateisinimą, arba, pagaliau, bejėgumo pasireiškimą... Jau dažnai mums keista ir koktu būna klausytis ne vien bliumų, stalinų ir hitlerių, bet įvairių hooverių, briandų, štrezemanų, mussolinių, lavalių etc. kalbų. O juk tai gabesnių šiandieninių politikų kalbos.

Taip rašė Jonas Aleksa prieš maždaug 30 metų. Galima eiti dar toliau: man atrodo, kad mūsų nacionalizmo laikotarpis (tautininkų valdymo laikai) galima suvokti kaip visiškas vakariečių prielaidų paneigimas ir toks pat užsimojimas paieškoti "lietuviškų" gyvenimo kelių. Nacionalizmo periodas tad — ir apsivylimas Vakarais ir nauja pradžia.

Teksto apačioj reikalinga jau paklausti, o kasgi "kaltas" dėl to pasitikėjimo Vakarais praradimo? Klausimas nemažos svarbos, nes tie nusivylimai Vakarais pas mus yra gana dažnas reiškinys. Atsakymo, paprastai, netekdavo ilgai laukti: iš mūsų pusės žiūrint, Vakarų kaltė buvo akivaizdi tiesa. Mes nebuvom linkę į tą klausimą gilintis, nes negi įrodinėsi savaime aiškius dalykus. Mes juk kilni ir taiką mylinti tauta; Vakarų politikai — stačiai veidmainiai ir tiek.

Nusivylimo Vakarais priežasties problema, tačiau, sudėtingesnė. Dalį kaltės tektų prisiimti ir sau. Tiesa, negali moralinės atsakomybės išvengti tauta, kuri, pasaulį pastūmėjusi naują vagą, pati ima ir dezertyruoja. Užuomina, žinoma, apie J. A. V. atsisakymą priklausyti Tautų Sąjungai. H. G. Wells yra sarkastiškai pastebėjęs, kad "kada tik Europa pasižiūri per Atlantą, norėdama pamatyti Amerikos erelį, ji išvysta tiktai strauso uodegą".

Daug kaltės, tačiau, ir mumyse. Ir daugiausia todėl, kad neįžiūrėjom skirtumo tarp siekimo ir tikrovės. Kalta mūsų ribota erudicija, kuri siekimą palaikė tikrove, kuri ir dabar dažnai nesugeba permanyti, kas esminga ir kas paviršutiniška. (Kas skaito Naujienas, be abejo pastebėjo, kokion ekstazėn pateko to laikraščio redaktoriai, kada dr. P. Grigaitis gavo kvietimą atsilankyti į eilinį redaktorių priėmimą Washingtone. "Laimėjimą" apskelbė didelių raidžių antraštė, o pats kviečiamasis buvo įrėmintas centrinėj vietoj. Ir visa tai atsitiko ne mėgėjų rately, o daug patirties turinčio politiko redakcijoj. Tokios vadovybės tai mums reikia saugotis, nes čia panašu į tą neregį, kuris vedė aklą).

Pokario metai. Antrasis pasaulinis karas buvo nelaimių viršūnė. Dingo Lietuvos ir kitų kraštų nepriklausomybė; sugriuvo ant naujų teisės, teisingumo ir moralės pamatų statytas tarptautinis gyvenimas. Tačiau karo griuvėsiai žadėjo prisikėlimą, ir viltis vėl ėjo iš Vakarų. Dar ir šiandien atsimenam Atlanto chartą (1941 m.), Jungtinių Tautų deklaraciją (1942 m.), alijantų nutarimą steigti naują pasaulinę organizaciją taikai patikrinti (1943 m.) ir taip toliau — iki Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos imtinai. Akys tad krypo į Vakarus. Kaip pradžioje pastebėta, vilties pagrindas buvo dvejopas: tikėjimas Vakarų pagalba ir konflikto su rusais galimybė. (Atkreiptinas dėmesys į tą dvylipumą. Tikėjimas Vakarais yra vienas dalykas; konflikto galimybė — kitas. Konflikto galimybė buvo rusų, ne Vakarų, politikos padarinys. Komunizmas buvo bandoma užtvenkti, kur jis peržengė "padorumo" ribas, kaip Korėjoj. Karinės ofenzyvos už laisvę nebuvo niekur). Konflikto nejvyko, ir mes likom tik su vakariečių chartomis ir deklaracijomis. Mūsų atrama — tik bendri tautų laisvės ir žmogaus teisių principai. Bet čia ir visa bėda — ir nebenauja: tų idealų branginimas mums užtikrina daug palankumo iš vakariečių pusės, bet jis visiškai nežada ryžtingesnės akcijos mūsų naudai. Palankumo mums reikia, bet jo negana; Lietuvos laisvei būtina ryžtingesnė akcija, bet to Vakarai mums duoti negali. Ir kuo didesnės viltys efektingos medžiaginės paramos iš Vakarų, tuo didesnis nusivylimas; kuo didesnis pasitikėjimas Vakarais, tuo didesnė strateginė klaida kelyje į Lietuvos laisvę. Ir šį kartą jau nebedovanotina klaida. Anglosaksams yra būdingas "merkantilistinis" priėjimas prie dalykų — kelias, kuris skiria daug svarbos prekybiniams išskaičiavimams, nuolaidoms, skirtumų derinimui, kompromisams. Toks elgesio būdas nežiūri į derybas tarp priešiškų stovyklų kaip į kokį "susirėmimą"; jis greičiau tėra mėginimas pagerinti padėtį abišalių nuolaidų priemonėmis. Kas varto **The New York Times** puslapius, mato, kaip panašus galvojimas yra įsišaknijęs amerikiečiuose. Apie tokį būdą galima pasakyti daug ką teigiamo. Jis tikrai rodo aukštesnę kultūros pakopą, negu švaistymasis kardais ar dar sveikatai pavojingesnėmis priemonėmis. Tačiau negalima tų bruožų nepaisyti, kada svarstomas klausimas, ko mes galim tikėtis iš Vakarų. Nes jeigu dažnai amerikiečiai šitaip žiūri į pirmaeilių klausimų išsprendimą, tai ką ir jau bekalbėti apie *mažesnės svarbos* dalykus, kaip pavergtųjų tautų nepriklausomybės atstatymą.

Vylimasis Vakarais yra nedovanotina klaida dar ir todėl, kad nesuprasti Vakarų mentaliteto jau nebegalima: per ilgai čia gyvenam ir per daug žinom, kad tų dalykų neišmanytume.

Teisintis buvo galima devynioliktajame šimtmety, gal dar 1918 m., bet ne šiandien. Reikalinga, pavyzdžiui, žinoti, kad J. A. V. mėgsta savo tautinių interesų gynimą suidealinti. Slypi nuomonė, kad kažkas netvarkoj kovoti tik už savo tautinius reikalus. *Na*, ir prasideda *idealizacija: tautiniai interesai* pradedama sieti su principais ir šūkiais, kurie jau siekia visuotinio pripažinimo. Nebuvo gana amerikiečiams stoti karan 1917 m., kad pašalintų vokiečių grėsmę šiaurės Atlante. Ne! — būtinai reikėjo "padaryti pasaulį saugų demokratijai", padaryti galą karams iš viso. Tautiniai interesai pavirto į moralinius nuostatus. Ir kada Woodrow Wilson paskelbė savo keturiolika taikos punktų, kuriuos kiti praminė įsakymais, ne vienas pastebėjo, kad net pats ponas Dievas tedavė dešimt.

Panašus dvasios pagavimas pasikartojo ir antrojo pasaulinio karo metu. J. A. V. saugumas atsidūrė pavojuj. Bet negi dabar imsi ir eisi karan vien tik dėl tų nacionalinių interesų! Reikia juk kokio nors idealo, kuris pateisintų pasiaukojimą, paskatintų žmones visuose kraštuose griebtis ginklo. Toks idealas susirado — tai tobulesnio ateities pasaulio paveikslas. Taip, pavyzdžiui, valstybės sekretorius Cordell Hull, sugrįžęs iš 1943 m. konferencijos Maskvoje, reiškė viltį, kad pokarinis pasaulis bus visiškai kitoks: be įtakos sferų, be jėgų pusiausvyros politikos, be tų visų kitų priemonių, kurių pagalba nelaimingoj praeity tautos stengėsi patikrinti savo saugumą. Visa tai nebepasikartos, manė daugelis Vakarų valstybininkų.

Kas iš viso to seka? Nėra čia užuominos, kad tie lūkesčiai, principai, chartos ir deklaracijos tebuvo tušti žodžiai. Visiškai ne. *Idėjiniai pradmenys ir praktiškoji politika susijungia* vienon visumon. Ta visuma tad turi dvi puses, ir mes visumos nesuprasim, jei tematysim jos vieną pusę. Moraliniai nuostatai dar nenusako visumos esmės. Tiesa, ginkluotų susidūrimų metu paprastai iškeliami pasiaukojimą įprasminą idealai, ir tai ypač ryšku amerikiečiuos. Bet norint nustatyti tikslesnę laisvinimo politikos kryptį, tai reikalinga permanyti.

Kas daryti?

Tad štai kur esam: — Vakarai mums duoda, ir, gal būt, ir toliau duos, moralinės paramos. Šiandien nėra pagrindo laukti ko nors daugiau. Moralinė pagalba mums reikalinga, bet jos negana. Iš tos nesudėtingos tikrovės išplaukia ir dabartiniai uždaviniai: viena, neprarasti tos moralinės paramos ir, antra, ieškoti kitų kelių laisvėn. Abeja yra svarbu. Todėl, tikėjimo Vakarais nuakcentavimas (t. y., naujų strateginių posūkių galimybės) neneigia iš J. A. V. *ateinančios moralinės pa-*

ramos svarbos. Lietuvos okupacijos nepripažinimas, pastangos pajudinti Lietuvos laisvės klausimą Kongreso rezoliucijų būdu, pavergtų tautų savaitės, piniginė parama visokiems politiniams veiksmams, Lietuvos vardo paminėjimas respublikonų partijos programoj[2])—visi tie dalykai be abejo reikšmingi. Tik reikalinga į juos žiūrėti blaiviai: visi jie sutelpa moralinės paramos sąvokon. Tai svarbios pagalbinės priemonės.

Toks tad vienas uždavinys — neprarasti moralinės paramos. O kas toliau? Kas turėtų būti mūsų dėmesio centre? Bandydamas tą klausimą atsakyti, tepabrėšiu, ką teko pasakyti anksčiau: — "griežtos laikysenos nebuvimas iš JAV-bių pusės ir įvykių raida 'socialistiniame pasauly' veda prie vienos, vis daugiau ir daugiau pagrindo įgaunančios išvados — Lietuvos išsilaisvinimas priklauso ne tiek nuo Vakarų laikysenos (jei toje laikysenoje atmetėme tvirtą akciją), kiek nuo visos įvykių raidos pačioje Sovietų Rusijoje ir pavergtuose kraštuose. Žodžiu, išsilaisvinimas gali greičiau pareiti nuo to, kas vyksta pavergtuose kraštuose, o ne laisvajame pasauly". Taip man išsilaisvinimo galimybės atrodė 1957 m., kada buvo proga jas pasvarstyti spaudoje, panašiai man jos atrodo ir dabar. Tenka tik pridurti, kad kadangi rytinė Europa šiandien yra komunistinio pasaulio dalis, Lietuvos ateitis yra glaudžiai susijusi su to pasaulio vystymusi. Dėl tos priežasties rumunų kelionė Kinijon mums svarbesnė už lietuvių išvyką Washingtonan; Maurer pasimatymas su prancūzų pareigūnais svarbesnis už Audėno pasimatymą Valstybės Departamente; Stalino mirtis reikšmingesnė negu Eisenhowerio laimėjimas; mums daugiau naudos iš Lenkijos sukilimo, negu respublikonų "laisvinimo politikos".

Rytų Europą mums šiandien reikia stebėti su didesniu dėmesiu, negu anksčiau. Dar taip neseniai Rytų Europa buvo sustingusi rusų priežiūroj. Šiandien, tačiau, palaipsniškas kitimas ne tik galimas, bet jis vyksta. Jis išsprendžia ir šio momento prioriteto klausimą: mes turime dalyvauti to kitimo eigoje. O ko mes sieksim? Mes stengsimės Pabaltijį "išjungti" iš Sovietų Sąjungos ir jį "sugrąžinti" Rytų Europai — t.y., jį padaryti priimlų Rytų Europą keičiančiai evoliucijai. Tokia tad pirmenybių skalė.

---

2) Respublikonų programa atkreipia dėmesį dar vienu atžvilgiu. Nėra pagrindo manyti, kad vyraujanti šio krašto pažiūra į tolimesnius išsivystymus būtų palanki Sovietų Sąjungos suskaldymo minčiai ir galimybei. Priešingai, vienos ir nedalios Rusijos idėja yra artima šio krašto psichinių ypatybių pobūdžiui ir jo politikai. Bet štai, pasisakydami už įvairių Sovietų Sąjungoj esančių tautų laisvę, respublikonai ima abejoti ta "generaline linija".

Ne mano reikalas daryti visiškai tikslias ir apibrėžtas išvadas, ne man pateikti su smulkmenomis konkrečius pasiūlymus. Tai padarys tie, kurie dirbs politinį darbą ir pritars panašioms tezėms. Tik pora dalykų reikėtų užsiminti. Atkreipus didesnį dėmesį į Rytų Europą, nebetikslinga išeivijos politinę vadovybę laikyti J.A.V. Sudarytą į vieningą politinį junginį vertėtų iškeldinti Europon. Pagrindo tam būtų:

(1) Aplamai protingas nusistatymas būti kaip galima arčiau Lietuvos.

(2) Mūsų politika ir jos vairininkai J.A.V. ima ir pritrūksta nepriklausomybės. Tik žiūrėk, Washingtone kas nors gauna slogą — ir Chicaga arba Clevelandas jau čiaudo. Tik atkreipkim dėmesį į tą uolumą, kokiu Clevelando **Dirva** šaržuoja Kubos Fidel Castro. Jei ne kiekvienam numery, tai kas antram. Lyg Castro būtų mūsų nesėkmių versmė, lyg pasodinus Manuel Ray mums išaustų laisvės rytas! Kyla klausimas, ar taip būtų, jei **Dirva** būtų leidžiama Londone ar Paryžiuje. Be abejo, kad ne. O čia **Dirvos** redaktoriaus paklusnumas Washingtonui nemažesnis už Ulbrichto paklusnumą Maskvai. Nekeliamas klausimas, naudinga tai ar ne. Pabrėžtina tik, kad nevalia atsisakyti nepriklausomybės. Dargi reikia būti pasiruošus už ją mokėti didelę kainą.

(3) Šioks toks atokumas nuo J.A.V. vadovybės mums parankesnis negu perdaug akivaizdi bičiulystė. Atvira priklausomybė nuo šio krašto vyriausybės gali nereikalingai apsunkinti mūsų santykius su mažiau angažuotų tautų atstovais.

(4) Pagaliau, politinės vadovybės išvietinimas simbolizuotų mūsų nepasitenkinimą J.A.V. užsienio politika — laikysena, kuri iki šiol pavergtųjų laisvės bylos neiškėlė net Jungtinių Tautų organizacijoj.

Paminėtinas ir dar vienas dalykas — tai paaštrėjusi politinė padėtis rusų ir kinų santykiuose. Pokario pasaulio supoliarizavimas į komunistinį ir antikomunistinį bloką pagelbėjo Azijos ir Afrikos tautoms išsikovoti nepriklausomybę ir išlikti savarankiškomis valstybėmis. Šiandien panašūs dalykai dedasi ir ko*munistiniame pasauly: nesantaika tarp kinų ir rusų (taigi, to* pasaulio supoliarizavimas) yra Rytų Europos laisvėjimą įgalinanti aplinkybė. Ta kova dėl įtakos yra mums naudinga; ir todėl bet kokia didesnio pobūdžio antikiniška akcija mums nepakeliui. Su aziatais prieš Maskvą bendravo istorinė Lietuva; su aziatais *pabendrauti gali* tekti ir *mums*. Abiejų interesai sutapo tada, panašumų gali atsirasti ir dabar. Kinijos iššūkis Rusijai laisvina Rytų Europą; o sąmoningos tautinės bendruomenės, kaip Lietuva, gali pavirsti priemone, kurios pagalba Sovietų Sąjunga bus ardoma iš vidaus.

Ką žada antikolonializmas?

Paskutinė šių svarstymų dalis yra klausimas, kaip žiūrėti į antikolonialinį sąjūdį? Mano pažiūra pareina nuo Rytų Europai skiriamos reikšmės ir nuo paties antikolonialinio sąjūdžio pobūdžio. O pažiūra tokia: savo svarba antikolonializmas neprilygsta išsivystymams komunistiniame pasauly; tačiau, kaip ir Vakarų palankumas, jis tebėra stipri pagalbinė jėga. Nereikia tan frontan sutelkti visų savo jėgų, bet taip pat nevertėtų jo visiškai apleisti.

Kodėl antikolonializmas tik antraeilės reikšmės dalykas? Tai apsprendžia kelios aplinkybės. Visų pirma, negalima visuotinių ir griežtų politikos principų ("tautų apsisprendimo teisės", "antikolonializmo") atskirti nuo juos formavusios aplinkos. Visuotinės idėjos paprastai randasi sąveikoje su valstybių interesais. Štai, kad ir tautų apsisprendimo teisė. Jos gimimo data ir vieta, tur būt, bus 1856 m. Paryžiaus kongresas, kada, sprendžiant Rytų Europos problemas, buvo nutarta atsižvelgti ir į moldavų bei valachų pageidavimus. Leninui ta "teisė" tebuvo priemonė rusų autokratijai susprogdinti. O Wilsonas irgi nevengė jos panaudoti alijantų propagandos įrankiu. Tie pavyzdžiai sako, kad panašaus pobūdžio idėjos eina drauge su tautiniais interesais.

Toliau. Reikalinga atsiminti, kad nepriklausomybę išsikovojusios tautos tolimesnė ištikimybė jos išsilaisvinimą pagrindusiai idėjai (tautų apsisprendimo teisei) neseka iš jos ankstyvesnio atsidavimo tai idėjai. Tolimesnė ištikimybė taip pat didele dalimi pareina nuo to, kas tai valstybei tuo momentu naudinga ar nenaudinga. Pavyzdžių netrūksta. Praeito šimtmečio vidury Europos žemyno nacionalistai skelbė daug kilnių dalykų: jie žadėjo gerbti atskiro žmogaus ir kitų tautų teises. Bet tai buvo tada, kada kova už laisvę dar buvo nelaimėta. O kada pergalė buvo pasiekta, kada pavergtos ar susiskaldžiusios tautos pasidarė nepriklausomos ir suvienytos valstybės, buvo jau kitaip: aukšti idealai teko derinti su momento reikalavimais. Ir jau visa dėjos pagal principą — kiekviena tauta pati sau, o Dievas mums visiems. Arba vėl, jeigu atsiversim komunizmo istoriją, pamatysim, kokia gyva buvo pasaulinės revoliucijos mintis pirmaisiais bolševizmo metais. Kada J.A.V. vyriausybė atsiuntė sveikinimą komunistinei vyriausybei, rusai atsidėkojo viešų atsišaukimu į Amerikos darbininkiją, raginančiu ją sukilti kovai prieš kapitalistinius išnaudotojus. Bet vos tik praėjo keleri metai, ir buvo jau kitaip. Pasaulinė revoliucija atsidūrė ant lentynos, o studentai jau turėjo susipažinti su kita mintimi — "socializmu viename krašte". O toliau dar gražiau: kalbama, kad kiekvienas kraštas gali eiti socializman, kaip tik jam patinka.

O ką gi moko nepriklausomos Lietuvos kelias? Lietuva juk irgi kėlės tautų apsiprendimo teisės poveiky. Bet keista: tauta su valstybingumo praeitimi, "išlaisvinta" nuo rytuose valdytų žemių, paženklinta pusantro šimto metų trukusios priespaudos (taigi, "kolonizuota", kalbant suprantamesne kalba), neturėjo jokio "komplekso". Santykiai su ją anksčiau kolonizavusia Rusija buvo sunormalinti.Dar daugiau, jie buvo atžymėti "tradicinio draugingumo" tarp Lietuvos ir S. S. S. R. Tad tenka pakartoti: tolimesnis išsilaisvinusios tautos atsidavimas išsilaisvinimo eigą pateisinusiai idėjai yra didele dalimi sąlygojamas jos momento politikos reikalavimų. Kad ir perkeltine prasme, bet tinka britų posakis: nėra nuolatinių draugų, nėra nuolatinių priešų; nuolatiniai tėra interesai.

Iškeltina ir kita aplinkybė. Visuotinių idėjų įgyvendinimą paprastai apsprendžia tai, ką galima pavadinti objektyviąja tikrove. 1856 metų precedentas buvo padarytas todėl, kad to norėjo Paryžiaus kongresas, t.y., Europos didieji. Rytų Europos išsivadavimas 1918 m. būtinai sietinas su trijų imperijų žlugimu. Arba vėl. Dar taip neseniai Lietuva bandė "apsispręsti" už savarankišką gyvenimą partizaninio karo būdu. Dar taip neseniai tą patį darė vengrai. Bet aplinkybės buvo nepalankios, ir tai buvo nesėkmės laidas. Kas pasikliauja vien tik idėjos galia, tas daug kuo rizikuoja. Ir laiminga ta tauta, kurios politinė išmintis suderina visuotinę idėją su jos realizavimuisi palankiomis sąlygomis.

Kas pasakyta apie tautų apsisprendimo teisę, tinka ir antikolonializmui. Galima netgi manyti, kad antikolonializmas tėra kita apsisprendimo teisės rūšis — jos pritaikymas kitoniškai aplinkai ir, ko gero, tiktai tai aplinkai. Tik stebėkim, kaip sunku antikolonializmą galutinai suuniversalinti, t. y., jį atskirti nuo politinės bei buitinės Afrikos ir Azijos tautų visumos ir pajungti pavergtos Rytų Europos interesams. Antikolonializmas nėra suinteresuotas, jis nėra savaimingas. Ta idėja įprasmina Afrikos ir Azijos tautų renesansą ir ji kol kas yra jų tarnyboj. Antikolonializmo turinys — būtent, kratymasis nuo karinių blokų, socialinės ir ūkinės gerovės pirmumas prieš politines "šaltojo karo" problemas, pasižadėjimas padaryti galą imperializmui — didele dalimi atspindi tų tautų siekimus. Toliau: toms kylančioms tautoms Sovietų Sąjungos politika rodo daug palankumo ir teikia daug medžiaginės paramos. Tai vėl priežastis, kuri apsunkina antikolonializmo suvisuotinimą. Visiškas Afrikos ir Azijos tautų politikos nuoseklumas (antikolonializmo suvisuotinimas) per brangiai kainuotų—jis privestų prie idėjos ir valstybinių interesų skyrybų. O argi galima to laukti? Sovietų Sąjunga buvo reikalinga Afrikos ir Azijos išsivadavimo sąlyga, nemažiau reikalinga

už J.A.V. Tiesa, tai buvo vakar. Šiandien kiek kitaip: iškilo Kinija su naujais pavojais ir naujomis galimybėmis, o ir pati išsilaisvinimo eiga eina prie galo. Bet visa tai dar neduoda jokio pagrindo manyti, kad rusų ir afro-aziatų interesų priešingumo intensyvinimas (ko reikalautų antikolonializmo suvisuotinimas) staiga imtų ir pasidarytų pastariesiems išganingas.

Afrikos ir Azijos tautų išsilaisvinimo procesui einant prie galo, antikolonializmo visuotinumas ir nuoseklumas greičiausiai ims nykti. Tarpkario Lietuvos ir S. S. S. R. draugiškų santykių pavyzdys gali būti pamokomas: saugumo reikalavimai, ūkinė nauda, vidaus politikos nepastovumas, regionaliniai saitai gali priversti išsivadavusias tautas surasti modus vivendi su buvsiais šeimininkais ir apskritai vengti rizikingų žingsnių. Pavyzdžių ima atsirasti: Alžerija, Indija, Kongas ir t.t.

Sunku tad antikolonializmo principą pakreipti Lietuvos labui, padaryti jį visuotinį. O jei ir būtų pasisekę tai padaryti, vistiek sąlygos laisvei laimėti daug metų buvo nepalankios. Tos sąlygos dabar keičiasi, bet naujų galimybių svarstymas jau nebūtinai jungtinas su antikolonializmu.

Y.

KULTŪRINIAI RŪPESČIAI

RAŠYTOJAS EGZILYJE

1964 m. vasario 21 d. kreipėmės į dvidešimt vieną lietuviškosios išeivijos rašytoją, kviesdami dalyvauti **Metmenų** anketoje, turinčioje tikslą iškristalizuoti intymesnį, "vidinį" žvilgsnį į mūsų literatūrinio gyvenimo egzilyje visumą. Jo reikšmingumo išbandymui kvietėme pasisakyti šiuo klausimu:

— *Jeigu turėtumėte šiandien galimybę, vienintelę savo gyvenime, laisvai kalbėti dabartinės Lietuvos studentams apie mūsų egzilyje vykstantį literatūrinį judėjimą, prileidžiant, kad klausytojai nieko apie jį nežino, bet yra persunkti noru sužinoti "visą tiesą", — ką pasakytumėte savo atvirame, nieko, kas esmiškai reikalinga pasakyti, nenutylinčiame įvade į egzilio literatūrinės kūrybos (ir ją nešančių žmonių) pasaulio realybę?*

Žemiau spausdiname visus prisiųstuosius atsakymus. Atskirai spausdinamas Algirdo Landsbergio "Priedas prie įvado į egzilo rašytojo kūrybos pasaulį" irgi buvo prisiųstas atsakymu šiai anketai.

Laimės svetur mes jau seniai nebesiilgime

Jurgis Janavičius: Gyvendamas atokiai nuo mūsų išeiviljoj vykstančio literatūrinio judėjimo ir nepalaikydamas nei glaudesnių santykių nei intensyvesnės korespondencijos su tame judėjime dalyvaujančiais, atsakyti į Jūsų anketos klausimą, neįsivėlęs į išeivijoj pasirodžiusių knygų surašinėjimą, deja, plačiau negaliu. Laikau tik, jog, sykį išnešę sveiką kailį iš gaisrais apsuptų namų, *mes atsidūrėme padėty, kurioje žmogus šioj*

žemėj jau daug kartų yra buvęs, kuri niekam ne paslaptis ir, kurioje būdamas, žmogus niekad netylėjo. Netylim, atseit, ir mes. Ir, reikia pasakyti, kad rašyt ir kalbėt mums emigracijoj visai neblogai sekasi; laimės svetur nei viešai nei slaptai mes jau seniai nebesiilgime. O tėviškė Lietuva: verbotene Frucht, wie der Lorbeer, ist aber / Am meisten das Vaterland. Die aber kost' / Ein jeder zuletzt. (Hoelderlin).

Ir laisvė yra našta

Vytautas Janavičius: Turėdamas tokią vienkartinę progą pasikalbėti su Lietuvos studentais, tepasakyčiau, kad egzilinė literatūra yra niekas kitas, kaip nepriklausomybės laikais pradėtos tradicijos tąsa. Tame esanti visa jos reikšmė lietuvių tautos ateičiai, tuo pačiu apibrėžiamos ir jos ribos.

Priešingai Lietuvoje likusiesiems, kurie dėl mums visiems žinomų priežasčių turėjo nutilti karui besibaigiant, išvažiavę turėjo galimybės savo pradėtąjį darbą tęsti ir užbaigti. Egzilinių autorių daugumas buvo žinomi dar Lietuvoje. Naujieji tik šitų atėjūnų dėka turėjo galimybę prakalbėti. Prieš karą arba dar prieš pirmąjį karą emigravę išvažiavo visai kitų motyvų stumiami, jų tematika ir interesai buvo riboti ir niekad nesudarė dirvos literatūrai tikrąja to žodžio prasme.

Šitas Lietuvoje pradėtas, tenai užsimezgęs ar emigrantų galvosenoje turįs šaknis darbas yra ir bus didelės svarbos lietuvių tautai.

Antra vertus, nevienas mūsų rašytojų nustojo savo ankstyvesnio lygio egzilyje. Asmeniškas subrendimas dažnu atveju neišsireiškė kūrybine branda, priešingai, vėlyvesnė kūryba tarsi demaskuoja autorių ir jo kultūrinį foną, meta šešėlį ant ankstyvesnės, rodos, taip daug prižadančios kūrybos. Yra, nors ir mažai, subrendimo ir kūrybinės, formalios jėgos akumuliacijos pavyzdžių. Ypatingai tai pritaikintina poezijai, jau visuomet buvusiai lietuvių stiprybei.

Aš pasistatyčiau sau uždaviniu ir pareiga Lietuvos studentams pasakyti, kad vakarų pasaulio laisvė nėra visas mūsų problemas išsprendžiąs faktorius. Laisvė turi būti išauginta, kad taptų palaiminta, vaisius nešanti. Literatūra neįmanoma be istorijos, be pergyventos, įsisąmonintos tragedijos. Gyvendami įsitikinime, kad tik kiti mums laisvę gali atimti, lygiai, kaip ir ją grąžinti, mes daromės neatsakomingi. Šito įsisąmoninimo trūksta tiek Vakaruose, tiek Rytuose dirbantiems lietuviams. Rytuose laisvė atimta, Vakaruose ji suteikta. Abiem atvejais negalima kalbėti apie Libertas Lituanorum. Kalbėdami apie Vakarus, mes tegalime pasakyti, kad naudojamės, ir dažnai pikt-

naudojame, čia surastąja. Kalbėdami apie Rytus, tikriausiai, negalėtumėm pasakyti, kad padarėme viską, jog likučiai būtų visiems prieinami. Vakarietis lietuvis, neprasilenkdamas su teisybe, tur būt negalėtų tvirtinti, kad pašalinus amerikietį, anglą ar australą policininką lietuviškas žodis tebebūtų laisvas. Nepriklausomybės laikais įgyta patirtis tepatvirtintų tą liūdną tiesą. Tarp laisvojo ir pavergtojo iš esmės tėra vienas skirtumas: pirmasis sau pats užsimeta naštą, antrajam ji užmetama. Egzilio lietuvis to nėra supratęs, ir tai neišvengiamai turi atsiliepti literatūroje. Ir laisvė yra našta, ne tik vergystė. Klausimas, kuri sunkesnė.

Mano įvado į egzilinę literatūrą akcentas būtų šis: mes gavome laisvę iš svetimų rankų ir ji neatnešė vaisių, tebūnie tai empirinis įrodymas, kad niekas kitas, tik mes patys sau laisvę išsikovosime. Paskutiniojo žodžio aš nenaudočiau. Perdaug jis nusitrynęs, apčiupinėtas, suklastotas... Vietoje jo reikia sakyti — įgyvendinsime, užauginsime.

Netiesa, kad negalima kurti ir be namų

Marius Katiliškis: Tokiu atveju norėtųsi paklausti, ar jauni draugai studentai yra ką nors girdėję apie... na, o gal net ir skaitę, sakysim, Jono Kossu-Aleksandravičiaus "Imago mortis" ir Bernardo Brazdžionio "Amžiną žydą"? Tai tik tam, kad pasitikrinus, ar jau taip tikrai po Žemaitės ir Maironio nieko nebuvo? Manytume, kad buvo ir mes neplūduriavome it beorėje erdvėje, neatsimušdami savo galūnėmis į ką nors, kaip į butelio stiklines vidaus sienas. Jeigu sakysite, kad ne, tai gal geriau taip ir palikti. Vienok, ką Jūs galite nesunkiai išsiaiškinti, jog keleta metų prieš Jūsų gimimo datą, net tokia, Jums labai gerai pažįstama Salomėja Neris, skundėsi, kad: ... Pavasaris žemę jau veda, o mane kas ves?... — atvirai, nesislapstydama, barstydamosi patikimomis ašaromis. Mes tikrai patikėjome, kad taip. Mes ilgėjomės, nes laikai atitiko mūsų nuotaikoms. Mes buvome jauni, kas, žinoma joks privalumas, bet ir nebegalėjome be savo intymaus ilgesio išsakymo apsieiti. Mes todėl ir netikime, kad Jums užtektų Jūsų neramių metų jausmui išreikšti tokių žodžių: —

...Ne rūtelę mėtą laisto,
Klaules šeria mergina...

Klaules pašerti reikia. Klaulė jau tokis prijaukintas žvėris, su baisiu polinkiu veistis ir užtvindyti žemę. Klaulininkystė ne Jūsų išradimas. Mūsų laikais buvo rimtai svarstoma, kaip sumažinti pašaro normas, kad šitas naudingas galvijas neužgožtų

mūsų pačių. Kiaulė, kiek mums žinoma, visiškai abejinga poemoms ir dailyraščiui.

Lygiai kaip laukų orė ir sėja, derliaus sutraukimas į klojimus ir klėtis, namų ir fabrikų statyba, gyvenimas ir darbas juose, laimė gyventi po vienokia valdžia, ir prakeiksmas po kitokia — taipgi neįeina, mūsų manymu, į literatūrą. Todėl būrelis šitaipos galvojančių ir pasirinko nežinios kelią. Jie neišėjo ko nors naujo ieškoti ir knaisiotis, o greičiau palaikyti tai, kas vykusiai pavaryta.

Tą atmintiną keturiasdešimt ketvirtųjų vasarą, apleisdamas savo gimtinę, žuvo poetas Vytautas Mačernis, palikdamas "Vizijas" ir "Sonetus". Jis mirė Jūsų metuose, ir jo nuostolio mes dar nemokame aptarti. Apeinant šį faktą, iš viso nebebūtų prasmės kalbėti. Nes tai buvo jo, ir eilės jo amžininkų šuolis į literatūrą, suprantamą ir tariamą didžiąja raide. Atsistojimas ant realios ir tvirtos pakopos.

V. Hugo, A. Mickevičius, T. Mann, V. Blasco-Ibanez, B. Brecht ir daugelis kitų atliko savo geriausius darbus tremtyje. Tokių reiškinių, tur būt, neįmanoma ir nuo Jūsų nuslėpti, tik gal savaip perteikiant ir pasidarant sau naudos. Taigi, jie davė, ką turėjo ir galėjo duoti savo kraštui, ko nebūtų galėję padaryti, pasilikę teroro ir prievartos rankose. Egzilės, tačiau, mes nelaikome kažkokia išskirtina būkle nemirtingiems kūriniams atsirasti, imant domėn kaip paskatą tėvynės ilgesį ir nostalgiją. Tai greičiau bėdos priebėga be jokio pasirinkimo. Vargo ir skurdo buveinė ištikimiesiems savo minčiai ir žodžiui. Tam žodžiui, dėl kurio ritosi galvos ir kalėjimai lūžo. Atsisakymas viso, kas surišta su namais ir jų teikiamais privalumais bei patogumais. Todėl egzilas varganas ir paniekintas, bet didelis savo nepritekliuje ir praradime, kurių didžiausias bus bene tas, kad jo knygos negali pasiekti krašto, knygos, parašytos sava kalba ir skirtos broliui, gyvenančiam namie. Mūsų egzilė ypatinga tuomi, kad esame aklinai užsklęsti nuo savųjų.

Bet netiesa, kad negalima kurti ir be namų. Atmetus visokias nostalgijas ir prisiminus tik tą, kas tiesiogiai mus saisto, daroma ir padaroma kai kas. Ir padaroma tai, ko nebūtų galima namie — užrišta ir užčiaupta burna. Rašytojas, nesusigundęs riebiu jovalu valdžios įrengtame lovyje, pasirinkęs išeivio kelią, tenkinąsis dažnai juodadarbio rankomis užsidirbta duona, žinojo, ką daręs. Rašytojas čia ir išliko tokiu, kai namie jis būtų visiškas niekas, negalėdamas kalbėti, ką nori. Retas įvykis kultūriniame gyvenime ne vien mūsų tautos, bet ir visumoje, kad saujelė išklydusių kažin kur, sugebėjo atlikti žymiai daugiau, negu visi likusieji pilname sąstate ir branduolyje. Tai visko pateisinimas ir išrišimas. Ir svarbiausia, jog mes tikime, kad

čia rašytasis žodis kada nors, o gal ir netrukus, sugrįš namo — ten, kam jis priklauso ir kam skiriamas.

Dar ji atkakliai stengiasi būti

Zina Katiliškienė: Esu beveik tikra, kad, tokiai galimybei atsiradus, atsisakyčiau ja pasinaudoti, kaip tik dėl to, kad kaip anketoje pažymėta, *šitoji proga būtų "vienintelė mano gyvenime"*, ir kad klausytojai (tegul ir trokštantys išgirsti visą tiesą) nieko nebūtų girdėję apie lietuvių literatūrinį gyvenimą egzilėje. Žinau, kad tokiu atveju nesugebėčiau kalbėti be tam tikro kiekio propagandos, ir kadangi tokiu priėjimu prie literatūros esu pasibiaurėjusi iki šleikštumo (gal daugiau nei verta prisiskaičiau "tarybinės literatūros"), tai argi, kalbėdama panašiai, nebūčiau nenuoširdi ne tik pačiai literatūrai, bet ir aniems, kurie klausytųsi mano žodžių, pagaliau ir pati sau? Ar galėčiau išvengti pagundos, kalbėdama apie lietuvių literatūrą egzilėje, nesuminėti *vien tik teigiamybių (tokia vienintele proga!)*, turėdama slaptą viltį ir pasiteisinimą, kad kada nors neigiamybės pačios išryškės, kai šitoji mūsų literatūra sugrįš savo kraštan?

Ir ką pagaliau, aniems klausytojams, reikštų čia gyvenančiųjų rašytojų vardai arba jų kūrybos nagrinėjimas, jeigu jie nieko negirdėjo, nieko neskaitė? Beliktų kalbėjimas bendrybėmis ir kontrastų palyginimais su jų skaitoma ir jiems pažįstama literatūra. Todėl esu beveik tikra, kad, tokiai galimybei atsiradus, atsisakyčiau jos. Sakau, beveik tikra, nes juk niekada žmogus nežinai, kuriuo metu tave sugriebs "sentimentalioji valanda" ir tokią valandą noras pasakyti, kad yra tokia lietuvių literatūra egzilėje, kad ji gyva, greičiausiai nugalėtų tokios kalbos beprasmiškumo žinojimą. Prileidžiant, kad taip galėtų atsitikti, tenorėčiau padėti du tašku:

1. kad lietuvis rašytojas egzilėje nėra kažkoks beviltiškai apgailėtinas sutvėrimas, kaip jis bandomas pavaizduoti gimtajame krašte, arba kaip neretai, visu aštrumu iškylant jo dvilypiam gyvenimui, jis sau pats atrodo. Vis dar tebetikiu, jog nebūtina, tikrai nebūtina, gyventi savajame krašte, kad galėtumei kurti. Nebūtinas tiesioginis, išviršinis priklausomumas savo tautai, nebūtinas pajautimas saugumo ir tikrumo, kurį suteikia gimtoji žemė. Kad ir netekęs to, kas jam priklauso prigimimo ar paveldėjimo keliu, lietuvis rašytojas egzilėje gyvas savo kūryba, įrodymų turime pakankamai. Gal net daugiau, nei jų reikėtų. Trys, gal teisingiau, keturios rašytojų kartos gyvena (arba visai neseniai dar tebegyveno) egzilėje ir kuria. Dalis jų čia ir subrendo, dalis tik pradėjo augti čia, tarpe jų ir anie, kurie gražiai išgyveno savo jaunystę ir dar po jos gerą dešimtį

metų, gimtajame krašte, niekados, bent jau viešumai, nebandydami rašyti. O kiek ir kas yra duodama egzilio rašytojo, kiek ir kas išliks, parodys laiko atstumas, įvertins kiti.

Tegul ir skaudu, kad turi prisipažinti, bet tikrai nebūtina gyventi gimtojoje žemėje, jog galėtumėm rašyti. Ir jeigu būtų galima, grubiai tariant, palyginti egzilo rašytojo pralaimėjimus su jo laimėjimais (aišku, nepaliečiant visų sentimentų ir pasikeitusios padėties kasdieniniame gyvenime), *man atrodo*, jog laimėjimai, jeigu ir nevisuomet yra, tai galėtų būti didesni. Jei klystu, esu klaidinama pavyzdžių, kuriuos turiu prieš save. Ir jeigu daugelio, egzilėje gyvenančių rašytojų pralaimėjimas yra didesnis už laimėjimą, tai, atmetus ne nuo jų pačių priklausančią išsakymo jėgą, pirmoji ir gal pagrindinė priežastis, mano supratimu, yra šitoji, kad:

2. ne vienas jų rašydamas jaučia didesnę atsakomybę prieš paliktąjį kraštą ir tautą, nei prieš pačią literatūrą. Ne retu atveju jis aklinai užsidaro savo atsineštiniame pasaulyje, atkakliai bandydamas išsakyti jo grožį ir nepakeičiamumą. Ir, šitų perdėtų pastangų dėka, šitas pasaulis jo kūriniuose ima panašėti į knygoje įdėtą ir sudžiovintą diemedžio šakelę, neužmirštuolę *ir t.t. Jis nenori prisipažinti, kad nesvarbu*, ką ir kiek atsinešei, jeigu tai bus aklinai užsklęsta, neišstatyta kad ir kaip svetimiems žmonėms, svetimai saulei, svetimam lietui ir vėjui — žodžiu: gyvenimui, tai užtrokš, nuvys ir sudžius. Perdėtas atsakomybės pajautimas, perdėtai išpuoselėtas ilgesys viskam, kas "sava", susmulkina iki koktaus kraštutinumo aną laisvą žodį, laisvą apsisprendimą ir nepaniekintą žmogų, prieš kurių išprievartavimą ir sunaikinimą protestuodami išėjo egzilėn ne tik lietuviai rašytojai, bet ir didelė jų tautos dalis.

Šitie ir būtų du pagrindiniai išėjimo taškai, kuriuos, pasi*taikius anam fantastiškam sutapimui: galimybei laisvai* kalbėti dabar savajame krašte ir neatsispyrimas pagundai išsiplepėti, būtų galima žymiai praplėsti, išvedant takus ir takelius, sudarant tam tikrą judėjimo tinklą, ir pagaliau padedant akligatvį žyminčią iškabą, kad: Yra egzilėje lietuvių literatūra, ir svarbiausia — ji stengiasi būti. Dar ji atkakliai stengiasi būti. Ir dažnai ji pasigėrėtinai gyva. Nesvarbu, kaip begalvotume: daug, ar per mažai yra duodama.

Tačiau ar toks apgraibinis, tegu ir labiau praplėstas pasikalbėjimas nebus didesne dalim tik aiškinimasis su savim arba su savaisiais čia? Todėl nuoširdžiai džiaugiuosi, kad tai tik žaidimas, kad šitoji "vienintelė galimybė" niekados neperbėgs skersai mano kelio, kad lietuvių egzilės literatūra, kada nors sugrįžusi savo kraštan, savo tauton, galės kalbėti pati už save, be nuotaikingų paaiškinimų.

Nebūdami atviri patys sau, kaip galime būti atviri kitiems?

Algimantas Mackus: Vienintelė tokia galimybė gyvenime, — sakote hipotetine, o gal ir visiškai neįmanoma situacija pagrįstame anketos klausime. Jeigu tai padėtų apčiuopti pačią esmę ir iššaukti nieko nenutylintį atvirumą, kodėl proga būtinai turėtų būti reali?

Tačiau ir hipotetinės situacijos pagalba siekiant atvirumo (nebesiteirauju, ar atvirumui pasiekti iš tikro būta reikalo iš čia persikelti į ten), tenka klausti reliatyvių, bet visdėlto gana realių klausimų: kiek ir kur yra toji vienintelė galimybė — valanda ar diena, vieša ar uždara auditorija? Ir nėra tai santvarkų priešingumo ar asmeninio saugumo impulso padiktuoti politinio pamušalo klausimai. Ar būtų atvira ir teisinga tvirtinti, kad vienu ir kitu atveju viena ir ta pačia tonacija išsakytum "visą tiesą", neatsižvelgdamas tiesos išsakymo laiko ir vietos? Visur ir visuomet atvirumui reikia specifinės akustikos. Šnekėti ir nežinoti, ar tokios akustikos esama, reiškia kažkur su atvirumu prasilenkti.

Anketos klausime nurodytos galimybės vieninteliškumas padėtį dar labiau supainioja: vienintelė galimybė nėra idealiausia "visai tiesai" išdėstyti, pakloti, o gal ir išspiauti, kaip slegiančią ir pūvančią naštą nutrenkti pirmon pasitaikiuson atmatų dėžėn. Atvirumas reikalingas daugelio galimybių — tarp jų ir tam tikro progų skaičiaus atvirumo negacijai ar priešingybei, nes kaip kitaip, jei ne buvusiu uždarumu ir neatvirumu patvirtinsi esamą atvirumą?

Kas iš tikrųjų yra toji vienintelė galimybė gyvenime? — Juk tai niekas kita, kaip paskutinė galimybė prieš mirtį. Ar žinau, kaip ją išnaudosiu? Čia ir būtų pats atviriausias, pats tiesiogiškiausias atsakymas.

Tačiau tikrasis anketos klausimas — gal tai toji tarp eilučių palikta užuomina, išryškėjanti paskutiniuose klausimo žodžiuose. Ar nenorėjote pasisakymo apie literatūrinę kūrybą egzilėje ir egzilo rašytojo situaciją? Jau dvidešimt metų gyvenam egzilėj, bet egzilės dar nesame užčiuopę. Tad ir persikėlimas į anapus, kaip anksčiau užsiminiau, iš tiesų nebūtinas. Mums dar patiems reikalinga pirminė atvirumo stadija, kas ji bebūtų. Mums dar nėra reikalo gilesniam atvirumui pasiekti keltis pas dabartinės Lietuvos studentus (kodėl, pavyzdžiui, ne rašytojus?). Mes dar tebesame nesuvokimo šešėlyje, mes dar atkakliai ginamės visą egzilės realybę galinčio perskrosti ieties aštrumo spindulio. Mūsų egzilė tebėra naivi, melodramatiška. Nebūdami atviri patys sau, kaip galime būti atviri kitiems? Šioji anketa turėjo būti paskutinė iš visos serijos egzilinės

literaturos klausimo anketų — klausimas paskutiniam, giliausiai pasąmonėn nugramzdintam atvirumo lašui išsunkti. Tai turėjo būti alkoholiko lašai. Toli gražu, egzilės alkoholikai dar nesam. Ir jei atsiras tokių, kurie galėtų jais būti, jie nebemokės nei lietuviškai rašyti, nei lietuviškai išgerti. Kai ištautėjama, egzilės problemos nebelieka. Tuomet kitos problemos iškyla ir laukia atsakymų nebe gimtąja kalba.

Kokia yra toji egzilo rašytojo pasaulio realybė? Pirmoji mintis atsakymui dvilypė, bet gana paprasta: tautinei literatūrai, vienu ir maždaug tuo pačiu identifikuojamam literatūrinės kūrybos blokui pakenčiamai egzistuoti, o tuo labiau tarpti, nėra skaudesnės ir labiau pragaištingos realybės už egzilę. Tačiau egzilinę literatūrą suprantant, kaip atskirų tai pačiai tautinei grupei priklausančių rašytojų ir jų darbų sumą, apibendrinimas nėra nei tikslus, nei vykęs; išdalindami visumą individualiais jos komponentais, prieinam liaudiškos išminties — "kaip pasiklosi, taip ir išmiegosi". Ji vienodai tinka tiek gyvenimui namuose, tiek gyvenimui svetur. Individualiai egzilo rašytojo paklausti, ar egzilė — palaima ar prakeikimas, būtų realu; klausti to paties en bloc — lietuvių literatūros egzilėj — būtų naivu. Tėra tik vienas galimas atsakymas, ir tam anketos nereikia.

Egzilinio pasaulio realybė nėra kažkas nuo mūsų pačių visiškai nepriklausančio. Vieni, kur jie bebūtų, net ir savam krašte, bus egzilai, kiti — ir svetur gyvendami nebus nenamuos. Marius Katiliškis nebus egzilas tik savo t ė v i š k ė j, Henrikas Radauskas tik savo t ė v i š k ė j bus visiškas egzilas.

Pašaukimas egzilei, platesne prasme tariant, glūdi kiekviename rašto ir bendrai kūrybos žmoguje — šalia mirties traukos esama ir nemažesnės egzilės traukos: jeigu jo neištremia pašalinės jėgos, jis pats save ištremia ir gyvena nuolatinėj intensyvioj egzilėj. Kai jinai paantrinama žmogiškosios egzilės ir kai šis egzilės kvadratas sąmoningai nesuvokiamas, mirties trauka nustebia įgimtąją gravitariją į egzilę, ir toks rašytojas miršta praeityje. Ir sunku nemirti praeityje tam, kuris neišaugo kosmopolitinėj tradicijoj, kuriam tautiškumą, beveik kaip vienintelę moraliai dorą žmogiško ir kūrybinio išsisakymo galimybę, kalte kalė į galvą nuo pat pradžios mokyklos suolo savo tautai patriotizmą, o kitoms įtarumą, kartais net neapykantą, skiepiję vadovėliai. Kai ką egzilė išlaisvino iš neapykantos ghetto.

Tai ir bus vienas iš nedaugelio egzilės pozityvių rezultatų. Antraip, gal būtų lengva įsinarplioti ir į tam tikros mūsų visuomenės dalies metamą neapykantos tinklą, t.y. pastangas neapykanta pakeisti iš esmės taurią laisvės kovą. Yra egzilėj ir dalis autentiškos, neišraunamos neapykantos, bet vien tik

neapykanta reaguoti į egzilę — pražūtinga. Net ir egzilėje literatūra neprivalo jokių literatūrai pašalinių tikslų. Tačiau literatūros amžius išeivijoj nebus pratęstas, jeigu rašytojas nesuvoks, kad svarbiau yra skelbti ir matyti tai, kas egzilėje blogo, o ne tai, kas išliks gero. Rašytojas negali būti nejautrus ir mūsų visuomenėje augančiai, pasitraukimo iš Lietuvos prasmei priešingaujančiai tendencijai puoselėti tam tikras, po tariamai kovinga patriotizmo skraiste pristatomas, mccarthy'nio atspalvio nuotaikas.

Čia ir iškyla demokratinio gyvenimo tradicijos stoka egzilės masėj, pasitraukusioj iš brutalia ir svetima jėga primestos nelaisvės; čia išnyra ir dalis tosios realybės, kurioje gyvena iš savos visuomenės nepasitraukęs lietuvis egzilas rašytojas, ir šią realybę aštriausiai jaučia prie daugiau ar mažiau autokratinio klimato nepripratusieji — jų amžius neleido priprast! — egzilinės literatūros žmonės. Jų egzilės išgyvenimas, papildytas nurodyta kontradikcija, tik iš paviršiaus žiūrint, mažiau skaudus, ir jie, jaunesnieji, o ne atvirkščiai, yra labiau priartėję rašytojo egzilo. Fizinė egzilė tėra tik viena, ir ne pati esmingiausia, egzilės dalis. Ne visa už Lietuvos ribų kuriama literatūra priklauso literatūrai egzilėj. Kol neturėsim bent labiau apčiuopiamo skaičiaus svetima kalba rašančiųjų savų rašytojų (atitikmuo labiau Conradas, ne Brechtas), klausimas, ar iš viso esama lietuvių egzilinės literatūros ir rašytojų egzilų, bus aktualus ir pakartotinai iškeltinas.

Mūsų, galima tarti, masinė egzilė laikosi dantimis įsikandusi (tinka tai ir didžiajai mūsų literatūros daliai) tęstinumo bei ryšio su praeitimi tiek, kad visa, kas būtų įmanoma bent iš išorės pavadinti egzilės suvokimo pastangomis, bendrai imant, tėra pavargėlių ir elgetų rauda, kupina sentimento ir savęs gailesčio, užveriančių visus įmanomus plyšius į tragedijos katarsio siekiančią sąmoningą ir drąsią egzilę, žinančią savo hubris ir savo likimą.

Bet gal geriau pavargusiojo terba ir lazda, negu nieko? Juo mažesnė kultūra, juo labiau jai pavojinga egzilė. Gal tuomet *geriau nerizikuoti? Gal geriau nemėginti pavargusiojo terbos* ir lazdos ir savęs gailesčio atsikratyti? Gal geriau pasilikti toje Sorento tradicijoj, kuria persunktos ir lituanistinės mokyklos — neva būsimieji lietuvių literatūros egzilėje skaitytojai.

Neišugdęs sentimento,
nesiverši į Sorento.
Jūros bangos šnera šnera —
"Prie Dubysos buvo gera!"

Štai ir beveik visas egzilės smūgis!

Ar truputį ne juokinga apie visa tai šnekėti, kada egzilėje gyvenąs lietuvis rašytojas nuolatos susiduria su duonos ir druskos klausimu? Tai yra su faktu, jog laikas, kada nebeteksime ir paskutiniųjų lietuviškosios knygos skaitytojų, nebėra už kalnų. Šioje tai vietoje gal egzilė ir bus deramai įkūnyta. Taip savaime, neplanuotai, tik laikui iš pašalio diriguojant. Tam sąžiningam ir skrupulingam maestro. Rašytojas be skaitytojo, o po to — rašytojas be kalbos. Čia kuriamai literatūrai išeiti egzilėn iš tiesų dar esama visai gerų galimybių.

Tai vienas dalykas, kurį, žinau, tikrai pasakyčiau, jeigu anketoj nurodyta hipotetinė situacija taptų reali. Tai ir būtų šiuo metu gal aktualiausioji ir akivaizdžiausioji egzilinės literatūrinės kūrybos realybė.

Išsakęs šią aiškią realybę, rezerve palikčiau mažą laiko nuotolį keliems klausimams: ar dabartinės Lietuvos rašytojas turi teisę savam krašte pasiduoti egzilės pašaukimo traukai, ar jisai, dabartinės Lietuvos rašytojas, turi teisę suabejoti, kad **dievas**, toji iš mirties neišvengiamumo kilusi didžioji kūrybos tema, iš tikrųjų yra **dievas**? (To paties paklausčiau ir ten, kur **Dievas** privalo būti **Dievas**). Jeigu jie į abu klausimus neatsakytų t a i p, savo ruožtu Euripido Jokastai irgi neatsakyčiau *taip*, kaip jai atsakė Polynikas: "Ką tai reiškia netekti gimtojo krašto? Ar tai katastrofa? Visiška katastrofa, blogesnė gyvenime, negu žodyje".

Menui kurti pagrindinė sąlyga yra absoliuti laisvė

Henrikas Radauskas: Gerbiamieji, kadangi laikas labai ribotas (iki milicijos atvykimo beliko vargu daugiau kaip penkios minutės), mano pranešimas bus trumpas. *Prašau nesidžiaugti*, kai kelsiu mūsų tremties literatūros trūkumus, o kantriai palaukti pabaigos.

Lietuvių tremties literatūra turi visą eilę rimtų negalavimų: visų pirma — tai meniško įforminimo trūkumas, žalio sentimento ar "kilnių idėjų" (*seniai pergromuluotų laikraščiuose* ar žurnaluose) ar anekdotinių istorijų teikimas skaitytojui vietoj literatūros kūrinių. Savaime suprantama, kad tokiuose "kūriniuose" kalba (kaip išraiškos priemonė) ir stilius yra žemiau bet kurios kritikos. Tuščiažodžiavimas, žodžio svorio ir reikšmės nejutimas, popierinės gėlytės pražysta čia *gražiausiais* žiedais. Tokia "literatūra" iš dalies klesti dėl geros literatūrinės kritikos trūkumo. Kritika negali sukurti naujų talentų, bet gali veikti literatūrą, iš dalies eliminuodama rašančias menkystas ir auklėdama skaitytojo skonį.

Nepaprastai išpūstas Lietuvių *Rašytojų Draugijos narių* skaičius, literatūriniai konkursai ir premijos, kurias dažnai da-

lina jury komisijos, sudarytos iš "savų žmonių" ir "literatūrą studijavusių" poniučių, irgi neprisideda prie tremties literatūros klestėjimo.

Literatūra yra menas, o kiekvienam menui kurti pagrindinė sąlyga yra absoliuti laisvė. Tos sąlygos lietuvių literatūrai Vakaruose netrūksta. Jei ryšio nutraukimas su kraštu rašytojui yra didelis minusas, tai susipažinimas su užsienio menu ir idėjomis nemažai prisideda prie jo horizontų praplėtimo. Ginčai, kilę dėl kai kurių rašytojų moralinės ar intelektinės platformos ar dėl jų meninių pažiūrų rodo tremties literatūros gyvybingumą, priešiniąsi stagnacijai. Toj mažoj literatūroj būta visokių srovių, — nuo grynojo meno šalininkų ir realistų iki egzistencializmo ir siurrealizmo imtinai, ir nedidelė grupė talentingų rašytojų yra davusi knygų, kurios, man atrodo, išliks. Tas knygas sukūrė dvasia, o ne mašina, griebianti medžiagą nuo konvejerio ir metanti atgal ant konvejerio gatavą produktą — knygą.

Tremty savotiška paguoda yra mintis, kad čia net ir grafomanai skirtingi. O diktatūroj visi "pryšakiniai" rašytojai panašūs vienas į kitą ir, savo ruožtu, jie visi panašūs į grafomanus. Nes ten jiems visiems ir formą ir turinį diktuoja vienintelis, visose srityse — nuo kiaulių auginimo iki poezijos — neklaidingas autoritetas, — o kaip jį bepavadintume: asmenybės kulto reikalaujančiu vadu ar partija — pergalių organizatore, — tai jau visai nesvarbu. Ekonominės pergalės organizuojamos taip, kad kraštas mirtų badu, jei priešai nepristatytų jam kviečių. Laikas parodys, ar ateity nereikės tokių pat importų ir kultūros srityje. Tačiau menkus kviečius ir menką literatūrą auginą diktatoriai gali guostis viena mintimi: dvasinis badas paprastai minių pakeliamas daug lengviau negu fizinis, o kartais jų visai nepastebimas.

PRIEDAS PRIE ĮVADO Į EGZILIO RAŠYTOJO KŪRYBOS PASAULĮ

(Žemėlapiai, kelrodžiai, nuotraukos, eksponatai, etc.)

1. Vakaro lange, permatomas Antano Škėmos atspindys ant Brooklyno klasikinės architektūros — liūdnalangės suodinos sienos, kurios dienlnis biaurumas temstant įgauna geometrinio grožio. Škėmos lūpos nusišypso:

> „Aš buvau pasiryžęs rašyt realistiškai. Pavaizdavau realistinį arklį. Bet, staiga, jis pakėlė kanopą ir nusišluostė ašarą..."

2. Alfonso Nykos - Niliūno poezijos topografija. Gimtieji namai moline asla ir nykios platumos; spalvomis liepsnojąs Vakarų kultūros gobelenas; Inferno. (Paradiso — nėra.)

3. Žemėlapis girtais kontūrais, kaip viduramžiuose. Didžiulė Lietuva su nostalgijos prerijomis, vešlia flora, romia fauna. Slibinai aplinkui ją. Modernios technologijos plotai, primenąNew Yorko pasaulinę parodą. Slibinai aplinkui juos. Prie žinomo pasaulio ribų gausūs plakatai, iškabos: Atsargiai! Finis Terrae! Niekas! Nada! Slibinai jo pakrašty.

4. Kolektyvinio pasąmonio encefalograma. Tebevirpąs senosios lietuviškos pasaulėjautos atsiminimas: sandara tarp žmogaus ir gamtos, kosminė vienybė, tapatybė su augalija. (Diagnozė kampely: "Niekad pilnai nebėpajus tos vienybės, niekad nenustos jos ieškojęs.")

5. Garsinio filmo juostelė. Rašytojas pliaže, Naujoje Anglijoje, po lietuviško pikniko. Kaip atpažint lietuviškus kūnus? (Savotiškas išbalimas, savitas venų išsiplėtimas kojose, būdingas kuprinimasis, istorijos įtaka jų poilsio pozai?). Lietuviški žodžiai sumirga ir vėl išnyksta kylančiam rūke ir angliškų žodžių ošime. Jis stengiasi atsekt juos kaip peteliškes. Paskutinis vaizdas: motina veda vaiką į vandenį. Žodžiai: "Vanduo, geras vanduo..." Vaiko atsakymas dingsta tirštėjančiame rūke.

6. Kelių romanų rentgeno nuotrauka. Ryškus egzilio ir moderniosios literatūros plėmas. Chronologinės įvykių sekos ir veikėjų vienalytiškumo išblukimas. Fantastinio ir satyrinio elemento plitimas. Metaforinė struktūra, asociatyvinė galvosena, žvilgsniai praeitin.

7. Balsas girdėtas naktį: "Mano atsineštasai pasaulis nuolat nyksta. Mano kalba vis labiau skursta. Kas yra man rašymas? Mano siaurėjančios bendruomenės temperatūros palaikymas, pasakų sekimas, estetinis žaidimas? O gal egzistencinis aktas — kūrimas savarankios buities, kuriai gresia suirutė? Ar rašytojas gali pabėgt nuo savo laiko? Gal mano paskirtis yra atsigręžt veidu į Nieką ir priešpastatyt jam žodį?"

8. Balsas girdėtas kitą naktį: "Mano atsineštasai pasaulis nuolat nyksta. Mano kalba vis labiau skursta. Kas yra man rašymas? Svetimų madų vaikymasis, pasidavimas aplinkai, knaisiojimasis asmeninėse bėdose? Rašymas man yra lietuviškųjų vertybių išsaugojimas — nuo aplinkos, nuo laiko suirutės. Lietuviškosios vertybės yra anapus laiko. Mano paskirtis yra tų vertybių puoselėjimas lietuvių rašytojų ir skaitytojų būrelyje, nusigręžus nuo laiko ir aplinkos miražų."

9. "Lietuvybės" sąvokos egzilio literatūrinėje kritikoje cheminė analizė. Miesčioniškos sąvokos ir vertybės, iš dalies paveldėtos iš carinės Rusijos — 30%. Platoniškai užfiksuota Grožio

ir Gėrio estetika — 30%. Sintetinių čiobrelių ir rūtų mišinys — 30%. Tikrosios lietuvybės deimantas — 10%.

10. Kelrodis: iš gamtovaizdžio į psichę. Greitis: egzilyje dvigubai spartesnis.

11. Iš ilgo sąrašo pasiūlymų egzilio funkcijai apibūdinti: PRIETILTIS. LABORATORIJA. ŠALDYTUVAS. SUVENYRŲ SPINTA.

12. Nuotrauka šešėlio, nutystančio ant egzilio literatūros: Don Kichotas.

13. Ištrauka iš laiško: "... Taip, mūsų skaitytojų būrelis nuolat mažėja. Bet aš nenustoju rašęs, nes aš galvoju apie jaunimą Lietuvoje, kuris kada nors galės skaityti mūsų knygas."

Algirdas Landsbergis

DR. M. GIMBUTIENĖS KNYGAI APIE BALTUS

PASIRODŽIUS

Marija Gimbutas, **The Balts**, New York: Frederick A. Praeger, 1963, 286 psl. in 8°, su 79 nuotraukomis, 47 piešiniais ir 11 žemėlapių. Iš serijos Ancient Peoples and Places, vyr. red. Glyn Daniel. Kaina dol. 6.95.

Tyrinėjimų padėtis

Baltų proistorė, palyginti, yra pakankamai aptyrinėta. Bene geriausiai ištirta prūsų, lietuvių ir latvių prosenovė, mažiausiai — rytinių baltų sritys. Betyrinėjant vakarinių baltų (prūsų) proistorę daugiausia yra nusipelnę O. Tishleris, A. Bezzenbergeris, E. F. Peiseris, G. Bujackas, B. Ehrlichas, W. Gaerte, C. Engelis, W. La Baume, L. Kilianas, O. Kleemannas ir kt. Be daugelio studijinių darbų ar straipsnių, kur nagrinėta įvairios atskirų laikotarpių problemos, ypač išskirtini šie sąvadinio pobūdžio darbai apie vakarinius baltus: W. Gaerte, **Urgeschichte von Ostpreussen**, Koenigsberg Pr. 1929; C. Engel, **Vorgeschichte der altpreussischen Staemme. Untersuchungen über Siedlungsstaetigkeit und Kulturgruppen in vorgeschichtlichen Ostpreussen**, Koenigsberg Pr. 1935; C. Engel und W. La Baume, **Kulturen und Voelker der Frühzeit im Preussenlande**, Koenigsberg Pr. 1937; K. Kilian, **Haffküstenkultur und Ursprung der Balten**, Bonn 1955. Iš suvestinių Lietuvos proistorę liečiančių darbų, neskaitant daugelio kasinėjimų apyskaitų ir specialių darbų atskirais klausimais (T. Daugirdo, A. A. Spicyno, V. Nagevičiaus, P. Tarasenkos, J. Puzino, M. Gimbutienės, P. Kulikausko, R. Volkaitės-Kulikauskienės, R. Jablonskytės-Rimantienės, A. Tautkevičius ir kt.), tenka priminti šiuos stambesnius darbus: J. Puzino, **Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys**, Kaunas 1938; M. Alseikaitės - Gimbutienės, **Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit**, Tübingen 1946; P. Kulikausko, R. Kulikauskienės ir A. Tautavičiaus, **Lietuvos archeologijos bruožai**, Vilnius 1961. Latvių proistorės tyrinėjimuose daugiausia yra nusipelnę F. Balodis, H. Moora, E. Šturms, V. Ginters, E. Šnore ir kt. Prie reikšmingesnių apžvalginių darbų priskirtini: F. Balodžio redaguota **Latvijas archaiologija**, Riga 1926; E. Sturms, **Die aeltere Bronzezeit im Ostbaltikum** (apima ir viso Rytų Pabaltijo žalvario amž. radinius), 1936; H. Moora, **Die Eisenzeit in Lettland I 1929, II 1938**. Paskutiniuoju metu daug naujos šviesos sūduvių kultūron įnešė lenkų proistorikų (J. Antoniewicz, M. Kaczynski, J. Okulicz, J. Jaskanis ir kt.) kasinėjimai Suvalkų srityje. Mažiausiai ligi šiol tyrinėtos anksčiau rytinių baltų gyventos sritys dabartinėje Gudijoje ir vakarinės

Rusijos žemėse. Iš tų didžiulių plotų maža teturime sistemingai ištirtos ir etniškai įvertintos medžiagos.

Išsamesnės apžvalgos apie baltų kilmę, jų kultūrą bei išplitimą anglų kalba ligi šiol nėra buvę. Dr. M. Gimbutienė pirmoji ėmėsi pagal turimą archeologinę, kalbinę ir iš dalies istorinę medžiagą atkurti baltų ir jų kultūros vaizdą. Tat trumpai susipažinkime su M. Gimbutienės iškeltomis problemomis.

Kalbiniai ir istoriniai duomenys

Autorė savo įžangoje nupiešusi gyvenamojo ploto kraštovaizdį su būdingomis etnografinėmis savybėmis ir davusi trumputę archeologinių tyrinėjimų apžvalgą, pirmajame skyriuje sustoja ties kalbiniais ir istoriniais duomenimis, prie kurių proistorikai paprastai prisiriša imdamiesi nagrinėti vienos ar kitos tautos archeologinę medžiagą, beieškant jų gyvenamųjų sodybų ir net protėvynės. Po to jau stebimas kultūros tolydumas nuo kiek galint ankstyvesnių proistorinių laikų, iki pat istorinių laikų pradžios. Tat šiame knygos skyriuje autorė ir apžvelgia kalbotyros bei istorijos pasiektus rezultatus, ypač baltų gyvenamųjų ribų klausimu. Baltai, t. y. lietuvių, latvių ir apie 1700 m. išnykusių prūsų protėviai, yra buvę indoeuropiečių kilmės, tačiau tos tautos vardas nėra paliūdytas nė kalbinių, nei istorinių šaltinių. Kalbininkai 1843 m. pasiūlė prūsiškai, lietuviškai, latviškai, kuršiškai, žiemgališkai ir sėliškai kalbančioms tautoms bei atskiroms kiltims pavadinti dirbtinį "baltų" vardą, sudarytą pagal lotynišką Baltijos jūros pavadinimą — Mare Balticum. Mūsų kalbininkas K. Būga tą protautę vadino "aisčiais" pagal romėnų istoriko Tacito veikale Germania (98 m. po Kr.) minimas gentes Aestiorum, gyvenusias rytiniame Baltijos pakraštyje. Tuo vardu Tacitas greičiausiai bus tevadinęs vakarinius baltus-prūsus. Yra išlikusių aisčių vardui ir giminingų vietovardžių, pvz. lietuviai Baltijos įlanką Frisches Haff vadina Aismarėmis (anglosaksų keliauninkas tą įlanką vadina Estmere, Eastmere), yra žinomas ir upelis Aista Marijampolės bei Vilkaviškio aps. (autorė klaidingai mini to vardo upę vakarinėje Lietuvoje). Tačiau K. Būgos teiktas terminas aisčiai neprigijo, todėl dabar mokslinėje literatūroje laikomasi baltų vardo. Toliau M. Gimbutienė sumini, kada ir kur atskiros baltų kiltys ir tautos iškyla istorijos švieson. Ji teigia, kad anksčiausiai rašto šaltiniuose pasirodę baltai, greičiausiai rytiniai baltai, esą V a. pr. Kr. Herodoto minimi neurai, gyvenę maždaug istorinėje Podolėje ir Volinijoje. Deja, neurų tautybės klausimas dar nėra galutinai išspręstas. Tiesa, latvių kalbin. P. Smitas ir suomių kalbininkas V. Kiparskis buvo linkę neurus laikyti baltais, tačiau žymus slavis-

tas M. Vasmeris laikė juos slavais (plg. M. Vasmer, **Die alten Bevoelkerungsverhaeltnisse Russland im Lichte der Sprachforschung, Berlin 1941**, psl. 14), o lenkų kalbininkas T. Lehr-Splawinskis neurus laiko prašlavais, toliausiai gyvenusius į pietų rytus (T. Lehr - Spławinski, **O pochodzeniu i praojczyznie slowian**, 1946, psl. 13—14). Todėl neurų baltiškumas dar palieka neįrodytas. Toliau iš eilės neabejotinai iškyla apie 100-78 m. po Kr. graikų geografo ir astronomo Klaudijaus Ptolemėjo geografijoje galindai ir sūduviai ar sūdynai. VII a. skandinavų sagose minimi kuršiai (Cori, Chori). Prūsų vardas (Bruzi) aptinkamas IX a. viduryje vad. Bavarų Geografo raštuose. Apie 965 m. ir arabų pirklys iš Ispanijos Ibrahim-ibn-Jakūb mini prūsus (Brūs arba Burūs). 870 m. skandinavų šaltiniuose pasirodo žiemgaliai, XI a. jau susiduriame su lietuviais ir latgaliais, o 1058 ir 1147 m. rusų metraščiai sumini baltų atplaišą galindus (goljad), gyvenusius į vakarus nuo Maskvos. Pagaliau XIV a. pradžioje (1326) Petras Dusburgietis išvardija visą eilę prūsų sričių, pvz. Pamedę, Pagudę, Varmę, Notangą, Sembą, Nadruvą, Skalvą, Sūduvą, Galindą, Lubavą ir Sasną. Tačiau ankstyvieji istoriniai šaltiniai apie baltus yra labai spragoti, jie nedaug tepadeda išsiaiškinti senųjų baltų kultūrą. Neturime išlikusių ir ankstyvų įrašų baltų kalbomis. Seniausių prūsų kalbos paminklų turime iš XIV a. Čia autorė klaidingai rašo, kad seniausias prūsų kalbos žodynas buvęs paskelbtas (published) XIV a. (psl. 28). Autorė, be abejo turi galvoje vad. Elbingo žodynėlį, kurio išlikęs nuorašas buvo padarytas apie apie 1400 m., o pats žodynėlis pirmą kartą paskelbtas G. H. F. Nesselmanno 1868 m. Iš XVI a. jau turime spaudintų prūsų, lietuvių ir latvių kalbų tekstų. Būtų labai pravertę, jei šiame skyriuje autorė būtų bent kiek apibūdinusi lietuvių kalbą ir labiau išryškinusi jos vietą kitų indoeuropiečių kalbų tarpe, ypač slavų, nes J. A. V. mokyklose baltai dažnai siedinami su slavais.

Baltų gyvenamiems plotams nustatyti daug padeda upėvardžiai ir vietovardžiai, nes, kaip žinia, ir kuriai nors tautai išnykus, išlieka nemažas skaičius vietovardžių (plg. Amerikoje daugybę indėnų vietovardžių). Tyrinėjant baltiškus vietovardžius gudų ir rusų žemėse daug nusipelnė K. Būga, M. Vasmeris, o paskutiniuoju metu B. A. Serebrennikovas, V. N. Toporovas ir O. Trubačiovas. Pagal baltiškų upėvardžių paplitimą autorė sudarė baltų ribų žemėlapį nr. 2 (psl. 30—31), kuris vietomis, mano manymu, nėra visai tikslus. Vakaruose riba išvesta gerokai už Persantės ir Regos Pamaryje, kur vokiečių kalbininkas H. Krahe yra linkęs vietovardžius Straduhn ir Labuhn laikyti baltiškais. Archeologiškai, pagal atskirus baltiško tipo radinius

(plg. žemėlapį nr. 11, psl. 64), autorė vakarines baltų ribas apie 1200 pr. Kr. nukelia net iki Oderio-Netzės linijos, o žemėlapyje nr. 10 (psl. 63) tas ribas išplečia beveik iki Oderio žiočių, įjungdama Poznanę, Varšuvą ir beveik Krokuvą. Tiesa, kad baltų kultūros radinių aptinkama Pamaryje beveik iki Oderio, bet ar ta sritis yra buvusi grynai baltiška, proistorikų nuomonės skiriasi. Čia vyravo savotiška mišri kultūra, susidedanti iš germanų, lužičėnų ir baltų kultūros elementų. Tolimesnės pietinės ir rytinės ribos vietomis taip pat kelia abejonių. Nuo Varšuvos ta riba, atrodo, eina lanku netoli Liublino, iki pat Kijevo ir Kursko (Kurskas duotas baltų srityje). Ligi šiol buvo manoma, kad baltai toliausiai siekę Bugą ir aukštutinės Pripetės baseiną. Be reikalo įjungtas Pripetės pelkynas, apimąs apie 45.000 kv. km. tik šiame amžiuje pradėtas nusausinti. Anksčiau tie didžiuliai plotai nebuvo gyvenami. Įjungus pelkyną į baltų žemes, autorei ir teko ribą pravesti net palei patį Kijevą. Taip pat ir Kursko įjungimas problematinis. Paprastai kalbininkai toje srityje baltų ribą išveda maždaug iki žemutinės Desnos. Maskva žemėlapyje taip pat įjungta į senųjų baltų sritį. Ir čia, atrodo, sienų gaires reikėjo bent kiek atkelti į vakarus. Kaip žinome iš rusų šaltinių, baltų atplaiša galindai (rus. goljad) XI-XII a. gyveno palei Protvos upę, į vakarus nuo Maskvos, ir prie Kalugos, kur baltų susisiekta su Mardviais, suomių — ugrų kiltimi. O žemėlapyje nr. 10 (psl. 63) baltų kultūra (nebūtinai baltų riba) nukelta per 400 km ilgiu vakarinėn Uralo kalnų papėdėn. Čia tos ribos išsiplėtė greičiausiai dėl to, kad autorė Fatjanovo kultūrą spėjamai palaikė baltiška, nors vėliau iškelia ir kitą prielaidą, kad Fatjanovo kultūra galėjusi būti ir kita labai gimininga indoeuropiečių kultūra (psl. 91). Kad Estija yra buvusi gana stiprioje baltų kultūros įtakoje, turime pakankamai archeologinių duomenų, bet pietinėje Suomijoje, kaip parodyta žemėlapyje, ta įtaka buvo silpnai tepasireiškusi. Ar Desnos vardas sietinas su lietuvių žodžiu "dešinė" ir Volga vestina iš "Jilga" (t. y. "ilgoji upė") — reikalinga kalbininkų patikrinimo. Vietovardžiai, be abejo, turi didelės reikšmės atskirų tautų sienoms nusmaigstyti, bet drauge būtina iškeltas prielaidas paremti ir archeologiniais duomenimis, kurių, deja, ryčiausiose baltų srityse tuo tarpu mažoka.

Toliau M. Gimbutienė paliečia baltų santykius su suomiais-ugrais ir, remdamosi V. Thomseno bei B. A. Serebrennikovo kalbinėmis studijomis, išveda, kad rytiniai baltai su suomių - ugrų tautomis ar kiltimis senajame ir viduriniame žalvario amžiuje buvo susidūrę aukštutinės Volgos baseine, nes baltų skolinių vakarinėse suomių - ugrų giminėse nėra žinoma. Gi-

ležies amžiuje ir ankstyvosios istorijos laikais rytinių baltų kaimynais yra buvę mardviai ir mariai. Ir archeologiniai radiniai paliudija, kad pirmaisiais pokristiniais amžiais marių ir mardvių medžiaginėje kultūroje jaučiama stipri baltų kultūros įtaka.

Baltų kilmės klausimas

Antrajame savo knygos skyriuje M. Gimbutienė nagrinėja baltų kilmę, kuri neatskiriamai yra susijusi su indoeuropiečių protėvynės klausimu. Suminėjusi vietas, kur ligi šiol ieškota indoeuropiečių protėvynės (į šiaurę nuo Juodosios jūros, Vidurio Azijoje, Lietuvoje, Eurazijos stepėse), autorė šiaip aiškina baltų atsiradimą. Apie 2300—2200 pr. Kr. pastebimi pirmieji ženklai ekspansijos visai naujos kultūros iš stepių srities į šiaurę nuo Juodosios jūros bei už žemutinės Volgos į Balkanus, Egėjo jūros sritį ir Vakarų Anatoliją, o netrukus ir į Vidurio Europą bei Pabaltįjį. Tai buvę eurazinės pilkapių kultūros žmonės, turėję vežimus (todėl greitas jų plitimas), auginę gyvulius, jau pradėję dirbti žemę ir susibūrę į mažas patriarchalines bendruomenes. Naujieji ateiviai jau pažinę metalą ir suvaidinę didžiulį vaidmenį žalvario amžiaus kultūros kūrime Europoje. Tie indoeuropiečiai, kad ir būdami tarpusavyje labai gimininga, išvykę iš savo protėvynės ir kraustymosi metu sumišę su vietinėmis kultūromis, Europoje susiformavo į eilę atskirų kultūrinių grupių ir II tūkstantmečio pr. Kr. pirmuose amžiuose daugiau ar mažiau tuo pačiu laiku susidarę branduoliai baltų, germanų, slavų ir kitų indoeuropiečių tautų. Ta indoeuropiečių grupė, iš kurios išaugo baltai, pasukę nuo žemutinio Dniepro į Baltijos *pajurį ir šiaurėje pasiekę net pietų vakarinę Suomiją, o antra* visai gimininga kultūros grupė nuo vidurinio Dniepro kėlusis į aukštutinio Dniepro, aukštutinės Volgos ir Okos sritis. Visose tose srityse prabaltai susidūrę su žvejų ir medžiotojų kultūromis, archeologinėje literatūroje vadinama šukinės keramikos kultūra. Naujųjų gyventojų kultūra vadinama virvelinės keramikos, arba laivinių kovos kirvių kultūra. Rasiškai prabaltai yra buvę europoidai, ilgagalviai. Žemėlapyje nr. 3 (psl. 39) duotos prabaltų išplitimo ribos, kurios taip pat reikalingos detalesnio pagrindimo. Prabaltai jau yra buvę žemdirbiai, augino galvijus, kiaules, avis, ožkas, arklius, šunis, sėjo kviečius, sorą. Kaip rodo ištirtos sodybos Pamaryje ir Rytprūsiuose (Rzucewo, Succase), prabaltai gyveno kaimais, jų gyvenamieji namai yra buvę 8—12 m ilgio ir 4—5 m pločio, pastatyti šalia vienas kito. Namai dažniausiai turėjo vieną kambarį su židiniu ir prieangį. Mirusieji laidota nedeginti pilkapiuose, pvz. Kaupe (netoli Kranto, Semboje).

Vakarinių baltų žalvario ir ankstyvasis geležies amžius

Apie 1800 pr. Kr. ir baltai susipažįsta su metalais. Pačioje pradžioje baltai yra buvę kelių įtakų zonų sferoje. Vakarinė sritis (rytinė Lenkija, Rytprūsiai, vakarinės Lietuvos ir Latvijos dalys) per visą žalvario amžių buvo įtakojama Vidurio Europos *metalurgijos centro*, o *rytinės srities gyventojai* (nuo rytinės Lietuvos bei Latvijos iki aukštutinės Volgos baseino) išlaikė archainį kultūros pobūdį su tam tikra pietinių kaimynų įtaka. Ta kultūrinė diferenciacija pastebima ir vėlyvesniais proistoriniais laikais: vakariniai baltai, t. y. prūsų protėviai, ir rytiniai *baltai kuršiai, kultūriškai buvo artimi Vidurio Europos gyventojams* (ilirams, keltams) bei jų vakariniams kaimynams germanams, o rytiniai baltai (lietuviai, latviai) gyveno artimame kontakte su suomiais - ugrais, trakiškais kimerais, praskitais ir ankstyvaisiais slavais. Žalvariniai dirbiniai ir žalvario žaliava *būdavo įvežama iš kitur mainais už gintarą. Ta prekyba ypač* išplito XVII—XVI a. pr. Kr. Baltijos pajūrio gintaras buvo gabenamas į Vakarų ir Vidurio Europą. Ypač apie 1600 pr. Kr. Vidurio Europos Unetice kultūros gyventojams užmezgus prekybos ryšius su Mikėnais, ir gintaro prekyba pagyvėjo. Vidurio *Europos gyventojai įsigabendavo gintaro ir iš Jutlandijos* germanų. Baltų pajūrio gintaras pasiekdavo ir šiaurines bei rytines sritis: Latviją, Estiją, Suomiją, šiaurės vakarinę Rusiją, net vidurinį Uralą. Gražiausiai žalvario amžiaus kultūra išsivystė vakariniuose baltuose ir vakarinėse rytinių baltų srityse. *Mirusieji laidota pilkapiuose*, vėlyvajame *žalvario amžiuje dar apdėtuose* 2—3akmenų vainikais. Apie XII a. pr. Kr. mirusieji imta deginti ir sudegintų kūnų likučiai supilami į urnas ir laidojami keturkampėse akmeninėse dėžėse. Žalvario amžiaus gale ryšium su pagyvėjusia gintaro prekyba (gintaras išplinta net rytiniuose *Adrijos pakraščiuose, ypač jo gausu etruskų kapuose Italijoje*), baltų kulte pasirodo ir svetimų įtakų. Iš germanų kultūros sričių apie VII a. pr. Kr. patenka vad. naminės urnos (namo pavidalo), o VI—V a. pr. Kr. Vakarinių baltų pakraščius pasiekia ir vad. veidinės urnos — urnos su veido bruožais ant puodo *kaklelio: nosimi, akimis, lūpomis, ausimis, kartais net su* įvertais auskarais ir pn. Vakariniai baltai gyveno sustiprintuose kaimuose.

Ankstyvajame geležies amžiuje (apie 600—400 pr. Kr. ir vėliau) baltai ima skilti: pamažu formuojasi galindai, sūduviai, *sembai - notangėnai*, kuršiai, lietuviai. *Tai pavaizduota* žemėlapyje nr. 24 (psl. 83). Deja, ir čia Kijevas su Maskva įjungti į baltų ribas, be to rytiniai baltai pavadinti neurais. Apie Kristaus gimimą ir I a. po Kr. Rytų Pamarys ir žemutinės Vyslos sritis buvo užimta skandinavinių gotų.

Rytiniai baltai žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje

Kadangi rytinių baltų kultūrinė raida ėjo skirtingu keliu, autorė juos nagrinėja atskirame skyriuje. Fatjanovo kultūrą Vidurio Rusijoje ji laiko arba ryčiausia prabaltų kultūros šaka, arba jai labai gimininga indoeuropiečių grupe. Todėl ir žemėlapyje nr. 10, apie kurį jau anksčiau buvo kalbėta, baltų kultūra nukelta toli iki pat pietinio Uralo. Kol žalvario amžius Vidurio Rusijoje dar nėra pakankamai ištirtas, ir ryčiausias baltų sienas tenka laikyti probleminėmis. Kiek daugiau medžiagos, ypač keramikos, turime prieš prasidedant ankstyvajam geležies amžiui. Autorė aukštutinės Okos, aukštutinio Dniepro ir aukštutinio Nemuno baseinuose aptinkamus piliakalnius laiko baltiškais. Kapinynų toje srityje ištirta labai maža. Ištirtos medžiagos trūkumas nepaprastai sunkina tos srities kultūrinių ir etninių klausimų aiškinimą. Todėl tuo tarpu vengtina daryti griežtesnių išvadų.

Apie II a. pr. Kr. į šiaurines rytinių baltų sritis Dniepro baseine ima veržtis slavai. IV—V a. po Kr. iš pietų Dniepro link išsilieja naujos slavų bangos, sustiprinusios jų ekspansiją į rytinių baltų žemes.

Baltų "auksо amžius"

Tuo vardu vadinamas laikotarpis prasidėjęs II a. po Kr. ir tęsęsis iki V a. Tuo metu ryšium su gyva gintaro prekyba, ypač su Romos imperijos provincijomis ir Laisvąja Germanija, išsivystė žemės ūkis ir aukšto lygio vietinė pramonė. Baltai, kaip sako M. Gimbutienė, pasidarę svarbiausi metalo kultūros skleidėjai į šiaurę ir į rytus, o jų kultūrinės įtakos sritis tapusi viena iš didžiausių Europoje už Romos imperijos ribų. Žemėlapyje nr. 36 (psl. 110—111) autorė pavaizduoja jau labiau susikonsolidavusį baltų kultūros bloką su pakankamai pagrįstomis baltų gyvenamomis ribomis: baltų ribos vakaruose tesiekia Vyslos žemupį, pietų vakaruose Narevo - Bugo santaką, pietuose visiškai pagrįstai išjungtas iš baltų ploto Pripetės pelkynas ir ten baltų riba baigiasi prie Berezinos ir Dniepro santakos, toliau ji eina Sožės, Desnos ir Okos baseine, rytuose beveik siekia Maskvą, šiaurėje aukštutinę Volgą ir toliau riba vedama maždaug dabartine Latvijos — Estijos siena. Tik žemėlapio ženklų paaiškinime sukeisti nr. 2 su 5.

Baltai mūsų eros pradžioje jau yra gerokai išsidiferencijavę ir išvystę savitą laidoseną ir kiek besiskiriančią medžiaginę kultūrą. Pagal skirtingus bruožus jau galima gana aiškiai apibrėžti atskirų baltų tautų ar kilčių ribas (išskyrus rytines sri-

tis), kurios beveik nepakitusios išliko iki istorinių laikų pradžios. Žiemgaliai, latgaliai, lietuviai ir kiti rytiniai baltai mirusiuosius laidoja pilkapiuose, apdėtuose akmenų vainiku, kuršiai–akmenų apvaduose, Vidurio Lietuvoje laidojama plokštiniuose kapuose ir t. t. Kaimai kuriasi netoli piliakalnių, išplinta žemės ūkis, apie kurį liudija įvairūs darbo įrankiai, net geležiniai noragai; be anksčiau jau sėtų javų (kviečių, soros ir miežių), imta auginti rugius, avižas, linus ir kanapes. Tačiau rytinėse baltų srityse žemdirbystė buvo primityvesnė; ten ir iš javų tuo tarpu teaptikta kviečių ir miežių. Iš gyvulių auginta galvijai, avys, kiaulės, arkliai. Amatai, ypač metalinių papuošalų gamyba, yra aukšto lygio. Papuošalų formos nepaprastai įvairios. Prekyba gintaru taip pat pasiekia savo kulminacinį tašką. Ypač gyvi prekybos santykiai užsimezgė su Romos imperijos provincijomis ir pačia Roma. Prekybos kelias iš Sembos ir Vyslos žiočių ėjo Vysla iki Vartos, toliau Prosna į aukštutinį Oderį, Sileziją, Moraviją, Moravijos upe į Dunojų, pro Carnuntumą (dabar Petronell, netoli Hainburgo, Žemutinėje Austrijoje), Panoniją ir iš čia į Italiją. Kitas gintaro prekybos kelias III—V a. ėjo Vysla—Bugu—Dniestru į Juodosios jūros pakraščius. Į germanų kraštus būdavo išvežami kailiai, o įvežamas metalas. Ryšium su ta prekyba į baltų kraštus pateko ir visokių įvežtinių prekių: iš Romos imperijos provincijų daug romėnų žalvarinių ir sidabrinių monetų, įvairių papuošalų (segių, karolių), stiklinių bei žalvarinių indų ir kt. Ta prekyba yra davusi baltams daug kūrybinių paskatų. Baltuose išsivystė nepaprastai turtinga ir savarankiška medžiaginė kultūra. Čia autorė duoda visą eilę būdingesnių papuošalų tipų iliustracijų: galvos, kaklo ir krūtinės papuošalų, segių, diržo sagčių ir kt. Suminimi ir turtingųjų kapai, surasti Veršvuose, Upytėje, paskutiniuoju metu Šveicarijoje (Suvalkų aps.), Krikštonyse. Tai greičiausiai šritinių valdovų ir jų šeimų narių kapai.

Baltų vidurinis geležies amžius

Tame laikotarpyje (400—800 po Kr.) baltuose vadovaujamą vaidmenį išvystė prūsai ir kuršiai. Kultūros tolydumas atskirose baltų tautose bei kiltyse aiškiai susekamas. Prūsai ir toliau degina savo mirusiuosius, o kaulų likučius laidoja plokštiniuose kapuose, urnose; sūduviai pirmaisiais pokristiniais amžiais laidoję savo mirusiuosius nedegintus iš akmenų supiltuose pilkapiuose, nuo V a. pereina prie kūnų deginimo; ir lietuviai V—VI a. pamažu pereina prie kūnų deginimo papročio, bet degintų kaulų likučius tebelaidoja pilkapiuose; žiemgaliai tebelaidoja mirusiuosius nedegintus, bet jau nebe pilkapiuose, o plokš-

tiniuose kapuose; kuršiai nuo VII—VIII a. pradeda deginti savo mirusiuosius ir laidoti duobėse mišriai su nedegintais kūnais, bet X—XI a. įsigali kūnų deginimo paprotys; latgaliai, kaip ir žiemgaliai, išlaiko nedegintų kūnų laidojimo būdą. Rytinėse baltų srityse ir viduriniame geležies amžiuje nedaug teturime ištirtų kapinynų. Kaimai, išsidėstę netoli piliakalnių, kaskart vis labiau didėja, todėl IX a. kronikos kartais juos vadina "miestais". Apie 500—800 po Kr. atsiranda didžiulių piliakalnių, kurie vėliau tampa stambesnių administracinių centrų vienetais. Anglosaksų keliauninkas Vulfstanas, apie 880—890 m. lankęsis Prūsuose, rašo, jog tame krašte esą daug "miestų", kuriuose gyveną jų "karaliai". Ir Rimbertas savo knygoje **Vita sancti Anscharii** (baigta 876 m.) kalba apie 5 kuršių "valstybes" ir du miestus — Seaburgą ir Apuolę. Nuo IX a. ir palei Įpiltie piliakalnį (Kretingos aps.; autorė klaidingai rašo Impiltis) išaugo didžiulė miestinio pobūdžio sodyba. Atsiranda ir nemažas prekybos miestas Drūsuo (IX a. Truso), Aismarių krante. Žlugus Romos imperijai, prekyba su pietumis sumažėjo, bet gintaro keliai dar tebebuvo naudojami V—VI a. Tačiau ryšium su vakarinių slavų ekspansija į Bohemiją ir Moraviją ir germanų slinkimu į vakarus bei pietus, VII—IX a. prekyba gintaru sustoja. Baltų medžiaginėje kultūroje, kad ir turtingoje (gausu sidabrinių papuošalų), pastebimas tam tikras sustingimas, papuošalų sustambėjimas.

Viduriniame geležies amžiuje pažymėtini du svarbūs įvykiai: apie 400 po Kr. prasidėjusi slavų ekspansija į rytines baltų sritis ir apie VII a. vidurį — skandinavinių germanų veržimasis į Rytų Pabaltijo pakraščius. Apie slavų ekspansijos pradžią archeologiniai duomenys yra šykštūs, bet baltai tame laikotarpyje nustojo labai daug žemių rytinėse srityse. Kaip matyti iš psl. 150 duodamo žemėlapio nr. 50, X—XII a. rytinės baltų ribos ėjo beveik tiesia linija nuo Pskovo link Minsko, o nuo čia pietuose suko iki Narevo ir žemutinės Vyslos. Rytuose tebuvo išlikusios atskiros baltų salos. Į rytines baltų sritis įsiveržė visa eilė rytinių slavų kilčių: viatičiai, krivičiai, radimičiai, dregovičiai ir kt.

Baltų santykiai su skandinavais (Gotlandu, Vidurio Švedija) pradžioje yra buvę prekybinio pobūdžio, bet tarp 650—900 m. prasideda ir kariniai skandinavų žygiai. Atsiranda baltuose ir skandinavų kolonijų: Gruobyne (netoli Liepojos), Sauslauke (prie Durbės), Viskiautuose (Semboje), Drūsenyje. Ir skandinavų šaltiniai kalba apie karinius IX a. danų bei švedų žygius į rytinius Baltijos pakraščius.

Baltai istorijos priešaušryje

Naujajame geležies amžiuje (800—1200 po Kr.) baltų kultūra, ypač vakarinėse srityse, vėl pražįsta. Gausu sidabrinių papuošalų ir sidabro lydinių. Kapinynuose, ypač vakarinėse baltų srityse, nepaprastai daug įkapių. Papuošalų formos ir ornamentai labai įvairūs. X—XI a. užsimezga su skandinavais ne tik prekybiniai santykiai, bet XI a. kuršiai savo laivais siaubia Danijos pakraščius. Nemaža baltiško tipo papuošalų aptinkama Gotlande, Uplande ir Oelande. Išsivysto prekybiniai santykiai su Kijevo Rusia ir Vakarų Europa. Svarbiausia eksportine preke yra buvę kailiai. Skaudus likimas ištiko prūsus, nesusiorganizavusius į valstybinį vienetą — Vokiečių ordinas 1231 — 1288 metų laikotarpyje užėmė Prūsų žemę. Paryškindama prūsų likimą, autorė teigia, kad po karų su Ordinu prūsų telikę 170,000, o Semboje — tik 22,000 gyventojų (psl. 173). Iš kur tie statistikos duomenys paimti, autorė, deja, nepasako. Atrodo, kad tie skaičiai yra kilę iš H. Łowmianskio **Studja nad początkami społeczenstwa i państwa Litewskiego** 1931—1932, bet čia tokie patys rekonstruoti skaičiai duoti XIII a. pradžiai, atseit, dar prieš prūsų kovas su Vokiečių ordinu. Neatsilaikė išsiveržusiems kalavijuočiams ir kuršiai su žiemgaliais, sėliais bei latgaliais. Tik lietuviai sukūrę savo valstybę, ne tik atsispyrė prieš abidvi Vokiečių ordino šakas, bet dar išplėtė savo valstybės ribas didžiuliuose Rusijos plotuose. Tos lietuvių imperijos plotai pavaizduoti žemėlapyje nr. 57 (psl. 174—175).

Religija

Paskutiniame knygos skyriuje nagrinėjama baltų religija. Čia autorė, remdamosi rašto šaltiniais, folkloru ir iš dalies net archeologiniais duomenimis, bando atkurti baltų religijos pagrindinius buožus. Ligi šiol vyravo įsitikinimas, kad baltai nėra turėję šventyklų, bet autorė, remdamosi rusų 1955—1957 m. kasinėjimais Smolensko srityje, sumini eilę tokių šventyklų (pvz. Tušemlia, Gorodok ir kt.), priskiriamų laikotarpiui nuo I a. pr. Kr. iki VI ar VII a. po Kr. Toliau paliečiama Krivio klausimas, laidojimo papročiai, vėlės, suminima visa eilė dievybių, dvasių, kalbama apie šventuosius miškus, medžius ir kt. Apskritai, autorė, nagrinėdama senąją baltų religiją, duoda gana tikrą jos vaizdą, palikdama eilę ir neišaiškintų probleminių dalykų. Vietomis autorė perdaug įsipainioja į simbolizmą.

Trumpos išvados

Apskritai paėmus, duota gera santraukinė apžvalga apie baltus, jų kilmę, gyvenamąsias vietas, medžiaginę ir dvasinę kul-

turą. Autorė turėjo derintis prie serijos Ancient Peoples and Places reikalavimų, todėl daugumas klausimų paliesta trumpai. Normaliai įvairiems baltų klausimams išdėstyti nepakaktų ir kokių 5—6 serijos tomelių. Palikta nemaža ir neišspręstų klausimų, pvz. rytinių baltų sienų, jų kultūros, slavų ekspansijos. Čia jau ne vien autorės kaltė. Rytinės baltų sritys dar nėra pakankamai ištirtos, todėl daug kur autorei teko verstis prielaidomis, kurios tik ateityje galės būti patvirtintos ar atmestos. Neišaiškintų ar ginčijamų dalykų atvejais vengtina daryti griežtas išvadas, kad vėliau netektų jas atšaukti. Iliustracijos gerai parinktos, žemėlapiai techniškai gražiai paruošti, tik nepažymėta jų autoriai (originaliniai galėjo būti paženklinti bent autorės inicialais) ar pagal kuriuos autorius jie sudaryti (išskyrus žemėlapį nr. 4). Malonu, kad mūsų vietovardžiai duodami lietuviškomis lytimis. Bibliografija knygos gale galėjo būti gerokai išplėsta.

Jonas Puzinas

A. MERKELIO SMETONA IR SMETONOS LIETUVA

1964 m. knygų rinkoje pasirodė Aleksandro Merkelio veikalas **Antanas Smetona, jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla.** Tai stambi 740 puslapių knyga, aprūpinta išnašomis, vardynu, bibliografija ir iliustracijomis. Čia pat norisi pastebėti, kad išnašų nukėlimas į knygos galą, plačiai praktikuojamas mūsų leidiniuose, labai apsunkina jos skaitymą, nors gal šiek tiek papigina jos išleidimą. Manyčiau, skaitytojai sutiktų mokėti truputį brangiau už patogumą išnašas matyti kiekvieno puslapio gale.

Nekeliant klausimo, ar A. Smetona vertas ar ne tokios brangios monografijos, galima paklausti, kodėl leidėjas — Amerikos Lietuvių Tautinė Sąjunga — pasirinko Aleksandrą Merkelį šiam veikalui paruošti? A. Merkelis, buvęs A. Smetonos asmens sekretorius, valdinio **Lietuvos Aido** redaktorius, įvairių tautininkinių organizacijų veikėjas, turėjo progos gerai jį pažinti. Nesvetimas jam ir monografinės biografijos darbas. Šalia dviem laidomis (1934 ir 1955) pasirodžiusios J. Tumo-Vaižganto monografijos I tomo, jis yra parengęs Vydūno ir V. Kudirkos monografijas bei šiaip nemaža rašęs biografinių apybraižų ir straipsnių.

Be abejo, autoriaus dvasinis artimumas aprašomajam asmeniui atitinkamai nuspalvina visą veikalą. Nors jis sakosi "ieškąs tiesos" ir motto pasirinkęs Lincolno žodžius, kad "tiesa yra jėga", tačiau, kaip matysime toliau, jis ne visados šį užsimojimą išlaikė. Perskaičius visą veikalą, berods, negalima užtikti nei vieno atvejo, kur A. Merkelis būtų kritiškai pažiūrėjęs, juo labiau pasmerkęs, vieną ar kitą A. Smetonos veiksmą ar mintį. Iš antros pusės, negalima būtų pasakyti, kad jis būtų sąmoningai klastojęs istorinius faktus.

Geroje monografinėje biografijoje paprastai ieškome trijų pagrindinių dalykų: ryškios ir pilnos nagrinėjamojo asmens charakteristikos, jo svarbiausių darbų ir jo gyvenamo laiko analizės, ypač kiek tą gyvenamą laiką teigiamai ar neigiamai paveikė aprašomasis asmuo. Visi, tur būt, sutiks, kad maždaug per 40 metų (nuo 1902 ligi 1944 m.) su A. Smetonos asmeniu yra susiję visi svarbesnieji Lietuvos gyvenimo momentai. Dėl to ir jo biografija yra kartu, kaip teisingai pastebi A. Merkelis, ir keturių dešimtmečių Lietuvos gyvenimo biografija. Dažnai A. Smetona buvo to gyvenimo prieky (1905, 1918-20, 1926-1940 m.), kartais jo šešėlyje, bet visados jo asmuo buvo jame jaučiamas ir daugiau ar mažiau jį lėmė.

A. Merkelis kartais gal net perdaug plačiai įsileidžia į visą tą istoriją, tuo būdu lyg paskandindamas joje paties A. Smeto-

nos vaidmenį. Dėl to, perskaičius visą didžiulį veikalą, A. Smetonos charakteristika kažkaip neišryškėja. Pavyzdžiui, daug ryškesnės, nors gerokai sukarikatūrintos, išeina Augustino Voldemaro ir Stasio Raštikio charakteristikos. Paskutinio skyrelio (*677-680 psl.*) *toli gražu neužtenka A. Smetonos asmens sintezei*, o, man atrodo, tiesiog nesusipratimas teigti, kad "A. Smetonos kontroversija dings tik tuomet, kai galutinai išnyks ją keliančios priežastys — buvusios politinės srovės" (679 psl.). A. Merkelis gali būti tikras — niekados neišnyks nei buvusios *politinės srovės, nei pati kontroversija dėl A. Smetonos asmens* ir jo vaidmens.

Priešingai, jo smarkiai kontroversiška knyga tik dar daugiau prisidės prie tos kontroversijos išryškinimo. Jo nenoras net pripažinti tokiems socialdemokratams ar liaudininkams "*tautiškos partijos*" vardo (*317 psl.*), jo *kalbos apie "partinę* makalynę", apie partinius "vadeivas", arba apie gen. S. Raštikio "melagomaniją" (gal megalomaniją?) negalės neišsaukti atsako.

Grįžtant prie A. Smetonos charakteristikos, tur būt, tiks*liausiai ją nusakė prof. M. Biržiška savo* ***Lietuvių tautos kelio*** II tome: "Smetona, sako jis, pasižymėjo savo lėtu būdu ir ramiu galvojimu, palinkimu į atitrauktinį bendrų klausimų nagrinėjimą, drąsą reikšti nuomones, kad ir priešingas daugelio, net daugumos nusistatymui, sugebėjimu apie save spiesti žmones, *kad ir be didelės atrankos, bet pasiduodančius jo autoritetui*, kitus net, dėl per didelio jo pasitikėjimo prisiartinusiais prie jo žmonėmis, vėliau net tat piktam panaudojančius, svarbiose savo ar tautos gyvenimo valandose nekartą pasireiškė nelauktu tvirtumu ir ryžtingumu" (cit. 51 psl.). A. J. Greimo pasakymas, *kad A. Smetona savo asmenimi "teigė Lietuvos nepriklausomybę"*, ir V. Kavolio tvirtinimas apie "smetonišką įsipareigojimą savo valstybei" irgi gana gerai nusako, kas buvo Smetona Lietuvai.

Konkrečiai A. Smetona reiškėsi svarbiausia dviem kryptimis: *kaip žurnalistas laikraštininkas ir kaip visuomenininkas politikas*. Gaila, kad A. Merkelis tik labai apgraibomis tepalietė Smetonos žurnalisto laikraštininko darbą. O čia jo nuopelnai tikrai dideli, ypač leidžiant ir redaguojant **Vilį** ir **Vairą**. A. Smetonos tiesus, kultūringas ir dažniausiai konstruktyvus (net *ir skaudžiai kritikuojant savo laiko ydas ir negeroves*) *žurnalistinis* darbas galėtų būti pavyzdžiu ir šiandien, kada į spaudą ėmė veržtis tulžimi apkartę skalpų medžiotojai, su faktais ir tiesa nesiskaitą plunksnos žonglieriai, be galo išsipūtę, bet dažniausiai visiškai tušti ir jokios spaudos etikos nesilaiką neva "*publicistai*".

A. Smetonos visuomeninė ir ypač politinė veikla, kurios aprašymui A. Merkelis skiria didžiausią savo veikalo dalį, buvo kontroversinė, kaip ir kiekviena politinė veikla. Dažnai ji buvo ne tik kontroversinė, bet tiesiog antinomiška. Nors ir negalima būtų pasakyti, kad A. Smetona viena skelbė, kita — darė, tačiau taip jau gyvenimas susidėjo, kad tarp to, ką Smetona rašė ar kalbėjo, ir to, kas dėjosi gyvenime, beveik visados buvo didelė praraja. Anais laikais, pasirodžius paskutinių A. Smetonos kalbų ir raštų rinkiniui **Pasakyta — parašyta**, populiariame anekdote apie pasakyta — parašyta, bet nepadaryta, buvo daug tiesos.

Gal būt, nei viena idėja A. Smetonai nebuvo taip arti prie širdies, kaip tautos vienybės idėja. Jau nuo **Viltiės** laikų (1907 m.) A. Smetona skelbė, kad "vienybėje mūsų viltis". Tačiau, tur būt, niekada Lietuva taip nebuvo susiskaldžiusi, kaip, pavyzdžiui, 1938 - 1940 m. krizės metais, kada, rodos, tos vienybės daugiausia buvo reikalinga. Suskilęs buvo pats ministrų kabinetas, suskilusi buvo net kariuomenės vadovybė, suskilusi, aišku, buvo ir pati visuomenė. Dėl to katastrofai ištikus pasireiškė visiška dezorientacija ir pasimetimas. Politinės aistros, policinėmis priemonėmis neefektyviai tvardomos, siekė taip toli, kad kai kas Smetonos nusišalinimą nuo valdžios laikė beveik pakankama kompensacija už krašto okupaciją.

Gražių sumanymų A. Smetona turėjo ir po gruodžio 17 d. perversmo atsistojęs valstybės priešaky. Ypač dabar, iš laiko perspektyvos žiūrint, jo idėja apie stipresnę prezidento galią, renkant jį visai tautai, o ne seimui, kurią jis paskelbė tautai po 1927 m. balandžio 12 d. buvusio seimo paleidimo, buvo labai išmintinga. Tačiau praktiškai vietoj visos tautos prezidento rinkimų buvo suvaidinta komedija su ypatingais tautos atstovais, kurie praktiškai niekam neatstovavo.

Iš esmės A. Smetona nebuvo nei antidemokratas, nei antiliberalas, nei juodašimtiškas reakcionierius, ypač ligi 1926 m. Užtenka tik pasiskaityti jo 1926 m. lapkričio 5 d. kalbą III Lietuvos seime dėl Lietuvos — Sovietų Rusijos draugiškumo sutarties patvirtinimo (cit. 311 - 314 psl.). Jokiu būdu jo negalima būtų laikyti nei rasistu nei fašistu. Tačiau praktiškai jo valdymo metai buvo ne tik visokių politinių laisvių suvaržymo, cenzūros ir kvailo visuomeninio dirigavimo (tai net ir A. Merkelis neiškenčia nepakritikavęs) metai, bet pasižymėjo kartais nesuprantamu konservatizmu ir net juodašimtiškumu. Pavyzdžiui, kuo būtų galima pateisinti begalinį terliojimąsi dėl civilinės metrikacijos, dėl privalomo konfesinės tikybos dėstymo mokyklose, arba tą nesveiką kastinį (elitinį) visuomenės auklėjimą, kuris ypač pasireiškė karininkijoje ir aukštojoje valdi-

ninkijoje (net su specialiomis gimnazijomis ir su nurodymais, ką kas gali vesti). Ir tai kilusio iš šiaudinės pastogės ir Tautos Pažangos partijos lyderio A. Smetonos laikais...

Būtų galima surasti ir daugiau prieštaravimų tarp to, ką A. Smetona skelbė ir kas gyvenime buvo vykdoma. Mano nuomone, silpniausia A. Merkelio monografijos vieta ir yra, kad jis per daug remiasi A. Smetonos raštais ir žodžiais (dažnai ištisus straipsnius ir kalbas pacituodamas), o per mažai paties gyvenimo faktais. Dėl to ir jo nupieštas A. Smetonos Lietuvos vaizdas nėra visiškai tikslus.

Vertingiausia A. Merkelio monografijoje yra tai, kad jis gana kruopščiai surinko visą galimą medžiagą ir ją plačiai paskelbė. Galėjimas pasinaudoti a. a. A. Smetonos archyvu ir kai kurių dar gyvų tebesančių liudininkų medžiaga tą jo veikalą daro nepavaduojamu šaltiniu naujosios Lietuvos istorikui. Pavyzdžiui, buvusio užsienių reikalų min. S. Lozoraičio slapto memorandumo dėl santykių su Lenkija paskelbimas meta daug šviesos apie kai kurias mūsų prieškarinės užsienio politikos problemas.

Deja savo išvadomis ir svarstymais A. Merkelis dažnai yra nekritiškas, o kartais net ir naivus.

Vincas Trumpa

DĖL IKONOGRAFIJOS IR BIBLIOGRAFIJOS SENAJAME VILNIUJE

Lituanistinis mokslo veikalas išeivijos kultūriniame gyvenime nėra kasdieninis reiškinys. Suprantama, kad pasirodymas tokios knygos, kaip A. Šapokos **Senasis Vilnius, Vilniaus miesto istorijos bruožai iki XVII amžiaus pabaigos**, greit susilaukė *sveikinimų ir pagyrimų. Išaiškinti trūkumus ir klaidas* reikalinga detalaus dalyko pažinimo. Čia bus pažiūrėta kritiškai į knygos sudarymą ir išleidimą, ypatingai į jos ikonografiją ir bibliografiją.

Autorius knygos tekstą atsivežė iš Lietuvos ir, tremtyje, *Kanadoje parengęs išnašas, įteikė jį premijai gauti*, kuri paskirta 1956 m. Dėl iliustravimo direktyvų nepaliko, taip pat bibliografijos sąrašo nesudarė. Tuo pasirūpino leidėjų Tėvų Pranciškonų pavedimu redaktorius ar redaktoriai, kurių pavardė knygoje nepažymėta. Iliustracijas parūpinęs P. Jurkus, *kuris pristatomas, kaip autoriaus mokinys*, bet panagrinėjus

iliustracijų atranką, tenka labai abejoti, ar autorius savo studentams sistematiškai netyrinėtą dalyką, kaip Vilniaus ikonografiją, yra dėstęs.

Stebina knygos iliustracijų gausumas, kurios įterptos į tekstą po keliolika tarp lankų. Bet iliustracijos nenumeruotos ir tekste nėra jokių nurodymų į iliustracijas, kurios taigi su tekstu visai nesurištos. Kai kuriose vietose autorius, pasinaudodamas kitų ankstyvesnių tyrinėtojų stebėjimais, mini kai kuriuos svarbius vaizdinius dokumentus, pvz. psl. 181 jis kalba apie buv. Pilies vartus, kurių išvaizdą žinoma iš Oziemblovskio litografijos. Redaktorių uždavinys buvo Oziemblovskio litografiją pateikti ir tekste į ją nurodyti. Bet Oziemblovskio litografijos iliustracijų tarpe nėra. Leidinio redaktoriai taigi nedėjo pastangų sudaryti veikalo bent dalinę vaizdinę dokumentaciją. Matyti, kad iliustruojant griežtai tekstu nesivadovauta, bet duotas tik laisvas "iliustracinis akompanimentas", medžiagą parenkant iš T. T. Pranciškonų klišių atsargos. Šitokia atranka nusikalsta mokslinės iliustracijos taisyklėms ir neatitinka knygos temai. Dėjimas senų piešinių, raižinių, litografijų pateisinamas tik tais atvejais, jei juose atvaizduoti objektai iki mūsų fotografijos laikų nebūtų išlikę, kas pvz. visai logiška Smuglevičiaus miesto sienos piešinių atveju, kurie knygoje patiekiami, nors nepaisoma jų eilėje nei chronologijos nei topografinio aspekto. Bet jeigu knyga, kuri moksliniu metodu nagrinėja miesto istoriją iki XVII a. pabaigos, iliustruojama XIX a. litografijomis, pvz. Šv. Teresės bažn., Aušros Vartų, Dominikonų gatvės, tai yra anachronizmas. Iliustracijų motyvų atžvilgiu neatkreipta dėmesio, kad veikalas liečia ne Vilniaus architektūros, bet miesto istoriją, nes bent ¾ visų iliustracijų yra architektūrinės. Vilniuje reiškėsi ne vien architektai, bet ir kiti amatininkai, pvz. liejikai, laikrodininkai, audėjai ir kt., kurių išliko darbų. Duoti keli knygų įrišimų pavyzdžiai neatsveria šito vienašališkumo. Miesto istorijos knygoje nėra nei vieno dokumento faksimilės, nei vieno miesto antspaudo, nerasime net miesto herbo Šv. Kristoforo! Iš portretų téra M. K. Pacas: ar jis reikšmingesnis, kaip kiti ponai, turėję rūmų Vilniuje, pvz. Radvilai, Sanguškos, Sluškos, Tiškevičiai ir kt. ir ėję mieste aukštas pareigas? Žygimantui Augustui paimta Mateikos paveikslo iškarpa, kai šito karaliaus turime tuolaikinių portretų ir raižinių. Kur portretai burmistrų, palatinų ir vyskupų? Gi kai kurių pastatų atvaizdų dedama po keletą. Kas norėta įrodyti antru Šv. Onos bažn. visiškai subjektyviniu piešiniu? Iliustracijų paraštėse netrūksta klaidų, pvz. tvirtinama, kad Brauno planas išleistas 1572 ir 1576 m. Šis datavimas klaidingas. Vilniaus planas pirmą kartą pasirodė Brauno miestų

knygos 1581 m. laidoje. (Apie tai buvo rašyta **Zeitschrift für Ostforschung** 1959, psl. 511). Atvaizduotieji vad. "Sapiegų rūmai" yra visiškai ne Sapiegų rūmai, o Šv. Mykolo vienuolyno namų dalis (žr. J. Fijalek, **Opisy Wilna** 1923, psl. 334). Klišės žymia dalimi yra gana blogos kokybės, blyškios ar rupiu rasteriu. Žurnaluose gal būtų galima toleruoti pigesnę medžiagą, bet knygai reikėjo nepagailėti lėšų geroms nuotraukoms ir klišėms. Nenurodyta iliustracijų proveniencija, litografijų ir piešinių autoriai, fotografijų leidiniai, iš kurių nuotraukos paimtos bei fotografai; nėra iliustracijų sąrašo ir jų numeracijos. Skyriuje apie Vilniaus pilis nepateikta jokio realaus pilies rajono plano, nors tokių pvz. V. Kieszkowskio darbe apie Katedros aikštę būtų galima pasirinkti ne vieną. Jų vietoje įdėti naivūs Pšibilskio Gedimino kalno vaizdeliai iš XIX a. pirmos pusės. Tokiais vaizdeliais gal būtų galima iliustruoti kokius memuarus iš XIX a., bet ne mokslinį seniausios miesto istorijos veikalą. Visiškai ignoruojami T. Makovskio raižiniai. Galima sakyti, kad panaudotasis iliustravimo būdas moksliniame veikale nepraktikuojamas: jis nupigina tekstą, knygai duoda pusiau albumo ar paveiksluotos populiarios knygos išvaizdą.

Jei iliustravimo netobulumus būtų galima pateisinti lėšų stoka ir skubiu reikalu patiekti lituanistinių mokyklų moksleiviams lektūros, tai visiškai nepateisinami bibliografijos trūkumai. Atsakomybę neša ne tik autorius, bet knygos leidėjai, nes sąraše figūruoja taipgi dalykai išėję po autoriaus mirties, taigi jį ne autorius sudarė. Leidėjų pareiga buvo autoriaus tam tikrą subjektyvumą išnašų citatose kiek galima pilniau atitiesti. Taigi, matyti, kad bibliografijai sudaryti nepadėta didesnių pastangų. Atrodo, visų pirma mechaniškai perkelta visa literatūra iš autoriaus išnašų į sąrašą ir paskui papildyta vienu kitu naujesniu lituanistiniu ar iš dalies lituanistiniu veikalu, apie kuriuos rašė **Eltos Informacijos** ir kt. Tokiu būdu į bibliografiją pateko visa eilė su knygos tema nieko bendro neturinčių veikalų. Pvz., A. Salio **Žemaičių tarmės**. Autorius Salį vienoje vietoje išnašoje citavo, bet tik kaip pagelbinę literatūrą vienam etimologijos klausimui, kas A. Salio veikalo nepadaro šaltiniu Vilniaus miesto istorijai iki XVII a. pabaigos. Ką turi bendro su Vilniaus miesto istorija pvz. toks veikalas kaip M. Alseikaitės - Gimbutienės **The Prehistory of Eastern Europe I**, kur aprašomas paleolitas? Bibliografijoje randame šitokių veikalų, kaip G. Rohde **Rytinės Lenkijos** siena arba K. Forstreuterio **Kaunas vokiečių įsteigtas miestas** (abu vok. kalba) ir eilę panašių, kurie Vilniaus miesto istorijos specialiai neliečia. Jeigu bibliografijos sudarytojai tvirtina, kad jų sąrašo literatūra "susijusi su knygoje nagrinėjamais klausimais", tai gali-

ma būtų ta pačia teise įtraukti visą Lietuvos istorijos rašliavą, nes kiekvienoje *Lietuvos istorijos knygoje tikriausiai minimas* Vilnius. Matyti, kad sudarant sąrašą redakcija nesirūpino kritiškiau patikrinti įtrauktųjų veikalų turinio ir vertės, pvz. randame knygutę, kaip P. Monty **Pasivalkiojimų valandos Vilniuje**, parašytą vokiečių kareiviams Pirmojo pasaulinio karo metu. Kadangi knyga nagrinėja miesto istoriją tik iki XVII a. pabaigos, nepateisinamas įtraukimas veikalų, apsiribojančių XVIII-XIX a., pvz. Tatarkievičiaus **Du klasicizmai varšuviškis ir vilniškis**, arba net XX amžiumi, kaip Cicėno **Vilniaus tarp audrų**. Priešingai, visos eilės specialinių darbų, liečiančių kaip tik to pačio laikotarpio — iki XVII a. pabaigos — Vilniaus miesto istoriją, šitoje bibliografijoje nerasime. Nėra pvz. tokio Kračkovskio bendravardės Vilniaus miesto istorijos **Senasis Vilnius** (1893), nejtraukta Kieszkowskio **Vilniaus katedros aikštės istorija** (1939). P. Sledzievskio rasime tik 1 darbą iš 9 (net jo lietuvių kalba paskelbtųjų nėra), M. Morelovskio tik 5 iš 29, St. Lorentzo tik 2 iš 9 veikalų, Lopacinskio, B. Schmido nei vieno ir t. t. Figūruoja pvz. E. Budreikos monografija apie Stuoką-Gucevičių, nors šis gyveno jau XVIII a. antroje pusėje, bet nėra svarbiausio Tautavičiaus pilies kasinėjimų aprašymo, paskelbto **Architektūros Paminklų Apsaugos Metraščio** II tome, išėjusiame 1960 m., nors visa eilė visiškai su knygos tema nieko bendro neturinčių veikalų, net iš 1962 m., įtraukta.

Civis Cauenensis

1964 M. GROŽINĖS LITERATŪROS APŽVALGA

Kultūros žurnalas **Margutis** buvo pasišovęs duoti metinius grožinės literatūros balansus. Šitas žurnalo pasiryžimas ir buvo tęsėtas kiekvienais iš paskutiniųjų trijų metų. Gi ir pernai išėjusių knygų apžvalga buvo 1964 m. išvakarėse tragiškai žuvusio **Margučio** redaktoriaus Algimanto Mackaus užsakyta ir su juo aptarta. Taigi, ir šis straipsnis buvo rašytas **Margučiui**, pagal ten bepradedančią nusistovėti formą ir trafaretus. Knygas aptariant buvo vadovautasi daugiau bendruoju (taigi, iš esmės subjektyviu) įspūdžiu, nesileidžiant į analizes ir detales.

Laisvojo pasaulio lietuviams esant išblaškytiems visuose penkiuose kontinentuose, visą metinį derlių per trumpą laiką sukaupti ir aptarti ne visada pasiseka. Esu tikras, kad ir šiais metais bus leidinių, kurie į apžvalgą nepateko.

Metant paviršutinišką žvilgsnį į 1964 m. literatūrą, įspūdis susidaro optimistiškas. Vaizdą neabejotinai dominuoja proza, davusi bent trejetą išskirtinų veikalų. Gaila, kad šiais reikšmingiausio visų laikų dramaturgo metais nebuvo išleistas nė vienas originaliosios dramos veikalas. Šekspyro metams atžymėti svarbiausiąjį darbą atliko Santara - Šviesa, išleisdama poeto Alfonso Nykos - Niliūno atliktą **Hamleto** vertimą. Tai jau didelis kultūrinis laimėjimas, vertas atskiro aptarimo ir analizės.

Pereitais metais išleista ir keletas svarbių mokslinės ar memuarinės literatūros kūrinių. Visi jie, žinoma, į šios apžvalgos rėmus nejeina, nes, kaip ir iki šiolei, ribosiuosi vien originaliąja grožine literatūra.

Poezija

Iš senobinių pasakų,
Iš pamirštų dainų
Lieju aukso eilėraštį,
Kad žibėtų kaip sagė
Po šimtmečių atkasta...
O išeina atodūsis
Trumpam atminimui...
(Alchemikas, 45 psl.)

Skaitant žemininkų kartos šulo Kazio Bradūno aštuntąjį poezijos rinkinį **Sidabrinės kamanas**, laimėjusias **Draugo** tūkstantinę, kartkartėmis nejučiomis iškyla nejaukūs klausimai: pavargo? išsisėmė? perdaug įtikėjo savo talento jėga? Žinant Kazio Bradūno reikšmę ir svorį naujoje mūsų poezijoje, žinant taipgi, kad savo amžiumi jis turėtų būti pačiame kūrybingumo zenite, mintis, besiformuojančias apie pirmuosius du

klaustukus, reikėtų vyti šalin kaip pikčiausią pagundą ir tikėtis teigiamų atsakymų į trečiąjį klausimą suradus pagrindinę visų rinkinio seklumų priežastį.

Minėti klausimai kyla ne dėl to, kad Kazio Bradūno poezijai būtų staiga pritrūkę platumos ar gelmės. Anaiptol. Šiame rinkinyje poetas dar giliau neriasi į istorinio lietuvio dvasią, ieškodamas atramos ir tikslo jo amžinajai būčiai. Ar jis ieškotų "protėvių pilies" ar "protėvių maldos" ar "protėvių dausų", jo atradimai mums atskleidžia naujus lietuvio dvasios bruožus, prasmingus ir vertus ieškojimų nerimo ir kančios. Tačiau K. Bradūnas, kartais perdaug įtikėjęs atrastosios medžiagos verte, nebesirūpina jos tinkamu meniškų apipavidalinimu. Dažnai jis tą medžiagą tik grubokai nutašo, bet nebenušlifuoja. Atsiranda proziškų, medinių, nelankščių išsireiškimų, posmų ar net ištisų eilėraščių. Atsiranda naivių, vaikiškų, be skambėsio rimų, disonansų. Atsiranda posmų, kuriuos, panaudojant Time recenzento straipsnyje apie T. S. Ellioto kūrybą vartotą posakį, poezija vadiname tik "iš mandagumo". Iš pagarbos autoriui davusiam tiek daug tikrosios poezijos perlų.

Laimei, šitokias seklumas, kad ir žymiai dažnesnes, negu pirmykščiuose Kazio Bradūno rinkiniuose, su kaupu išperka dar didesnio brandumo eilėraščiai, poeto išnešioti, išmastyti, kur kiekvienu žodžiu atskleidžiamas vaizdas: tirštas, reikšmingas, prasmingas. Kuriuose žodis yra turtingas ir sunkus, su tapybinio ir muzikinio elemento priemaiša. Gal būt, poetas turėjo pereiti minėtas seklumas, ar net dykumas, kad pasiektų oazes, kurios ir žodžiu perduotos išliktų pulsuojančios ir gyvos. Tokiomis oazėmis laikyčiau eilėraščius kaip Partizanų baladė, Tuščios rankos ar Švilpynė, kuriais Kazys Bradūnas dar sykį įrodo esąs stipriausias ir giliausias mūsų patriotinis poetas. Gi vyraujanti Sidabrinių kamanų tematika kaip tik ir yra patriotinė, kad ir ne optimistiška, bet tikrai nuoširdžiai išgyventa, pajusta ir dažniausiai taip perduota.

Sukaupta jėga ir brandumu į skaitytoją prabyla ir trumpi skyrelio "Lunaris" eilėraščiai, kuriuose poetas bene siekė atskleisti savąjį credo.

Ryškesnė šviesa meta tamsesnius šešėlius. Gi ir su tais šešėliais Kazio Bradūno rinkinys lieka šviesiausiu pragiedruliu mūsų pernykštėje poezijoje.

Kazys Bradūnas. **Sidabrinės kamanos.** Išleido Lietuviškos Knygos Klubas. Viršelyje dail. Viktoro Petravičiaus lino raižinys. 90 psl. Kaina $2.00.

* * *

Į aukštą žolę įsisukę
Žiogai vis čirškia, kaip padūkę.
Jie atkakliai tą gaidą grieš
Ar būsi už, ar būsi prieš,
Nes tik vieni žiogai težino,
Kas naktį groti juos vadina.
(Žiogai čirškia, psl. 65).

Tolimieji miražai yra pirmasis Juozo Almio Jūragio rinkinys, nors periodinėje spaudoje su eilėraščiais jis reiškiasi jau dvidešimtį su kaupu metų.

Eilėraščiai kūrimo datomis nepažymėti, tačiau jų kokybė yra gana apylygė, liudijanti, kad poeto kūrybinis pajėgumas ir mentalitetas sustojo jam greičiausiai tebesant dar gimnazijos suole.

Iš rinkinio skyrelių pavadinimų (Pavasario gundančios tolumos, Žydėk, užburta vasara, Neramios rudens liepsnos, Ledo antspaudą deda žiema) matyti, kad poetas yra pasišovęs įamžinti metų laikų sukeltas nuotaikas, o taipgi (Audringi laisvės viesulai) atiduoti prideramą patriotinę duoklę paliktam kraštui. Šitokios programos jis ir laikosi, prileidžiant, žinoma (naudojantis paties poeto mėgiamais išsireiškimais), kad ir pavasarį žemei bundant, ir vasarai liepsnojant, ir rudens uostan įplaukus, o ir snaigėm baletą šokant gyvenimas skrieja savo keliu ir toje gyvenimo jūroje žmogus kartais esti masinamas laimės pažadais, o kartais taškosi liūdesio tvane visiškai nuo gamtos atmainų nepriklausydamas. Tačiau, žinoma, kada priešo įnirtusios gaujos naikina mūsų kaimus ir tamsiai apsiniaukia padangė, pasidaro savaime aišku, kad vergiją nešti bus gana, kad reikia pasitikti nevidoną priešą šūvių salvėm ir ječių smaigaliais.

Žodžiu, jeigu Juozo Almio Jūragio poezijoje ir yra kokis nors lakesnis (ne popieriniais sparnais) išsireiškimas, gyvesnis sąskambis (o paviršutiniško skambumo jis visur ir visada siekia), ar pakenčiamesnis posmas (tokių gal ir rastųsi jo itin pamėgtuose, bendrai kalbant gana tuščiaviduriuose trioletuose), jis yra beviltiškai užgožtas banalybių ir trafaretų gausa, "be likusio ženklo", poeto žodžiais šnekant, be vilties prideramai suspindėti ar ar suskambėti.

Juozas Almis Jūragis. **Tolimieji miražai.** Eilėraščiai. Sidney: Gintaras. 1964. 142 psl. Kaina 15 šilingų.

Kasdien tos pačios temos —
Čia gėlės žydi, čia ruduo...
Seniems šaltiniams išsisėmus,
Kur veržias gyvasai vanduo?
(Kasdien tos pačios temos, psl. 284).

Juozo Mikuckio **Derliaus vainiko** rinkinyje yra sukaupta jo viso amžiaus gal ir ne visa poezija, parašyta nuo 1907 m. iki šių dienų. Kiekvienas iš aštuonių skyrelių, išskyrus paskutinįjį, atstovauja poezijos rikiniui išleistam kada nors tame penkiasdešimties su kaupu metų laikotarpyje. Į šitokią rinktinę žiūrėti "nūdienos akimis", Stasio Santvaro, vieno iš keleto recenzentų, kurių pasisakymai atspausdinti rinkinio gale, žodžiais tariant, "būtų stambi klaida". Juk veik visi tie eilėraščiai buvo apšnekėti, vertinti, jais bodėtasi ar gerėtasi kadaise, jų išleidimo metu, sakytum klimate, kuriame jie gimė ir kuris jiems buvo savas.

Derliaus vainiko eilėraščių tematikoje atsispindi ne vien tik paskiram žmogui jo įvairiais amžiaus metais būdingos nuotaikos, siekimai bei rūpesčiai, bet ir pačios lietuvių poezijos brendimo ir formavimosi laikotarpiui charakteringi bruožai, lūžiai, pastangos ar viltys.

"Pirmosiose dainose" (1910) atsispindi didelė tėvynės meilė, garbingos senovės prisiminimais kurstoma. Su šitokiomis nuotaikomis žengiama ir į antrąjį rinkinį "Auštant" (1912), kuriame jau ir meilės svajonės ilgesingai apdainuojamos, sėkmingai imituojant liaudies dainas. "Aušros rasomis" (1920) kiek rimtesniu žingsniu gyveniman bebrendant, pasiekiamas kūrybinis zenitas, "Vakaro kaukėse" (1924) blykstelėjęs formos įvairumu, nuoširdžiu ieškojimu, didesniu pasitikėjimu savimi. Tematika pasidaro jau veik išimtinai erotinė. Dar sustojama pasidairyti "Laukuose" (1926), pasigėrėti gamtos apraiškomis, kad ir nerodant didesnio vidinio įtempimo ar išorinių pastangų, kol pagaliau "Dienų grandys" (1934) veda liūdnais ir melancholiškais keliais į skurdų pasiviešėjimą "Svetimose viršūnėse" (1946), iš kurių žvilgsnį metus į praeitį ar dabartį besimato tik neryškūs "Žiburėliai prieblandoje". Suabstraktinti, susimbolinti tolimo krašto prisiminimų atspindžiai užgožiami šių dienų buities pilkumos.

Eiliuotas sceninis fragmentas "Didvyriai" ir Krymo legenda "Selima Chalija", parašyti poeto jaunystėje, tik akivaizdžiai parodo, kad platesni išsiliejimai nebuvo J. Mikuckio paskirtis.

Džiugu, kad ir pats autorius savo įžanginiame žodyje parodo savikritikos tardamas, kad be sodrių varpų "tarp radastų, rūtų našlaitėlių ir azalijų" šioje rinktinėje "kyši ir smilgos".

Vien tik laiko naikinančią jėgą atlaikiusios poezijos ieškąs skaitytojas tų *smilgų ras, žinoma, kur kas daugiau, negu autorius sugestionuoja.* Vargu ir "brandžioms varpoms" toksai skaitytojas beskirs tiek reikšmės kiek knygos pabaigoje pasisaką vertintojai to pageidautų.

Juozas Mikuckis. **Derliaus vainikas.** Eilėraščiai. Išleido Nida. 359 psl. Kaina nepažymėta.

* * *

Norėčiau būti dulkele
Gimto sodžiaus kelyje:
Ar balto vieškelio pravėžoje,
Ar toje kruvinoje žaizdoje.
Tiktai ne čia,
Tiktai *savoje* žemėje.

(Norėčiau būti ten, 20 psl.)

Antroji pereitų metų debiutantė, "lyrinių natiurmortų" rinkinėlio **Relikvijos** autorė Nerima Narutė (*Kazimiera* Bulsienė), atrodo, išgyvena savotišką liturginių objektų bei religinių terminų obsesiją. Ne tik rinkinėlio ar skyrelių pavadinimai, bet ir kiekvienas eilėraštis yra išmargintas: litanijomis, psalmėmis, novenomis, baldakimais, stigmomis, abitais, stulomis ir t.t. Gal būt, šitas pomėgis jos poezijai ir duoda išskiriančią spalvą, įgalinančią leidėjus viršelio aplanke perdėtai padžiūgauti, pasižavėti, rasti net deimančiukų, priskirtinų "prie geriausių mūsų eilėraščių, išspaudintų laisvajame lietuvių pasaulyje paskutiniaisiais metais".

Kad ir neįprastais ornamentais pamargintí, Nerimos Narutės nelygaus ritmo, neryškaus bei neefektingo rimo posmai dvelkia sunkia monotonija ir nuoboduliu. Pagrindinė priežastis yra ta, kad poetė, daug ir gražiai kalbėdama, iš tikrųjų labai maža ką reikšmingesnio teturi pasakyti. O ir pasako ji per daug jau lygiai, vienodai, nieko neiškeldama, nepabrėždama. Jos poezijoje labiausiai trūksta judesio, veiksmo, jėgos, kontrastų, taškų, atžyminčių minties ar emocijos pradžią ar pabaigą, trūksta pulso ir gyvybės. Jos puošnūs žodžiai yra popieriniai, negyvi, nesuponuoją gilumos, nuplaukią skaitytojo paviršiumi, vidaus visiškai nepalietę. Tąja prasme poetės sugalvotas "natiurmortų" pavadinimas jos eilėraščiams yra *itin charakteringas.*

Debiutantė turi ir gerų pusių: pastabumą, jautrumą detalei, spalvai, niuansui. Ji turi ir saiko nuovoką. Ji nieku, bent pastebimai neseka, yra gana *originali* palyginimuose, laisva

formoje. Padėjus pastangų visas tas dorybes sąmoningai apvaldyti ir pajungti, poetė galėtų duoti ir pusėtinai įmanomos poezijos.

Nerima Narutė. **Relikvijos.** Lyriniai natiurmortai. Išleido Lietuvių Dienos. Viršelio aplanką piešė P. Jurkus. 70 psl. Kaina $2.00.

* * *

Ar neužrašiau naktų širdim, ne rašalu,
nemigo naktų, kai apsunko rankos, širdis?
Kodėl paveikslas ne toks išsiprašo?
Kodėl akys perdidelės,
širdis ne toj pusėj ir
lūpos iškreiptos visuotinėj ironijoj,
nors ant jų kraštelio nenudžiūsta mano ašara?

(Kūdikis, psl. 16).

Per paskutiniuosius keliolika metų Alė Rūta užsirekomendavo itin produktinga, o kartais ir aiškiai talentinga beletriste. Šį faktą paryškino ir dvi premijos, abi laimėtos už romanus. Kad prieš dvidešimtį metų ji debiutavo mažavertės poezijos rinkiniu (**Be tavęs**, 1946), jau buvome bepradedą pamiršti. Bet pamiršimo nenorėjo iš mūsų pati rašytoja, dar kartą nutarusi išbandyti savo laimę poezijoje, pernai išleisdama eilėraščių rinkinėlį, pavadintą **Gyvenimo lašais.**

Ką Alė Rūta bebūtų norėjusi įrodyti, teįrodė, kad laimėjimai prozoje dar negarantuoja tolygių laimėjimų poezijoje. Dauguma šio rinkinio eilėraščių, neišskiriant nė tų, kuriuos autorė su didelėmis pastangomis bandė įsprausti bent į paviršutiniškuosius poezijos varžtus, tesudaro tik blogos, grubios prozos įspūdį.

Alė Rūta yra priešingybė ką tik aptartajai Nerimai Narutei. Ji kiekvienu eilėraščiu trokšta pasakyti ką nors gilaus, išmintingo, prasmingo, formoje ir stiliuje stengiasi būti moderniška, įvairi, įdomi. Tačiau visur aiškiai jaučiasi maniera ir savotiškas savęs prievartavimas. Kiekvienas posmas yra pastebimai dirbtinas, išgalvotas. Didelės poetės kančios atrodo įsivaizduotos, nepasiekia skaitytojo širdies, kaip kad jo proto nepasiekia patirtimi ir išmintimi tariamai perkrauti poetės samprotavimai.

Gyvenimo lašais Alė Rūta savo ligšiolinį bendrą kūrybinį produktą bereikalingai atskiedė ir sugadino jo skonį.

Alė Rūta. **Gyvenimo lašai.** Eilėraščiai. Išleido Nida. 58 psl. Kaina nepažymėta. Išleidimas skurdus, primenąs spaudos draudimo gadynę.

* * *

Trupučiuką pasėdėsiu susidėjęs rankas ant pilvo,
trupučiuką pasižiūrėsiu, kaip žaidžia vynas taurelėj
ir nė nepajusiu,
kaip užgrius mane senatvė ir ubagystė.

(*Pagal Švento Rašto žodžius*, 16 psl.)

Vladas Šlaitas, prieš penketą metų už kuklų eilėraščių rinkinuką laimėjęs Lietuvių Rašytojų Draugijos premiją (ir pelnytai!), matyt pats sau nutarė, kad maži rinkinukai geriau apsimoka. (*Jis, žinoma*, būtų teisus, jeigu apimtis būtų griežtos atrankos produktas). Todėl po to išleistas rinkinėlis (**Be gimto medžio**) buvo dar kuklesnis, gi naujausiąjį, pernai išėjusį, **Antroje pusėje** sudaro 14 eilėraščių (kurių veik visi jau skaityti periodinėje spaudoje), atspausdintų 44 puslapiuose. Kiek ekonomiškesnis leidėjas, žinoma, galėjo visą tą medžiagą sutalpinti ir 22 puslapiuose, nes daugumos eilėraščių tūris svyruoja tarp šešių ir dvidešimt vienos eilutės, nekalbant jau apie tai, kad ne viena tų eilučių susideda iš vieno, kartais labai trumpo žodelyčio: o, ak, nes, ir, Tu, taigi.

Ši, sakytum, statistika, be abejo, eilėraščių kokybės *toli gražu* neparodo. Ją iškėliau norėdamas priminti, kad dažnų konkursų taisyklės ir pagaliau nusistovėjusi knygų leidimo tradicija stato minimalinius kiekybinius reikalavimus ir eilėraščių rinkinius, ypač, jeigu *jis leidžiamas* knygos pavidalu ir turi pretenzijų būti traktuojamas lygiomis teisėmis su kitų žanrų vienetais. Tąja prasme rinkinėlis **Antroje pusėje** vargu panašius reikalavimus išpildytų.

Rinkinėlio eilėraščių tematika yra būtinė, kartais didaktinio, savotiškai moralizuojančio ar filosofuojančio tono su stipriu religiniu atspalviu.

Paviršutiniškaisiais, *klasikinei poezijai esminiais* elementais, kaip ritmas, rimas ar griežta forma Vladas Šlaitas niekada nesivargino. Jo poezijoje mes jų nepasigesdavom. Vladas Šlaitas mus papirkdavo intymumu, vidine šiluma, paprastumu, *nuoširdumu, kondensuota* emocija, taiklumu. Ir **Antroje pusėje** poetas tebėra daugiausia egocentriškas, ne vienu atveju iki kraštutinumo intymus, nesibijąs savęs graudžiai paironizuoti, iš savęs pasišaipyti. Bėda yra *ta*, kad *jo paprastumas* ima virsti visišku nepaisymu, kad intymumas darosi manieringas, vietomis net artėjąs prie savotiško ekshibicionizmo. Dauguma šio rinkinėlio eilėraščių per daug pavojingai pakrypsta prozos pusėn. *Jiems* net įprastinį apibūdinimą "poezija prozoj" tektų parafrazuoti į "prozą poezijoj", kas bent mano supratimu, poetui pagyrimo nebereiškia.

Jeigu "poezijos iš mandagumo" *galima rasti* Kazio Bradūno

Sidabrinėse kamanose, tai šiame Vlado Šlaito rinkinėlyje tokios poezijos yra absoliuti dauguma. Tąja prasme gal ir patsai rinkinėlio pavadinimas, sugestionuojąs ribą, kaip tik tą ribą *siūlo tarp poezijos ir prozos, nusvyrant daugiau į pastarosios* pusę.

Vladas Šlaitas. **Antroje pusėje.** Išleido Šaltinis. 44 psl. Kaina $1.00. Techniškoji išleidimo pusė yra įrodymas, kad ir kukliausiomis priemonėmis galima pasiekti estetiškai patrauklių rezultatų. Iš Šaltinio turėtų daug ko pasimokyti Alės Rūtos Gyvenimo Lašų leidėjai.

Proza

> **Reikia pasakyti, kad jaunas romano autorius, kad ir nevisai tobulai išstudijavęs rusų kalbą — yra plačiai išsilavinęs, su dideliu žinių lobiu apie tautas ir kraštus bei jų dvasią. Turi lakią vaizduotę, taiklų žodį, spalvingą stilių ir neabejotiną talentą gyvai piešti vaizdus rašytiniu menu.**
>
> (O. Algminienė, **Naujienos**, 1964. 11. 28).

Apie literatūrinius konkursus ne vienas esame skeptiškos *nuomonės, bet laikas nuo laiko ir jų nauda yra įrodoma.* Nesigindžiant kiek akademinio **Mūsų Vytiės** žurnalo kadaise skelbtas novelės ir poezijos konkursas paskatino ar pagreitino Kazio Almeno žingsnį lietuvių literatūron, reikia manyti, kad ne visai atsitiktinai to konkurso laimėjimas sutampa su šio prozinio debiutanto literatūrinės karjeros pradžia.

Debiutantai prozoje mūsuose šiandien yra tikrai retas fenomenas. Juo nekasdieniškesnis yra Kazio Almeno debiutas romanu **Upė į rytus, upė į šiaurę.** Pirmiausia, kad kūrybinio brendimo prasme autorius yra jau grynai emigracinis produktas, o antra — jo debiutinis veikalas nėra koksai *sentimentalinis*, romantinis ar dienoraštinis pliauškalas, bet monumentalus dviejų tomų (šešių šimtų su kaupu puslapių) neįprastos tematikos, gana stiprios konstrukcijos, gabiai išvystytos intrigos, tvirtų išbaigtų charakterių romanas, su kuriuo autorius iš karto gali drąsiai stoti į mūsų veteranų rašytojų gretas ir tai jokiu būdu ne paskutiniąsias.

Kalbant bendrybėmis, banaliu virtęs posakis "Lietuva — poetų kraštas" labai tinka ir mūsų beletristams. Jie juk irgi daugiausia yra lyrikai, plepetūnai, daugiau jausmo ir sparnuoto žodžio, o ne veiksmo žmonės. Ši yda, žinoma, atsispindi ir jų kūrinių personažuose. Lietuviškoji beletristika, o ypač *romanas, visada stokojo intrigos.* Todėl itin džiugu, kad Kazys Almenas šios negirtinos tradicijos atsikrato jau pirmuo-

ju romanu. Jo veikėjai yra stiprūs, ryžtingi, individualūs, veiksmo ir įsitikinimo žmonės. Kontrastai charakteriuose, pažiūrose ir idėjose veikiai išugdo natūralius konfliktus, išsivystančius į logišką, skaitytoją pagaunančią ir pririšančią intrigą.

Tačiau Kazio Almeno romane ne vien veiksmas ir atoveiksmio galimybės skaitytoją patraukia. Jį užintriguoja ir neįprastinė tematika, įvedimas į retai kieno tepažįstamus, savotiškai egzotiškus, mistiškus pasaulius, jų detalus atskleidimas ir įtikinąs pristatymas. Nesigilinant į jo piešiamos aplinkos istorinį ar geografinį tikslumą, reikia pripažinti, kad autorius jų literatūriniu tikrumu niekur nesudaro skaitytojui progos suabejoti.

Romano veiksmas vyksta ponapoleoniniais laikais. Prasideda Lietuvoje, susikryžiavus tikslams dviejų pagrindinių veikėjų, atstovaujančių priešingiems socialiniams luomams. Ir vieną ir kitą veikėją tas tikslų siekimas veda į Prancūziją, o vėliau, skirtingais keliais, į Naujojo kontinento — Amerikos šiaurę, kur ir įvyksta tragiškoji veikalo atomazga. Herojų žygiai duoda autoriui progos pristatyti visą eilę grotestiškų, spalvingų antraeilių veikėjų, atskleisti dar neištirto pasaulio paveikslus, jo gyventojų būdą, tradicijas ir papročius.

Romano **Upė į rytus, upė į šiaurę** kalba yra gyva, stilius — lengvas, dialogai — vykusiai mezgami, dinamiški, ne kartą atmiešti sodriu humoru, atitinką veikėjų galvosenai. Pagirtinas ir autoriaus bešališkumas veikėjų atžvilgiu, visada paliekant jiems patiems save pasmerkti ar išteisinti.

Romanas suskirstytas į 44 savy išbaigtus skyrius, užimančius nuo vieno iki keliasdešimties puslapių. Bendroji kompozicija, kaip jau minėta, gana natūrali, stipri ir apgalvota.

Be abejonės kritiškesnis skaitytojas šiame romane irgi ras didesnių ar mažesnių nesklandumų, kiek sėklesnių vietų, gramatikos ar sintaksės klaidų, tačiau visa tai negalės paveikti bendro teigiamo įspūdžio. Kazys Almenas yra jaunas rašytojas. Debiutui pasirinkęs sunkų, daug paruošiamojo darbo bei studijų reikalaujantį uždavinį ir jį išvežęs su pasigėrėtinu užsispyrimu ir kantrybe, įgalina tikėtis dar daug ir brandžių veikalų.

Kazys Almenas. **Upė į rytus, upė į šiaurę**. Romanas. Išleido Lietuviškos Knygos Klubas. Pirmas tomas — 302 psl., antras — 325. Kiekvieno kaina $3.00. Viršelius piešė nuolatinis šios leidyklos viršelių piešėjas P. Jurkus, parodęs itin paviršutinišką ir primityvų puošiamosios knygos supratimą.

Mane žavi amerikiečių, taip vadinama "short-short" novelė, todėl ir aš pabandžiau. Manau, kad toks žanras reikalauja iš rašytojo net daugiau pastangų. Šiais laikais žmogui, neturinčiam laiko ir ieškančiam trumpo nuotykio, tokios novelės gali būti kaip tik labiau priimtinos. Bet, žinoma, ne *istorijų ilgumas ar trumpumas nusveria kūrinio* vertę.

(A. Baronas, pasikalbėjime apie Saulės grįžimą, Draugas, 1964. 6. 20).

Aloyzas Baronas, vienas produktyviausių naujosios kartos rašytojų, per tuziną metų davęs keliolika knygų, paskutiniuoju metu, atrodo, kiek pavargo. Juk ir prieš ketvertą metų **Draugo** premijuotas ir išleistas jo romanas **Lieptai ir bedugnės** buvo kadaise Vokietijoje, laikraščio atkarpoje ėjusių karo metų atsiminimų, tegu ir gerokai pataisytas, pakartojimas. Gi pernai išleistame **Saulės grįžimo** novelių rinkinyje rastumėm kūrinių, periodinėje spaudoje matytų keliolikos metų laikotarpyje. Ypač atmintina feljetoniškoji noveliūkštė "Pirmoji valanda", trečiąją premiją **Draugo** novelės konkurse laimėjusi bene 1952 m. (Tada ji vadinosi "Pirmasis pacientas", ir jos autoriumi buvo skelbiama Nijolė Rimkutė, nors Aloyzo Barono ir vieno Cicero lietuvio dailininko, didžiai panašaus į kūrinėlyje vaizduojamą personažą, pavardės buvo linksmai linksniuojamos suinteresuotų "nusimanančiųjų" rateliuose).

Jeigu atrinkdamas kūrinius šiai knygai autorius laikėsi kokių nors bendrų vardiklių, labiausiai akivaizdūs iš jų yra *du: ilgis ir veiksmo vieta. Iš penkiolikos* novelių tik viena yra kiek ilgesnė (17 psl.), kada visos kitos — tarp šešių ir dešimties. Veik visų jų veiksmas vyksta šių dienų Amerikoje, arba bent vaizduojamas iš tokios perspektyvos. Taigi, novelių tematikos pagrinde yra naujasis emigrantas, jo viltys, pastangos, *siekimai ir nusivylimai.*

Aloyzo Barono novelių struktūra, bendrai kalbant yra gana tiksli. Novelės branduolį visada sudaro įvykis. Ir jeigu tas įvykis pats iš savęs neatrodo kuo nors ypatingas, autorius jį bent tokiu (nekasdieniškų) stengiasi padaryti. Tačiau autorius dažnai turi vieną-ydą: savo kūrinį jis *formuoja* ar lipdo ne aplink tą įvykį, bet apie iš jo norimą išspausti savotišką moralą. Tąja prasme A. Baronas dažnai yra nuobodokai didaktiškas, nors toji didaktika ir būtų pastebimai forsuota, dirbtina, nenatūraliai išplaukianti. Rezultate ir veikėjai yra iš anksto apspręsti ar net autoriaus pasmerkti, monotoniškai

vienodi savo dialoguose, nes jie juk perdaug pastebimai vykdo autoriaus užkrautą uždavinį, savo bet kokią individualybę jam aukodami.

Trumpesnėse distancijose Aloyzas Baronas yra geresnis pasakotojas, nes jis priverstas apkarpyti įprastines pseudofilosofijas ar lyrines gražbylystes ar kitokią skaitytoją bereikalingai išblaškančią butaforiją. Norėti, kad jis visai šitų atributų atsisakytų, būtų, žinoma, per daug, tačiau kiekviena pastanga sveikintina. Dėl šių pastangų sėkmingumo **Saulės grįžimas** skirtinas prie geresniųjų Aloyzo Barono knygų.

Aloyzas Baronas. **Saulės grįžimas.** Novelės. Išleido *Nida*. 141 psl. Kaina $1.50. (Kietais viršeliais $2.00).

* * *

J. Kralikausko "Mindaugo nužudymas" yra vaizdžiai parašytas romanas, tikroviškai sukūręs istorinį lokalą, bet stokuojąs epinio charakterio ir istorinės sampratos. Charakteriai jame perdaug siauri ir izoliuoti vienas nuo kito, kad galėtų atstovauti *istorinėms jėgoms*. Mindaugo laikų XIII amžiaus Lietuvos istorija romane pristatyta kaip melodrama, pripildyta akmens amžiaus laikų veikėjais.

(Liūtas Mockūnas, **Margutis**, 1964, spalio mėn. nr.).

Prieš porą metų spaudoje, aptariant bene ***Draugo*** premijuotą Juozo Kralikausko romaną **Titnago ugnį**, buvo užsimintas šio autoriaus užmojis trilogijai, apimančiai Mindaugo laikus. Matyt, pasiryžimą vykdydamas, *autorius* parašė, o **Draugas** premijavo ir išleido antrąją būsimos trilogijos dalį, romaną **Mindaugo nužudymą**. Šiuo romanu autorius dar labiau išryškino savo intenciją vaizduoti laikmečio nuotaikas, istorinių įvykių foną, o ne pačius įvykius, jų priežastis, vystymąsi ir pagaliau pasekmes. Lietuvos vienytojo, pirmojo *ir vienintelio* karaliaus Mindaugo portreto irgi veltui laukėme. Jis ir šiame romane tepasirodo vos kelis kartus. Ir tik sapne autorius *teišdrįsta Mindaugą pastatyti* prieš jį patį ir jo kuriamą valstybę kankinusias dilemas. Įprastine prasme pagrindiniu veikėju Mindaugo nė šiame romane nebūtų galima vadinti, nors jis ir tėra vienintelis abiejų romanų personažas, juos jungiąs ir duodąs tęstinumą kitų veikėjų veiksmams. Į **Mindaugo nužudymą** iš ***Titnago ugnies*** *patekę* kiti *reikšmingesni* veikėjai yra arba žuvę (Morta, Parnus, Tautvila) ir trumpai tepasireiškia naujųjų prisiminimuose, arba tėra statistais kito-

se pareigose (Gaudižadas). Staigus Traidenio iškėlimas paskutiniame skyriuje lyg ir parodo, kad paskutinėje trilogijos dalyje jam bus skirtas svarbus vaidmuo. Iš viso **Mindaugo nužudymo** pabaiga yra gerokai skaitytoją apvilianti, rodanti lyg ir autoriaus išsisėmimo ženklų.

Mindaugo nužudymui labiausiai trūksta veiksmo ir platesnių istoriniu žvilgsniu pagrįstos įvykių motyvacijos. Įsileidęs į *detalius pagoniškų papročių, senojo tikėjimo apeigų ar Mindaugo* dvaro administracijos aprašymus (nors jie yra gana vaizdūs, įdomūs ir literatūriniai tikri) autorius veiksmą tarytumei visiškai pamiršta. Gi būdingieji begimstančios valstybės gyvenimo lūžiai perduodami ne kaip neišvengiama istorinė būtinybė, bet kaip atsitiktinės antraeilių veikėjų smulkių ambicijų ar žemų instinktų išdavos.

Vis dėlto, **Mindaugo nužudymas** palieka žymiai geresnį įspūdį, negu **Titnago ugnis.** Atsisakęs pastarajame romane vartotos tariamai Mindaugo laikų kalbos, jis turi platesnes galimybes dialogus padaryti turtingesniais, lakesniais ir juos panaudoti pilnesniam veikėjų vidaus atskleidimui. Tie dialogai, kaip ir aprašomosios vietos yra spalvingi, išmarginti retais žodžiais, išsireiškimais, posakiais. Turtinga kalba, autoriaus įsijautimas į senoviškų apeigų prasmę, primityvaus žmogaus esminius instinktus ir yra elementai, kurių dėka autorius sugeba skaitytoją perkelti į skirtingą pasaulį, priversti jį įsisavinti ir išgyventi.

Juozas Kralikauskas. **Mindaugo nužudymas.** Romanas. Išleido Lietuviškos Knygos Klubas. Aplanką piešė dail. Viktoras Petravičius. 246 psl. Kaina $3.00.

* * *

Visi šie žmonės siekia daugiau turto, ar bent nori turimą išlaikyti. Autorė nevaizduoja jų nei fonduose, nei parengimuose. Pagaliau ir su Bažnyčia tų žmonių santykiai labai riboti. Tačiau žinant, kad ir gyvenime gali tokių būti, jie knygoje yra labai tikri. Nepaisant to, kad jie kovoja už turtą, kad jie keikia, kad apgaudinėja ir suka, jie nėra kažkokie perdėm blogi, jie daugiau gyvenimiški, nei niekšiški.

(Leonas Galinis, **Draugas,** 1965. I. 30).

Komisija, 1962 m. paskyrusi Alei Rūtai **Dirvos** literatūrinę premiją už romaną **Kelią į kairę,** savo akte iškelia jame aptariamų problemų aktualumą, subtilų jų atkūrimą, savaimingą stilių, įdomią kompoziciją, veikėjų gyvumą bei kūrinio vienti-

sumą. Nors premijuojančios komisijos savo išrinktajam kūriniui paprastai niekada gero žodžio nesigaili, tačiau šį kartą smagu pripažinti, kad kiekvienos iš čia iškeltų dorybių Alės Rūtos romanas didesnę ar mažesnę dozę turi.

Kello į kairę romane vaizduojamas nūdieninis senųjų ir naujųjų imigrantų gyvenimas Amerikoje. Visi aštuoni knygoje veikią personažai yra arba gimę, arba tapę vienos šeimos nariais. Pagrindinį veikėją iš jų būtų sunku išskirti, tačiau centrinis objektas, apie kurį visas veiksmas sukasi, yra Dainorynė, senųjų ateivių — Felikso ir Mortos Pušinių bei jų žento Prano Barčio darbu ir prakaitu įkurtas ir išugdytas ūkis. Dainorynė yra toji ašis, apie kurią sukasi kiekvieno veikėjo siekimai, viltys, planai ir pastangos. Visų arba nagai į ją suleisti, arba rankos tiesiamos. Neišskiriant nė tų, kurie nė piršto jos kūrime nėra pajudinę. O tokie yra Pušinių sūnaus Antano žmona, naujoji ateivė daktarė Danguolė, svajojanti Dainorynę panaudoti savo profesiniams ar prestižiniams tikslams, ir jos brolis Gediminas, manas per seserį užsitikrinti sau lengvą gyvenimą.

Kelias į kairę ypač išsiskiria savo forma, lietuviškame romane panaudota bene pirmą kartą: įvykių raida pasakojama kiekvieno iš aštuonių veikėjų lūpomis. Kadangi savo pasakojimais jie ne tik išduoda savo charakterį, savo jausmus, bet ir pažiūras į kitus veikėjus, šiame romane tie veikėjai pasidaro tikrai visapusiškai atskleisti. Kartais skaitytojo jau girdėtas įvykis, kitam veikėjui pasakojant atsistoja visai kitoje šviesoje. Nors bendrai šie pasakojimai yra pristatyti estafetės būdu, kiekvienam veikėjui veiksmą pastūmėjant į priekį ir tik retai kada grįžtant atgal į pirmykščio pasakotojo jau paliestą plotą.

Ne visuose skyriuose iškelti įvykiai romanui yra vienodai reikalingi ar reikšmingi pačiai romano eigai, tačiau visi jie yra įdomiai perduoti ir padaro svarbų įnašą bent charakterio atskleidime. Autorė visus veikėjus traktuoja beveik su vienodu įsijautimu ar net meile. Jie gyvenimiški. Kiekviename rastumėm tiek gerųjų, tiek ir blogųjų pusių. Ir aiškiau neigiamųjų (Danguolė, Gediminas) ir aiškiau teigiamųjų (senoji Pušinių pora) personažų veiksmai yra logiški, autorės pilnai motyvuoti, išplaukią iš jų būdo ar susidarytų principų.

Nežiūrint gilaus psichologinio personažų išbaigimo, **Kellą į kairę** būčiau linkęs klasifikuoti buitiniu romanu ir tai pačia geraja prasme. Čia nūdieninės mūsų buities atskleidimas yra platus, veik visas stadijas aprėpiąs.

Autorė pasiėmė sunkų uždavinį: po vienu stogu suvesti dviejų emigracinių bangų, trijų generacijų, kraštutinių pasaulėžiūrų (idealistinės ir materialistinės) ir įvairių socialinių gru-

pių veikėjus ir jį išvežė gana pavyzdingai. Padarydama spalvingą, o vis dėlto vientisą kūrinį, ji parodė neabejotiną savo talento brandumą. Kelias į kairę, manyčiau, yra iškiliausias Alės Rūtos kūrinys.

Alė Rūta. **Kelias į kairę.** *Romanas.* Išleido Viltis. 248 psl. Kaina $3.00.

* * *

Mūsų autorė gilesnių problemų, susijusių su šia tema, beveik neiškelia. Ji praeina pro tremtį, galima sakyti, paviršiumi. Tiesa, ji pavaizduoja ją iš būdingo lietuviško požiūrio, bet tame vaizdavime gilesnių širdį ir protą padirginančių momentų tėra vienas kitas.

(Elena Tumienė, **Lietuvių dienos,** 1965 m. sausio *mėn. nr.*).

Atvertus pirmąjį antrosios pereitų metų debiutantės Stasės Vanagaitės - Petersonienės trijų apysakaičių rinkinėlio **Nulaužtos šakos** puslapį, perskaičius ilgą ir kilnią autorės dedikaciją mamytei, kurios foto portretu yra papuoštas sekantis knygos puslapis, skaitytojui iš karto pasidaro aišku, kur autorės apeliuojama. Jis iš anksto žino, kad savo kūryba autorė yra užsiangažavusi dedikantei įrodyti jos kilnių pastangų rezultatus.

Idėjine prasme autorė savo angažamentą deramai išpildo. Visi trys vaizdeliai yra moralūs, kilnūs, sentimentalūs ir, žinoma... banalūs, trafaretiški, naivūs, nuobodūs, didaktiški, nors parašyti gana sklandžiai, pedagogiškai.

Į tikrąją literatūrą, manau, autorė nė nepretendavo, šiuo rinkinėliu tesiekdama išreikšti padėką ir pagarbą savo mylimam asmeniui. Gal gi atsiras ir skaitytojų, kurie, šiuos autorės kilnius jausmus apmokėję knygelės kaina, nesigailės ar net pasidžiaugs.

Knygą vertinusios Elenos Tumienės pasisakymas apie išviršinę jos pusę yra teisingas, nors per daug santūrus: "Nekritikuojant knygos išorės (išleista Alvudo, viršelis V. Vijeikio) — reikia pasakyti, jog dėl vadovėlinio formato, anonimiškumo ir subtylumo stokos, knygos išorinė pusė gero įspūdžio nesudaro..." Bereikėtų pridurti, kad to paties dail. V. Vijeikio spaustuvė knygelę ir spausdino. O jau kas link įspūdžio?... geriau nė nekalbėti.

Stasė Vanagaitė - Petersonienė. **Nulaužta šaka.** Trijų vaizdelių pynė. Išleido Amerikos Lietuvių Vaiko Ugdymo Draugija. 81 psl. Kaina $2.00.

* * *

V. Volerto miestas ne visai toks, kokį mes pažįstame. Jame nėra nei lietuviškos kolonijos, nei lietuviškos visuomenės su jai būdingo gyvenimo bruožais. Pagrindinės šito autoriaus miesto gatvės yra Skurdas ir Perteklius.

(Nijolė Jankutė, **Draugas**, 1935. I. 16).

Atsimenate, kaip būdavo mūsų spaudoje reklamuojamas daktaro Algirdo Margerio (tada dar neišėjusio okupantui tarnauti) romanas **Čikagos šešėliai**? Kaip šita knyga reklamose (tikriausiai paties Margerio, savųjų knygų leidėjo, parašytose) būdavo lyginama su Upton Sinclairio **Džiunglėmis**? Jeigu leidėjams užeitų noras panašiais metodais reklamuoti Vytauto Volerto pernykštį romaną **Gyvenimas yra dailus**, jie jį daug drąsiau galėtų lyginti su Algirdo Margerio **Čikagos šešėliais**. Mat, šiame romane autorius irgi vaizduoja didmiestį. Pagrindinis veikėjas yra valkata. Ir ne bet koks valkata, o (atspėjote!) lietuvis, iš žaliojo sveikojo kaimo kilęs. Sakytum: ambasadorius valkata!

Paskui *yra romane ir klaikiai buržuazinis advokatas, su* dar klaikiau buržuazine žmona ir šitų buržuazinių degeneratų bei užnuodytos aplinkos auka ir atžala — mokyklinio amžiaus sūnumi. Yra ir pamestinukė, kiek mažiau visų kenksmingų įtakų apgadinta. Žodžiu, šį kartą autorius yra pasimetęs didmiestyje, *kurį jis, deja, tepažįsta tik paviršutiniškai, nesupranta ir* nenori suprasti, kurio jis nepakenčia, o tačiau apie jį kalba labai jau naiviu, visa žinančio šaipoko moralisto - satiriko tonu.

Vis dėlto antruoju savo romanu (pirmasis — **Upė teka vingiais** — pasirodė prieš porą metų) Vytautas Volertas padarė didelę pažangą. Jis, atrodo, didelėmis pastangomis susikūrė literatūrišką sakinį. Kiekviename jų jaučiasi autoriaus noras išsireikšti vaizdžiau, nekasdieniškiau, gudriau. Šitokia beveik manija yra užsikrėtę ir visi romano veikėjai, kas, žinoma padvelkia nenatūralumu ir poza, o tie veikėjai, kaip jie begudragalviautų, išeina popieriniai, anemiški, netikri.

Romano kompozicija yra atsitiktinė. Įvykiai — tartum nevienodo dydžio, nevienodos vertės, jokių siūlų nesujungti karoliai, kuriuos mažas pūstelėjimas beviltiškai išblaškytų. Įsigilinęs į sakinio ornamentaciją, autorius, atrodo, apie struktūrą ar kitus elementus visiškai pamiršo. Medžių gausoje paklydęs, jis nebematė miško.

Jau minėta pažanga įgalina iš autoriaus daugiau ir geresnių kūrinių tikėtis.

Vytautas Volertas. **Gyvenimas yra dailus.** Lietuviškos Knygos Klubas. Aplanką piešė Paulius Jurkus. Aplanke pavaizduoti trijų figūrų siluetai: vienas, atrodo, panašus į haremo moterį, kitas — kiną, žemyn nusidriekusia kasa, o trečias — vyskupą su dvišaka kepure. Nė vienas iš šių "mirusiųjų sielų" su romanu nieko bendra neturi. 242 psl. Kaina $2.50.

* * *

Vaikų literatūra

Tu — pažaisk
Po klevu,
Aš — keliuos
Lėktuvu.
Plieno paukštis mane
Neš dangaus mėlyne.
(Jonas Minelga, Erdvėse.)

Vaikų literatūra emigracijoje vis dar tebėra labiausiai apleista sritis. Nė konkursai, nė premijos jos neišjudina. O turime, rodos, keletą ir žinomų šios srities specialistų, kaip Vytė Nemunėlis, Leonardas Žitkevičius ar Jurgis Jankus.

Abu pernykščių metų autoriai yra debiutantai, nors bent vienas jų periodinėje jaunimo spaudoje reiškiasi jau seniai ir sėkmingai.

Danutė Brazytė - Bindokienė apysakaitę **Keturkojį ugniagesį**, atrodo, rašė daugiau reikalo verčiama, "iš pasiaukojimo", norėdama užpildyti minėtą spragą, negu nuoširdžiai, savo talentu įtikėjusi. Nors ji rašo lengvai, laisvai, suprantamai, tačiau aiškesnio talento jaunimo literatūrai neparodo. Jos stilius yra gerokai medinis, reportažinis, nepakankamai vaizdingas, dialogai — sausi ir nuobodūs. Ji neturi pakankamai vaikų literatūrai reikiamos vaizduotės, nemoka mažų dalykų paversti dideliais, nuostabiais, perduodamą pasaulį padaryti šviesiu ir spalvingu. Autorės vaizduotę labai gerai charakterizuoja pilki, negyvi ir nelankstūs skyrelių pavadinimai.

Knygelei gerokai pakenkia ir Zitos Sodeikienės iliustracijos, kurios, nors ir tiksliai ir rūpestingai atliktos, lieka pilkos, nuobodžios ir plakatiškai sustingusios.

Žymai geriau užsirekomenduoja Jonas Minelga savo nemažu eilėraščių rinkiniu **Labas rytas, vovere!** Veik kiekviename eilėraštyje jaučiasi, kad poetas tame vaikų pasaulyje gyvena, kad jų rūpesčiai ir džiaugsmai yra jam pačiam savi ir mieli. Jis su pipirais kalbasi, kaip su sau lygiais vyrais, kartais juos sugėdindamas ar pabardamas, o kartais per petį paplodamas.

Jono Minelgos eilėraščiai yra sparnuoti, lengvi, skambūs,

ir muzikalus. Jo eilėraščių forma — įvairi, rimas — grakštus, rimas — dažniausiai šviežias ir natūralus, tik kartais kiek banalus ir forsuotas. Kartą paskaitęs ar išgirdęs J. Minelgos eilėraštį, jaunasis skaitytojas jau nori jį kartoti, išmokti, deklamuoti.

Su **Labas rytas, vovere!** Jonas Minelga iš karto atsistojo mūsų vaikų literatūros avangarde.

Pagirtinas ir knygos išleidimas. Kazio Veselkos iliustracijos paprastutės, bet žaismingos, išradingos ir patrauklios.

Danutė Brazytė - Bindokienė. **Keturkojis ugniagesys.** Išleido Lietuvių Dienų leidykla. Iliustravo Zita Sodeikienė. 39 didelio formato puslapiai. Kaina nepažymėta.
Jonas Minelga. **Labas rytas, vovere!** Eilėraščiai vaikams. Išleido Lietuvių Bendruomenės Kultūros Fondas. Iliustravo Kazys Veselka. 84 psl. Kaina nepažymėta.

Kęstas Reikalas

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) Kazys Bradūnas, **Sidabrinės kamanos** (Chicago: Lietuviškos Knygos Klubas, 1964).

2) Dr. Juozas Girnius, "Istorinė krikščionių atsakomybė. Krikščioniškoji atsakomybė laiko tėkmėje", atspaudas iš L. K. M. Akademijos Suvažiavimo darbų V t., 29 — 73 psl. (Roma, 1964).

3) Juozas Almis Jūragis, **Tolimieji mirakai** (Sydney: Gintaras, 1964).

4) Vytautas Kavolis, "Art Content and Social Involvement", atspaudas iš **Social Forces**, 42 (May, 1964).

5) Vytautas Kavolis, "Economic Conditions and Art Styles", atspaudas iš **The Journal of Aesthetics and Art Criticism**, 22 (Summer, 1964).

6) Vytautas Kavolis, "Economic Correlates of Artistic Creativity", atspaudas iš **The American Journal of Sociology**, 70 (November, 1964).

7) Vytautas Kavolis, "The value - Orientations Theory of Artistic Style", atspaudas iš **Anthropological Quarterly**, 38 (January, 1965).

8) **Knygų lentyna**, 1964 m., Nr. 1 ir 2.

9) **L. K. D. S. Biuletenis**, 1964 m., Nr. 1.

10) **Lithuanus**, Summer ir Fall, 1964.

11) **Margutis**, 1965 m. sausio Nr., skirtas Lilian Vanagaitienei ir Algimantui Mackui paminėti.

12) Aleksandras Merkelis, **Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla** (New York: Amerikos Lietuvių Tautinės Sąjungos leidinys, 1964).

13) **Mūsų sparnai**, 1964 m., Nr. 16 ir 17.

14) **Mūsų vytis**, 1964 m., Nr. 4.

15) W. Shakespeare, **Hamletas, Danijos princas. Tragedija.** Vertė Alfonsas Nyka - Niliūnas. (Chicago: Šviesa - Santara, 1964).

16) Algimantas Mackus, **Chapel B.** (Chicago: Algimanto Mackaus Vardo Knygų Leidimo Fondas, 1965).

17) **Šekspyro sonetai.** Vertė Alfonsas Tyruolis (Chicago, 1964).

18) **Knygų lentyna**, 1964, Nr. 3 ir 4.

19) Algirdas Landsbergis and Clark Mills, **The Green Linden: Selected Lithuanian Folksongs** (New York: Voyages Press, 1964).

20) **Lithuanus**, Fall-Winter, 1964.

21) **Meno dienos Melbourne 1964.** Redagavo A. Krausas su talkininkais.

22) Czeslaw Milosz, selected and edited. **Postwar Polish Poetry: An Anthology** (*Garden City: New York: Doubleday* & Company, Inc., 1965).

23) **Mitteilungen aus baltischem Leben**, 1964, Nr. 1, 2, 3, ir 4.

LIETUVIŠKOJOJE VISUOMENĖJE

MES ESAME DEŠIMTMEČIAIS ATSILIKĘ NUO GYVENIMO

Lietuviškosios spaudos diagnozė

Kai atkreipiamas dėmesys į mūsų spaudą, turi iškilti pati klausimo esmė: kokia yra ta spauda ir kokia turėtų būti, ar ji atlieka savo uždavinį žurnalistine prasme, ar ji patenkina mus, kurie į spaudą žiūrime ne kaip į kiekvieną kitą visuomeninę instituciją, dažnai tupinėjančią vietoje ir neturinčią naujų idėjų ir realaus dabarties suvokimo, bet kaip į visuomenės organą, kuris, prisilaikydamas sutartų dėsnių ir tradicijų, vadovautų ir duotų lietuviškam gyvenimui kultūringą toną.*)

Panašios diskusijos mūsų visuomenėje vyksta bene pirmą kartą. Iki šiol mūsų spaudai pasikalbėjimuose ir diskusijose dėmesys buvo skiriamas vis nagrinėti tokiems klausimams, kaip surasti daugiau skaitytojų, kaip padidinti laikraščių skaičių ar sutankinti jų ėjimą, pasmerkti ar užgirti vienų ar kitų klausimų iškėlimą, paliaupsinti redaktorius, rašeivas, visuomet pabrėžiant, kad laikraštis yra ypatingas veiksnys ir, be to, neliečiamas ir nekritikuotinas. Niekuomet nedrįstama, nenorima ar užmirštama pakalbėti apie mūsų spaudą iš esmės, konkrečiai nurodant tuos trūkumus, kurie mūsų laikraščių lygį žemina ir daro juos tiesiog pasibaisėtinu visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo stabdžiu.

Lietuviškas laikraštis pasidarė ne realaus gyvenimo vadovas, dabarties problemų nagrinėtojas, tikrų pasaulio įvykių infor-

*) Sąntrauka pranešimo, skaityto 1964 m. Santaros — Šviesos suvažiavime.

muotojas, naujų idėjų ir minčių skelbėjas ir ieškotojas, bet nuolankus palaidos visuomenės tarnas bei visokių praeities įvykių ir pliaušKalų rinkinys.

Ieškoti čia kokių nors žurnalistinių dėsnių, etikos, arba įprasto ir nusistovėjusio supratimo, koks turi būti laikraštis, kaip jis turi būti redaguojamas, kaip žinios turi būti surašytos ir perduotos, kokios problemos ir kaip jos turi būti perteiktos skaitytojams — atrodo, būtų labai sunkus darbas, nes mes tuoj susidurtume su tokiais skirtingais interpretavimais, jog vargu galėtume susitarti dėl bendrų principų ir lietuviškam laikraščiui statytinų reikalavimų.

Tačiau čia negali būti jokio kompromiso, jokio rankų numojimo, nes lietuviškame laikraštyje yra mūsų kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo nuosmūkio jei ne fizinė pradžia, tai jo užuomazga ir štampas. Sveikus diagnozus nustatyti ir visas parazitines bacilas pirštu nurodyti — mes neturime bijoti jokios opozicijos, jokių šauksmų, pasmerkimų ar kitokių vežikiškų koliojimųsi. Lietuviškas laikraštis nėra kokia nors privati biznio krautuvėlė, kur kartais ir supuvusį agurką galima parduoti ar popieriniais blizgučiais pirkėją pasivilioti. Lietuviškas laikraštis yra ne tik mūsų turtas, bet ir mūsų veidrodis, jis gali ne tik protą lavinti ir dvasią kelti, bet taip pat jį pastoviai nuodyti, dezorientuoti ir klaidingai informuoti.

• • •

Spausdintas žodis yra atlikęs mūsų tautai didelės reikšmės uždavinius. Jis buvo laisvas, nelaisvas, kartais slaptas, kartais valstybės, partijos ar okupanto įrankis, bet jis lygiai buvo galingas tautos laisvės minčiai skelbti, jos kultūrai ugdyti ir priešingai — visa tai neigti ir žlugdyti. Apie nepriklausomo gyvenimo metų spaudą negalima vien tik kritiškais žodžiais kalbėti. Ji tobulėjo tiesiog dienomis. Priaugo gabių žurnalistų kadras, tik iki paskutiniųjų nepriklausomybės dienų ji nebuvo pilna to žodžio prasme laisva — kai kurios žinios buvo įstatymų ar potvarkių žirklėmis sukerpamos pagal valstybės ar partijos norą. Šis dalinis spaudos laisvės varžymas padarė nemažos žalos politinio ir kultūrinio gyvenimo vystymuisi, uždėjo tam tikrą štampą visuomenės galvojimui ir nustatė savotišką standartą mūsų spaudai, kurio žymes apsčiai pastebime ir dabar.

Kalbant toliau apie spaudą, negalime praeiti tylomis mūsų daugiaspalvio politinio pasiskirstymo, kuris joje gyvai atsispindėjo. Toji žymė liko tremtyje ir ją radome plačiai išsišakojusią Amerikos lietuviuose. Ta politinė pasiskirstymo žymė ir yra šiandien mūsų spaudos kiekybinis stūmoklis, tačiau labai žymus kokybinis varžas.

Amerikoje radome daugybę laikraščių. Operuojant vien skaičiais, — mes patys ir kiekvienas pašalaitis galėjo stebėtis tokiu Amerikos lietuvių kultūriniu veržlumu. Tačiau tie skaičiai neatsako pagrindinio klausimo: kokia ir kokio lygio toji spauda?

Tų pačių skaičių dėka kiekvienas laikraštis, su kelių dienraščių išimtimis, turėjo apie save subūręs apie 4—5 tūkstančius (vieni daugiau, kiti mažiau) skaitytojų. Visi laikraščiai buvo lokalinio pobūdžio ir labai neturtingi. Apie jokius techninius pagerinimus, nė nekalbant apie honoraro mokėjimą, čia nebuvo kalbos. Profesionalų žurnalistų, nei redakcijose, nei bendradarbių eilėse beveik nesimatė. Apie spaudos lygio pakėlimą, pažangą, tikrą žurnalistinį supratimą, kaip reikia laikraštį redaguoti, perduoti žinias, kelti visuomenės tautinį susipratimą, ugdyti vienybės ir atsakomybės jausmą, nagrinėti kultūrinius klausimus, būti lygiateisiu Vakarų civilizacijos dalyviu — niekas tokiais klausimais nesirūpino ir sau galvos nekvaršino. Laikraštininkai buvo patenkinti, kad turėjo apie save subūrę kelis tūkstančius skaitytojų, stengėsi pataikauti jų skoniui ir iš savo pusės — pūsti jiems miglas.

Apie tuos laikraščius susidarė keliolika grupių, apsitvėrusių aukštom tvorom, laikančių save daugiausia išmanančiomis, o kitas panašias — nieko nežinančiomis. Vienu pagrindinių tikslų buvo — ieškoti taikinių už tų tvorų. Skaitytojai buvo dezorientuoti, sugaudyti tiesos jie neturėjo galimybės, nes ji už kiekvienos tvoros buvo kitokia. Dauguma nežinojo, ką kiti tuo pačiu klausimu rašo, negalėjo patys susidaryti nuomonės ir turėjo tikėti, ką jo pasirinktas laikraštis siūlo, smerkia ar giria.

Prisiminkime tik kelius didesnį atgarsį sukėlusius ginčus — konfliktą tarp Dipl. Tarnybos ir Vliko, Vliko reformos ir vieningo politinio organo klausimą, Kultūros Fondo steigimą. Nė vienas iš jų nebuvo svarstytas su rimta tautine atsakomybe. Ir jie daugiausia buvo tiek sujaukti, buvo kalbėta tiek toli nuo esmės ir taip arti asmeniškumų, kad ir šiandien niekas neranda objektyvaus sprendimo. Labai plačiai spaudoje svarstytas bendradarbiavimo su kraštu reikalas yra palikęs visuomenėje tam tikras nuomones, pasmerkimus ar net kai kam abejonę dėl tos pačios priežasties — jis nebuvo šaltai ir objektyviai nagrinėtas. Apkaltinimai ir savos rūšies nulinčiavimai nevisuomet yra rimtų diskusijų palydovai. Tiek baisių dalykų buvo prirašyta, jog kai kas norėtų išmesti iš mūsų žodyno bendradarbiavimo žodį.

Į tą kategoriją aš nenorėčiau jungti Vienybės linijos klausimo, kurį ambicingos ir piktos moterys taip užsispyrusiai peršа, pačios sau prieštaraudamos, vis giliau į neaiškumus klimp-

damos ir sąmoningai ar nesąmoningai atsiskirdamos nuo tų uždavinių, kuriuos yra pasistačiusi lietuviškoji spauda. Kitos gi diskusijos dėl bendradarbiavimo su pavergtąja Lietuva, man rodos, yra sumaišytos ta prasme, jog vieni kalba apie reikalą pažinti pavergto krašto gyvenimo sąlygas, o kiti būtinai perša anuos, kaip bendradarbiavimo su okupantais šalininkus. Tas klausimas buvo sukomplikuotas mūsų pačių žurnalistų ir pristatytas visuomenei tokia forma, lyg jau ištikrųjų mūsų tarpe vyktų Pietų Amerikos pavyzdžio revoliucija...

* * *

Aišku, kad spauda negali būti nutolusi nuo tos visuomenės, kuriai ji atstovauja, puoselėdama jos tautinius ir kultūrinius interesus, bet ji ir negali būti akla tos visuomenės tarnaitė ar jos vienos ar kitos dalies siaurų interesų pataikautoja. Spaudos uždavinys, ypač emigracinėse sąlygose, yra kur kas atsakingesnis. Ji turi vadovauti visuomenei, formuoti visais klausimais teisingą opiniją, būti tautinių ir kultūrinių aspiracijų jungtimi, visuomet žengti su gyvenimu, plėsti tos visuomenės akiračius už jos pačios ribų, kad ji nesijaustų izoliuota nuo pasaulio ir kad neatsirastų praraja tarp dabarties ir ateities, konkrečia prasme šnekant — tarp mūsų ir jaunosios kartos.

Spauda didelis lietuvybės išlaikymo ginklas, bet ar tas ginklas tinkamai naudojamas? Mes, kaip amerikiečiai sakytų, viską imam "for granted". Kad toji jaunoji karta turi būti sąmoningi lietuviai — mums yra savaime suprantama, bet ar tai jaunai kartai yra viskas savaime suprantama? Anaiptol ne. Mes nenorime suprasti jų galvosenos, jų brendimo sąlygų ir nenorime jiems sudaryti tų sąlygų jaustis lietuviškoje visuomenėje pilnateisiais nariais. Jų jau keli tūkstančiai išėjo ar eina aukštuosius mokslus, jie jau yra užėmę atsakingas pareigas Amerikos gyvenime, jie tą patį gyvenimą stebi iš pirmųjų šaltinių ir, štai, į jų rankas pakliūna lietuviškas laikraštis. Ką jie ten randa? Be eilinių smulkių žinelių, kas pas ką svečiuojasi, vedasi ar valšinasi, ar mokėdamas prenumeratą pridėjo 1 dol. auką, įvairių korespondentų nevykę ir taip suasmeninti aprašymai, jog tiesiai sugaudyti reikia mažiausiai perskaityti keletas laikraščių. Kiekvienas korespondentas, rašydamas iš savo parapijos, reikalą išpučia, pagražina arba, priešingai, išpeikia, supurvina. Kitas špokas, sėdėdamas toj pačioj parapijoj, tik kitoj gatvės pusėj — tą visą dar kartą apverčia aukštyn kojomis.

Reikšmingą vietą užima pagal savo skonį sukirptos, kartais net klaidingai išverstos arba visai sumaišytos pasaulio įvykių žinios ir komentarai. Beveik kiekvienas redaktorius tvirtina, jog lietuviškam laikraščiui tarptautinių žinių fiksavimas

yra antraeilis uždavinys. Bet praktika rodo, kad kiekvienas laikraštis tas žinias spausdina ir net labai plačius komentarus talpina. Kaip iš tikrųjų turėtų būti? Neturiu statistinių duomenų, kiek lietuviai, be savų laikraščių, skaito angliškus, tačiau mano iš kelių kolonijų surinktomis žiniomis tas lietuvių procentas, kuris skaito anglišką spaudą ir seka politinius įvykius iš pirmųjų šaltinių, yra apgailėtinai mažas. Todėl lietuviškas laikraštis, nori ar nenori, turi skaitytoją informuoti apie pasaulio įvykius.

Bet čia ir prasideda pati pagrindinė mūsų spaudos yda, skaitytojų klaidinimas ir mulkinimas. Iš kažkur mumyse yra atsiradęs įsitikinimas, kad tik mes vieni esame kompetentingi pasaulio politikos klausimuose, o visi kiti nieko neišmano. Niekas, žinoma, negalėtų drausti turėti apie save tokią nuomonę, jei tas išmanymas, politinių žinių perdavimas ir jų komentavimas būtų pagrįstas faktais ir gyvenimo tikrove. Mūsų laikraščiai, deja, skelbdami pasaulio įvykių žinias, remiasi vadinamuoju lietuviškuoju požiūriu, kuris yra labai paprastas: kas neskelbia karo Lietuvai išlaisvinti, tas yra automatiškai mūsų priešas ir komunistas.

Žinoma, sėdint kur nors Los Angeles palmių pavėsyje ar Hartforde prie Atlanto, lengva žvanginti kardais. Deja, tarptautinė politika ir diplomatija daro sprendimus pasiremdama visai kitokiais faktoriais. Nei sentimentams, nei svajonėms čia nėra vietos. Šalti faktai, iki maksimumo apskaičiuoti ėjimai, tiesiog aritmetinė kalkuliacija apsprendžia vieną ar kitą politinį ar diplomatinį ėjimą. Tikėti, kad kas nors darytų sprendimus, atsižvelgdamas į vadinamąjį lietuvišką požiūrį — būtų daugiau, negu naiviu. Kiekviena valstybė yra egoistinė savo interesų gynėja ir jeigu kartais čia įvyksta tariamai kitų tautų interesų gynimas, kartais net karinėmis priemonėmis — tai tuos veiksmus apsprendžia ne moraliniai sentimentai, bet grynai politinė ir strateginė kalkuliacija.

Kadangi mūsų spauda tarptautinius įvykius sukerpa pagal savo skonį ir savaip perredaguoja, mes esame dešimtmečiais atsilikę nuo gyvenimo realybės, ir dėl to mums atrodo ir juokinga baimė karo, atominių bombų, raketų ir tos milžiniškos karo pramonės, kuri per paskutinį dešimtmetį padarė tiesiog fantastinius naikinimo priemonių išradimus. Sov. Rusijos pasikeitimai po Stalino mirties mums irgi daugiausia nežinomi arba laikomi propaganda. Tuo pačiu klaidingu tarptautinių įvykių vertinimu remiasi ir mūsų vad. išlaisvinimo veiksniai, ir todėl mes ir ten pasigendame realybės supratimo, naujų idėjų pasireiškimo ir ieškojimo naujų kelių efektingam laisvinimo darbui.

Lietuviškas laikraštis čia turėtų suvaidinti stambų vaidme-

nį — priartinti skaitytoją prie pakitėjusio pasaulio realybės. O tas darbas yra labai nekomplikuotas: ar geros ar blogos žinios, skelbk tiesą, nekirpk jas pagal savo skonį, rašyk išvedžiojimus ir komentarus, kritikuok ir skelbk planus komunizmui nugalėti — bet visai tai daryk šventai pasiremdamas politiniais ir kariniais faktais. Gi mūsuose dar iki šiai dienai vienas dažnų straipsnių komentatorius įrodinėja, kad tarp Sov. Rusijos ir Kinijos nėra jokio skilimo, kad visos kalbos apie Sov. Rusijos santvarkos pakitėjimą yra liberalų išmislas, užpirktas komunistų pinigais...

Išeina, kad mes bijome tiesos, norime kažką nuo savęs nuslėpti, ypač kas liečia komunizmą. Pasidaro tikra komedija. Mes, kurie save laikom didžiausiais antikomunistais ir visiems siūlom receptus, kaip tą priešą per valandą nušluoti nuo žemės paviršiaus, čia pat bijome pasižiūrėti, kaip ta Sov. Rusija ir pavergta Lietuva atrodo, bijom net susitikti, kalbėtis, skaityti, nuvažiuoti, pakviesti ar užeiti. Atrodo, kad jei turėtume susidurti su iš anapus atvykusiu žmogum, mums, kaip tam jaunam berneliui, nuėjus į pirmą pasimatymą su mergina, atimtų žadą. Dar juokingiau: mes vengiame skaityti ir skelbti tų žinių, kurios parodo aiškų komunistinės sistemos silpnėjimą, jų politinius ir ekonominius sunkumus, jų bėdas su satelitais, jau nekalbant apie Kiniją, nes tada, pagal mūsų šturmavikų politinius samprotavimus, mes nustotume argumentų, ir visa mūsų laisvės kova pakibtų ore.

Trumpai, mes norėtume, kad iš pavergtos Lietuvos ir dabar užkaltuose vagonuose vežtų tūkstančiais į Sibirą, enkavedistai dar daugiau žudytų nekaltus žmones, Lietuvoje nebūtų pastatyta jokia nauja įmonė, tiltas ar namas — visi vaikščiotų basi ir išbadėję. Tada mes galėtume rėkauti, daužyti kumsčiais į stalą ir kitaip rodyti savo falšyvą narsumą ir patriotiškumą.

• • •

Be abejo, didžiausią laikraščio dalį užima visokie ginčai, prisiminimai apie senas ir garbingas dienas, asmenis, įvykius, kurie irgi daugiausia nei istoriniai faktai, nei sąžiningi pasakojimai. Ar galite suskaičiuoti, kiek kartų buvo sušaudyti Suvalkijos sukilimo ūkininkai, kas juos sušaudė ir kodėl? Kas padarė gruodžio 17 perversmą? Kokio žiaurumo buvo Smetonos diktatūra? Ar pagaliau paskutinis: parašė Kubiliūnas knygą, ar ne? Kultūrinių įvykių aprašymas, literatūrinė kritika, dažnai būna tokio lygio, kad skaitytojas negali sužinoti, ar menininkas, dailininkas, literatas ar solistas yra pasiekęs kūrybinių laimėjimų, ar yra eilinis diletantas. Pagal mūsų spaudą mes visur pirmieji: rašytojai turėtų gauti Nobelio premijas, dailininkų paveikslai turėtų kalbėti tik Louvro muziejuje, solistai turėtų dainuoti tik

Metropolitan ar Milano Scalos operose. Apie pasaulio kultūrinio gyvenimo progresą, technikinę pažangą, apie mūsų gimtosios Europos gyvenimą, pakitėjimą ir naujų jėgų formavimąsi — mūsų laikraščiuose žinių retai rasime.

Negalime tvirtinti, kad mūsų tarpe nėra patyrusių ir gabių žurnalistų, bet ir jie per ilgesnį laiką nejučiomis įsivėlė į esamą rutiną, sieksninius pasakojimus, tarpusavius dialogus, ir dar tam pačiam laikraštyje, ir į tam tikrą žurnalistinę anemiją — *ne kelti naujas idėjas, šviežias mintis*, bet tarpusavyje ar su gretimos gazietos kolegomis žaisti žodžių žaidynėmis ar ką nors be pagrindo su žemėmis maišyti.

Bet dar didesnę atsakomybę reiktų uždėti laikraščių redaktoriams. Čia ir yra visa nelaimė, kad mūsų laikraščių *redakcijose sėdi daugiausia netinkami* redaktoriai, kurie arba apskritai nesupranta redagavimo darbo, arba yra pasidavę įvairių užnugarių įtakoms, kurios palenkia laikraščius kitiems tikslams, nieko bendro neturintiems su tikruoju spaudos darbo supratimu. Tas redaktorius neturi jokio plano, kokie klausimai, *kokios temos jam dabar reikalingos ir kokios bus reikalingos* už pusmečio. Jis praleižia daug straipsnių, kurie nieko bendro neturi su tiesa, žurnalistine etika ir faktais. Ne jis redaguoja laikraštį, bet bendradarbiai, skaitytojai, partijų centrai ar visokios valdybos ir tarybos. Kaip jis kasdieną pašto dėžutėje randa *laiškelius, taip ir sudeda. Dažnais atvejais ir visas* laikraštis yra pavirtęs į pašto dėžutę.

Ar toks laikraštis gali būti įtikinančiu lietuvybės išlaikymo kovos ginklu? Ne. Jis nejučiomis vaidina priešingą vaidmenį. Dėl to nereikia stebėtis, kad mūsų jaunimas tokios spaudos *neskaito arba nenori skaityti. Nereikia stebėtis, kad iš to* paties jaunimo pasigirsta labai blaivūs balsai ir konkretūs pavyzdžiai, ko jie tikisi iš lietuviško visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo. Tačiau senesnioji karta ir, dar labiau stebėtina, vidurinioji karta tų balsų ne tik nenori išgirsti, bet stengiasi juos *nutildyti, išjuokti, apkaltinti, o ne ieškoti išsiaiškinimo, rimtų* diskusijų, nuoširdaus tarpusavio bendradarbiavimo, papildymo bei palaipsniško perleidimo naujoms jėgoms ir jaunoms galvoms.

Iliustracijai noriu pacituoti iš Draugo vieno straipsnio ištrauką, kur autorius, pasipiktinęs *jaunimo naujomis idėjomis*, taip rašo:

— Subrendę vyrai galvoja — reikia tam varliui diržu gerai įkloti į tinkamą vietą. Daugiau atlaidesni numoja ranka — tegul ta rūgstanti dar nenustojusi gira truputį patriukšmauja, *gal gi* ir kas gero iš to *išeis, kai susipras*... Būtų gerai, jei susiprastų ir praregėtų (jauniems kačiukams irgi reikia 8 die-

nų, kol jie pradeda regėti), tačiau didelis klausimas ar taip atsitiks, nes patarlė sako, kad iš didelio rašto, įsivaizduojamo gudrumo, išeina iš krašto...

* * *

Kokios peršasi išvados? Ar yra kokie receptai nenormaliai spaudos būklei pagerinti? Ar galima tikėtis radikalių reformų dabar, o gal tik laikas palaipsniui išskirs, išsijos, kai ką nutildys ar naują pagimdys?

Sena imigrantų istorija ir ilgametė praktika nerodo optimistinių pažadų. Yra tik viena viltis: jei visuomenėje tebėra likusi nerami sąžinė, jei yra tokių, kurie nori dirbti, pasiaukoti, mato klaidas ir nori jas taisyti, jei yra entuziazmas ir jaunystės energija — galima su ribotu pasitikėjimu žiūrėti į ateitį.

Tačiau turime įsidėmėti vieną dalyką: patys laikraščiai ir redaktoriai nepasikeis. Mes turime juos pakeisti, kelti klausimus, diskutuoti, kad lietuviškos spaudos atsinaujinimo ir reformos sąjūdis pavirstų į vis stiprėjantį balsą, su kuriuo turėtų skaitytis ir redaktorius, ir bendradarbis, ir leidėjas...

Henrikas Žemelis

METMENŲ ŠIMTININKAI:

23) Lietuvių Rezistencinė Santarvė
Algimanto Mackaus prisiminimui:
24) A. & V. Adamkavičiai
25) D. & R. Mieželiai

metmenys

Redaguoja: dr. Vytautas Kavolis
Dickinson College, Carlisle, Pennsylvania.
Techninis redaktorius: Vytautas Vepštas
Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, dr. Marija Gimbutienė, Zina Katiliškienė, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Saulius Šimoliūnas, dr. Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa.
Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau
Šio numerio techniniai bendradarbiai: Valdas Adamkavičius, Julius Lintakas, Dalia Mackuvienė, Dalia Mieželienė, Raimundas Mieželis, Lilija Mockūnienė, Liūtas Mockūnas, Marytė Paškevičienė, Zenonas Rekašius, Liudas Šmukštys, Henrieta Vepštienė, Gintautas Vėžys, Lakštuonė Vėžienė.

Administracija: Ramojus Vaitys
615 Hinman Ave.
Evanston, Ill.
Kaina: šio numerio — 1.50 dol. Keturių numerių prenumerata — 5 dol. Garbės Prenumerata — 10 dol.
Leidžia: Metmenų Bendrovė.
Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.
Renka: Spaudos Bendrovė „Žiburiai", Toronto, Ont., Canada.
Spausdina: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill. U.S.A.

ALp(LK)1742
1965, Nr.9